HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG
КИЇВ

ВИДАВНИЦТВО
«СМОЛОСКИП»

УРБАНІСТИЧНІ СТУДІЇ

АНАТОМІЯ МІСТА: КИЇВ

*

2012

УДК 72.01:911.375.1](477-25)
ББК 85.118(4Укр-2К)
А64

Збірка статей, інтерв'ю, досліджень з урбаністичних студій, присвячена проблемам сучасного Києва.

Редакційна колегія:
Андрій Макаренко, Владислава Осьмак, Надія Парфан, Ростислав Семків, Ігор Тищенко, Анна Хвиль, Світлана Шліпченко

За підтримки Представництва Фонду ім. Гайнріха Бьолля в Україні

ISBN 978-966-2164-66-4

© «Смолоскип», 2012

Зміст

Передмова 7
Анна Хвиль

РОЗДІЛ 1: МІСТО

Що таке місто 10
Льюїс Мамфорд

Будапешт кінця тисячоліття: метаморфози міського життя 15
Джудіт Боднар

Київ між монстрами та модернізацією: міркування про капіталістичне переформування постсоціалістичного міста 42
Роман Цибрівський

Шанс зустрічі з іншими людьми є тим, що створює багатство міста: Інтерв'ю з Блером Рублом 50
Світлана Шліпченко

Просторова справедливість: випадок «Київ»
Йоганнес Фідлер 59

Проблеми пострадянського міста: Інтерв'ю з Володимиром Нудельманом та Генріхом Фільваровим 67
Наталія Кондель-Пермінова

РОЗДІЛ 2: РАЙОН

«Чужий» спальний район 78
Юлія Скубицька

Виноградар: незавершений ансамбль 89
Ігор Тищенко

Культура побуту в окремому районі 100
Анна Кравець, Назарій Совсун

Поділ простору і громади за віссю центр-периферія у великому місті 108
Людмила Малес

РОЗДІЛ 3: ПЛОЩА

Тест для Контрактової: повернення на площу 116
Світлана Шліпченко

Експертиза Контрактової площі: польові дослідження соціальних практик 120
Ігор Тищенко

У пошуках нового міста: міжнародний воркшоп «Контрактова площа: сценарії розвитку» 130
Наталя Нешевець, Софія Мамчич

Воркшоп «Контрактова площа: сценарії розвитку» : Презентації команд 138

Найвизначніші площі не планувалися як площі: Інтерв'ю з Сандрою Аннунціатою 146
Софія Мамчич, Анна Хвиль

Не чекати склавши руки. Самоорганізовуватися: Інтерв'ю з Ґабріелем Паскаріу 151
Наталя Нешевець

РОЗДІЛ 4: ВУЛИЦЯ

Хроніка Андріївського узвозу: Історія боротьби за одну вулицю 160
Ігор Тищенко

Автор(к)и 185
Редколегія 187

Authors & Abstracts 188
Editorial Board 193

Передмова

Для Києва 2012 рік був насичений подіями, що динамічно перетікали між віртуальним простором, дискусійними залами і вуличними протестами. Місто переживає час активних змін як у фізичному, так і в соціальному плані. Про це свідчать такі процеси, як трансформація Андріївського узвозу і громадська реакція на неї, довгоочікуване Євро-2012 і тимчасова атмосфера інтернаціональності, спроба приватизації Гостиного двору і вільний громадський простір у відповідь.

Коли мова заходить про аналіз міських перетворень, взнаки дається слабка позиція урбаністичних студій у вітчизняному академічному полі. Брак спільної термінології, методів вивчення і чітко означеного предмету розмови не дозволяє перейти на рівень системного бачення ситуації і виробити ефективну стратегію дій. Цьогорічний номер альманаху прагне спрямувати дискусію про розвиток Києва на більш професійний і продуктивний рівень.

Проте в нашому розумінні професіоналізація урбаністичних студій не означає їх відчуження від його мешканців та мешканок. Навпаки, ми прагнемо легалізувати участь населення у сфері прийняття рішень: поставити його потреби на один рівень з рішеннями чиновників, бажаннями інвесторів та проектами архітекторів.

Метафора тіла, використана в назві збірки, пов'язана з пошуком структури, яка змогла б охопити множинність міських процесів та способів їх осмислення. Наче в анатомічному словнику, ми виділяємо елементи тіла міста, але і далі сприймаємо їх цілісно. Дослідження проходить через кілька рівнів наближення і рухається від всеохопного погляду на міський організм до проблеми окремої локації.

Перший розділ «Місто» складається з матеріалів, що з різних позицій описують сучасне місто. Збірку відкриває класика урбаністичних студій — текст Льюїса Мамфорда. Також сюди увійшов уривок з книги угорської соціологині Джудіт Боднар, присвячений постсоціалістичному Будапешту, досвід якого багато в чому перетинається з київським. Текст американського географа Романа Цибрівського описує специфіку модернізації Києва та ризики, пов'язані з нею. Стаття австрійського містопланувальника Йоганнеса Фідлера та його студентки Олесі Гавриш розглядає тему нелегальної забудови у Києві через поняття просторової справедливості. До розділу також увійшли два інтерв'ю: з американським урбаністом Блером Рублом та українськими містопланувальниками Генріхом Фільваровим і Володимиром Нудельманом.

Метою розділу «Район» було вийти за межі центру Києва, адже місто вже давно не складається лише з каштанів Хрещатика, церков Подолу і маєтків Липок, які зазвичай використовують у репрезентаціях столиці. Урбаністичні практики більшості мешканок та мешканців поєднують пересування анонімними кварталами спальних районів і тривалі поїздки у переповненому транспорті. Чотири есеї є рефлексією авторок та авторів над особистим досвідом міста і спробою описати типові для сучасного Києва явища.

Третій розділ концентрується навколо воркшопу «Контрактова площа: сценарії розвитку», що відбувався у квітні цього року. Ідея проекту полягала у пошуку способів співпраці громади міста та архітекторів, які забезпечують задоволення потреб цієї громади через організацію простору. До розділу увійшли три архітектурні проекти розвитку площі, а також методологія їх оцінки громадою. Крім цього, у розділі присутні матеріали попередніх досліджень простору Контрактової, виконані групами студентів-культурологів і соціологів НаУКМА та КНУ ім. Т. Шевченка.

Останній розділ «Вулиця» присвячено трансформації Андріївського узвозу, що був гарячою точкою Києва протягом останнього часу. Хроніка подій починається з листопада 2006-го, з першої громадської акції протесту проти незадовільного стану та незаконної перебудови узвозу. Фінальної точки у розвитку вулиці розділ не ставить, адже процес триває. Проте на цей момент історія закінчується на позитивній ноті — анонсованим розвитком пішохідної інфраструктури і реставрацією сходів на Замкову гору.

На останніх сторінках розділу можна знайти інформацію та контакти редакторок, авторів та авторок, яким ми безмежно вдячні. Також висловлюємо подяку перекладач(к)ам, літредакторкам, фотографам, дизайнеру, коректорці, видавцю та всім, причетним до реалізації проекту. Вітаємо з тим, що це нарешті сталося. Чекаємо на зустріч наступного року.

Бажаємо продуктивного читання, комфортного і справедливого міського простору!

Анна Хвиль

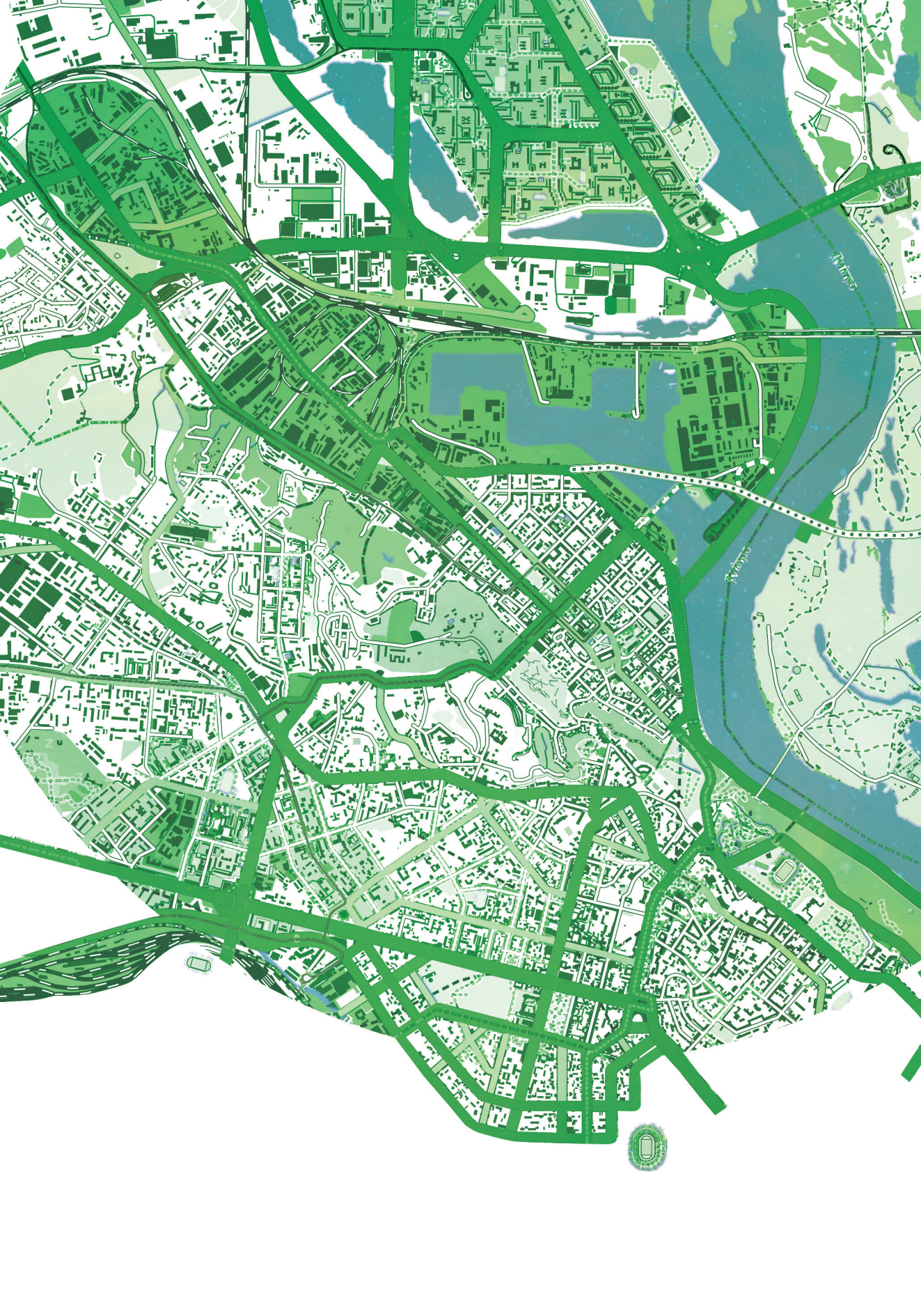

РОЗДІЛ 1

МІСТО

ЩО ТАКЕ МІСТО

Льюїс Мамфорд
Переклад з англійської — Надія Парфан

«Що таке місто» (1937) — есей американського урбаніста, історика культури та архітектури Льюїса Мамфорда, в якому сформульовано засадничі принципи сучасного містопланування.

Більшість нашого житлового господарства та містопланування страждає від того, що уповноважені працювати над ними не мають чіткого розуміння соціальних функцій міста. У пошуках цих функцій вони зверталися до поверхового огляду діяльності та інтересів сучасного міського оточення — і, вочевидь, не врахували того, що може виникнути значний дефіцит, неправильно скеровані зусилля та зайві витрати, які неможливо виправити самим лише будівництвом якісних помешкань або вирівнюванням/розширенням вулиць із нераціональним плануванням.

Місто як чисто фізичне явище було предметом багатьох досліджень. Але що таке місто як соціальний інститут? Попередні відповіді Аристотеля, Платона та письменників-утопістів — від сера Томаса Мора до Роберта Оуена — в цілому більш задовільні, ніж роботи методичних соціологів: більшість сучасних праць з «міської соціології» жодним суттєвим чином не висвітлюють це питання. Одне з найґрунтовніших визначень міста виробив Джон Стоу — чесний спостерігач єлизаветинського Лондона, який сказав:

> Люди згруповуються в міста чи співдружності заради чесності та практичної вигоди — це, грубо кажучи, і є продукт міста, спільноти і співтовариства. Насамперед, тісне спілкування відвертає людей від варварської жорстокості та застосування сили на користь певної м'якості манер, людяності та справедливості. <...> Гарна поведінка саме тому й називається urbanitas, що її радше зустрінеш у місті, ніж деінде. Словом, що більше люди чують про свою релігію, то більш переконаними в ній стають — тому вони й живуть на очах у інших: до справедливості найкраще привчають приклади, а від нанесення шкоди стримує сором.
> Ідеї про те, що, крім Бога, в спільноти і королівства не може бути кращої опори, ніж любов і добра воля однієї людини щодо іншої, старанно вчать і дотримуються в містах, де зі спільних справ та добросусідства виникають союзи, республіки та коаліції.

Не плекаючи жодних надій додати щось суттєве до цього визначення урбаністичного процесу, я підсумую соціологічну концепцію міста так:

Місто — це взаємопов'язана вибірка базових груп і цільових об'єднань: перші — як-то сім'я чи сусідська округа, є спільною рисою всіх спільнот, у той час як другі — це специфічна

Вперше опубліковано в журналі «Architectural Record» (1937)

характеристика міського життя. Ці відмінні між собою групи підтримуються завдяки економічним організаціям зі схожим колективним або принаймні регульованим громадськістю характером; при цьому вони ведуть осілий спосіб життя на відносно обмеженій території. Обов'язковими фізичними засобами існування міста є закріплена ділянка, надійне житло і постійна інфраструктура для зібрань, обміну та зберігання; обов'язковими соціальними засобами є соціальний поділ праці, що обслуговує не лише економічне життя, а й культурний процес. Отже, місто у повному сенсі слова — це географічне сплетіння, економічна організація, інституційний процес, театр соціальної дії й естетичний символ колективної єдності. Місто сприяє мистецтву і є мистецтвом, місто творить театр і є театром. Саме в місті — в місті як у театрі — більш рішучі людські дії через конфлікт і співпрацю між особами, подіями і групами концентруються і досягають свого вираження у важливих кульмінаційних моментах.

Без соціального драматизму, що виникає при концентрації та інтенсифікації групової активності, не залишиться жодної функції міста, яку не могла б виконати (і, власне, не виконує) сільська місцевість. Фізична організація міста може зменшити цей драматизм або звести його нанівець, а може за допомогою цілеспрямованих зусиль мистецтва, політики та освіти зробити його більш багатим і змістовним — як гарно зроблені декорації, що підсилюють і надають особливого значення акторським жестам і розгортанню п'єси. Недарма люди так часто замислювалися над красою та потворністю міст: ці властивості визначають соціальну активність людей. І якщо з боку справжніх мешканців і мешканок міста йде глибоке небажання залишати свій тісний квартал на користь більш фізично благодатного середовища передмістя, то їхні інстинкти цілком виправдані: розмаїтим і багатостороннім життям, дисгармонією і конфліктом місто створює драматизм — його бракує в передмісті.

Місто в його соціальному вимірі можна було б описати як спеціальну рамку, призначену для створення диференційованих можливостей спільного життя і змістовного колективного драматизму. Оскільки непряма форма зв'язку доповнює спілкування віч-на-віч знаками, символами і спеціалізованими системами, сама особистість містян стає більш багатогранною: вона відображає профільні інтереси, ретельніше напрацьовані навики, тоншу диференціацію і вибір — особистість більше не підсовує реальності своє неторкане традиційне обличчя як щось ціле. Тут виникає можливість особистої дезінтеграції, а також необхідність відновлення цілісності шляхом ширшого залучення до конкретного видимого колективного цілого. Розмите безформне суспільство, яке так тяжко уявити, можна пережити і відчути, будучи мешканцями міста. Уніфіковані плани і споруди стають символами соціальної спорідненості, а в стані безладу і неузгодженості фізичного середовища тяжче виявити ті соціальні функції, що знайшли свій прихисток у місті.

З цієї концепції міста випливає ще один висновок: соціальні факти є первинними, а фізична організація, промисловість і ринки, лінії комунікацій і руху транспорту повинні підпорядковуватися соціальним потребам міста. Незважаючи на те, що протягом останнього століття в розвитку міста ми нерозсудливо збільшували промисловість і ставились до базового соціального ядра, органів управління, освіти та соціальних послуг як до формальної відмовки, сьогодні ми мусимо розглядати соціальне ядро як основоположний елемент будь-якого чинного плану міста: розташування та взаємопов'язаність шкіл, бібліотек, театрів, громадських центрів — це перше, що треба врахувати в характеристиці міської дільниці і створенні плану інтегрованого міста.

У цій соціологічній відповіді на запитання «Що таке місто» полягає також ключ до розуміння ряду інших важливих питань. Передусім, це критерій для чіткого розуміння бажаного розміру міста — можливо, місто повинне розростатися до того моменту, коли одна

суцільна міська територія покриє половину американського континенту, і решта світу залишиться придатком цього утворення? З погляду чисто фізичної організації системи міського забезпечення — а це майже єдине, на чому раніше концентрувалися містопланувальники — такий процес і справді може тривати безкінечно. Але якщо місто — це театр соціальної активності, а його потреби визначаються можливостями, які воно пропонує диференційованим соціальним групам, що діють через спеціальне ядро громадських інститутів і об'єднань, то з цього факту випливають чіткі обмеження розміру.

В одному зі своїх ранніх планів ідеального міста Ле Корбюзьє зупинився на цифрі три мільйони осіб: це був приблизний розмір муніципальної території Парижа, що слабо пояснює, для чого брати таку цифру за норму розвитку міста більш раціонального типу. Якщо ж розмір міської одиниці походить від його виробничої організації і можливостей для соціальної взаємодії та культури, є певні чіткі факти для встановлення адекватного співвідношення між кількістю населення та процесом, який воно обслуговує. Скажімо, на теперішньому рівні культури Америки для обслуговування університету потрібен мільйон осіб. Є багато факторів, які можуть змінити і розмір університету, і базову структуру населення; тим не менше, можна орієнтовно визначити, що якщо для забезпечення достатньої кількості студентів і студенток для одного університету потрібен один мільйон осіб, то двом мільйонам осіб потрібні два університети. Якщо все інше збігається, то можна також сказати, що п'ять мільйонів осіб не забезпечать кращого університету, ніж це зробить один мільйон. Альтернативою визнання цих співвідношень є перенаселення і надмірна розбудова кількох наявних інституцій, що радше обмежує, аніж розширює їхні справжні освітні засоби.

Важливим є не абсолютний показник населення чи території — хоча в певних аспектах життя — таких, як розмір міста, що здатне відтворити себе шляхом природного приросту — ці показники можна закласти. Найважливіше — це *завжди визначати розмір як функцію тих соціальних відносин, які він обслуговує...* Існує оптимальна числова величина, за межею якої кожне наступне збільшення населення становить проблему безвідносно до пропорційних переваг. Існує також оптимальна територія розширення, за межею якої подальший ріст міста схильний паралізувати, а не розвивати соціальні відносини. Засоби швидкісного транспорту дали регіональним територіям радіус від сорока до ста миль — до приходу залізниці таку сполученість мали лише Лондон і Хампстед. Але рухливість дітей все ще обмежується пішохідною відстанню, яка становить близько чверті милі; при цьому для дорослих максимальна відстань, що дозволяє вільно і часто збиратися, нічого не важить, проте може правильно задати територію для використання окремою групою — центральна бібліотека в університеті чи добре оснащена лікарня. Територію потенційного міського поселення надзвичайно збільшили автомобілі та літаки; та необхідність постійного безперервного росту з метою взаємодії в свою чергу зменшили телефон і радіо. В Середньовіччі відстань у менш ніж півмилі від центру міста переважно визначала його крайню межу. Поквартальний ріст великого міста вздовж «коридорних» магістралей у всіх важливих аспектах відкидає суттєво покращений тип міського групування, який пропонують наші свіжі винаходи. Регіон є одиницею соціального життя для всіх спонтанних видів взаємодії, але регіон не може функціонувати ефективно як компактна одиниця, якщо вся територія щільно заповнена людьми — сама їхня присутність буде перешкодою для транспортних артерій і перевантажить засоби соціального обслуговування.

Обмеження розміру, щільності та території є абсолютно необхідними для ефективної соціальної взаємодії — а отже, вони є найважливішими інструментами раціонального економічного та цивільного планування. Неспроможність встановити такі обмеження

в минулому пов'язана з двома фактами: припущенням про те, що будь-яке зростання величин є ознакою прогресу й автоматично «вигідне для бізнесу», і вірою в те, що такі обмеження по суті випадкові, бо вони пропонують «зменшити економічні можливості» — тобто можливості для прибутку з перенаселеності — і призупинити неминучий хід змін. Обидва ці припущення упереджені.

Обмеження висоти сьогодні стало звичним в американських містах, а строгі обмеження щільності є правилом усіх муніципальних житлових територій Англії: неможливе здійснилося. Такі заходи, звісна річ, не обмежують саме населення, а лише дають планувальникам і адміністраторам можливість збільшувати кількість центрів, у яких мешкають містяни, замість перетворення кількох наявних центрів у монополії. Ці обмеження необхідні для того, щоб розірвати попередні нефункціональні гіпертрофовані міські нагромадження. У цій моделі планування «мононуклеарне місто», як називає його професор Уоррен Томпсон, пропонується замінити на «полінуклеарне місто», в якому кластер правильно розмежованих спільнот має заступити погано організоване масивне місто. Двадцять таких міст у регіоні з правильно спланованим довкіллям і ресурсами мали би всі переваги великого міста на мільйон людей без його вагомих обтяжень: капіталу, що заціпенів у неприбуткових комунальних установах, і цін на землю, що застигли на тому рівні, де необхідна ефективна адаптація до нових потреб.

Зверніть увагу на зміни, що відбуваються сьогодні. Влада, транспорт і системи комунікацій, що виникають, не перетинаються з мережами старих автострад. Гігантські електричні бігові ходулі, що бігають по схилах і не знають обмежень колісного транспорту; ще більш незалежний літак шугає над болотами і горами, приземляючись не на смузі, а в полі. Навіть дороги для швидкісного автомобільного руху відмовилися від старих планів доавтомобільної епохи. Нові шосе — на зразок тих, що в Нью-Джерсі чи Вестчестері, якщо брати до уваги лише локальні приклади — базуються певною мірою на системі, однозначно сформульованій Бентоном Маккеєм (MacKaye) в його різноманітних статтях про «Безміську автостраду» (*Townless Highway*). Найбільш завершені плани формують незалежну мережу автострад, що ізольовані як від прилеглих сільських територій, так і від міст, довкола яких вони проходять: вони так само не залежать від комунальних посягань, як система залізниці. В таких мережах жоден окремий центр, на відміну від великих міст минулого, не стане фокусною точкою для всіх регіональних благ: навпаки, «весь регіон» стає відкритим до заселення.

Схоже на те, що навіть без грамотного громадського контролю в наступному поколінні це розмикання і децентралізація міської інфраструктури ще більше посилиться. «Безміська автострада» породжує «Бездорожне місто» (*Roadless Town*), в якому найважливішими є потреби тісного та неперервного зв'язку між людьми на всіх рівнях. Це пряма протилежність до попереднього механоцентричного образу «Міста доріг», яке зобразив Едґар Чемблес (Chambless) та іспанські проектувальники Лінійного міста (*Linear City*). Адже місто без автострад базується на понятті ефективного зонування функцій шляхом первинного громадського планування, а не сліпих юридичних директив. Це місто, в якому різні функціональні частини ізольовані топографічно — як міські острови, і спроектовані згідно з їхнім специфічним використанням без спроби забезпечити універсальний план на основі загальної моделі для промислової, комерційної, комунальної та цивільної частин.

Перший систематичний начерк міста такого типу створений Мессрс (Messrs). Проект Райта (Wright) і Стайна (Stein) для міста Радбурн 1929 року; план нового типу, повторений в обмеженому масштабі — і, вочевидь, повністю незалежно — планувальниками Кельна та Гамбурга приблизно у той самий час. У зв'язку з архітектурними обмеженнями, що сприяли спорудженню приміських будинків конвенційного типу та заяложеним

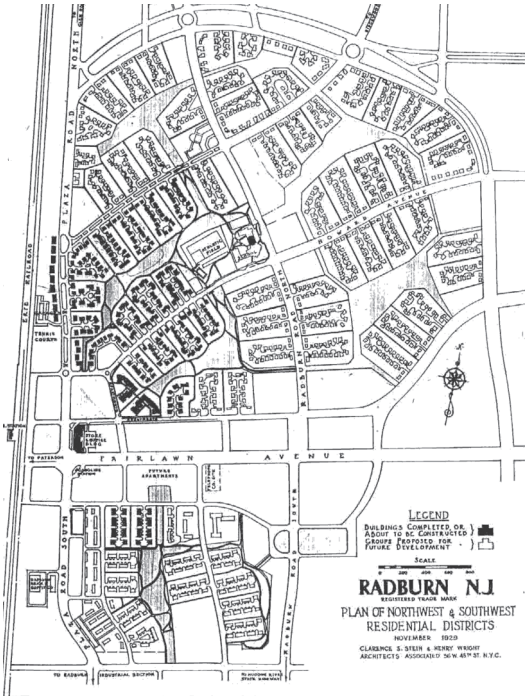

План Кларенса Стайна та Генрі Райта для американського міста Радбурн (1928) — «Найпрогресивніший крок у містоплануванні з часів Венеції», за словами Мамфорда

архітектурним формам, суть планування нового типу не була до кінця розкрита в Радбурні. Проте з плану зрозумілі головні співвідношення: диференціювання пішохідного руху і колісного транспорту в незалежні системи; відокремлення житлових ділянок від прямих доріг; дискретна схема вулиць; поляризація суспільного життя в певним чином розосередженому ядрі, що починається в районі зі школою, ігровим майданчиком і басейном. Планування такого типу було доведене до свого логічного завершення в, імовірно, найбільш функціональному й соціально грамотному з усіх міських планів Ле Корбюзьє — в плані для міста Немур у Північній Африці 1934 року.

У цих конвергентних зусиллях були міцно закладені принципи полінуклеарного міста. Результатом таких планів мають стати більші можливості для первинної групи, з усіма її звичками до особистих зустрічей та спілкування віч-на-віч: вони повинні виливатись у більш складну схему і всеохопне життя регіону, адже ця географічна територія лише зараз, уперше в історії, може розглядатися як одномоментне ціле для всіх функцій соціального існування. Замість вірити в те, що саме лише скупчення населення створить необхідну соціальну концентрацію та соціальний драматизм, тепер ми мусимо досягати цього результату продуманим створенням локальних центрів і тоншою регіональною артикуляцією. Це незрозумілі слова, але не можна оминути важливість їхніх значень. Втілити ці нові можливості в міському житті, на що здатні не лише покращена технічна організація, але й більш точне соціологічне розуміння, підкреслити самі процеси в адекватних індивідуальних та міських структурах — ось завдання прийдешнього покоління.

БУДАПЕШТ КІНЦЯ ТИСЯЧОЛІТТЯ
МЕТАМОРФОЗИ МІСЬКОГО ЖИТТЯ

Джудіт Боднар
Переклад з англійської — Володимир Артюх

«Fin de Millenaire Budapest» («Будапешт кінця тисячоліття») — це уривок з однойменної книги Джудіт Боднар. Авторку цікавить те, що нам розповідає ця європейська столиця про мінливу природу міського життя. Після краху державного соціалізму мешканці Будапешта наново визначають для себе орієнтири, реагуючи на зникнення знайомих точок відліку в міському ландшафті. У чому відмінність між трансформацією Будапешта й досвідом «західних» міст? Що все це означає в контексті глобальної реструктуризації, на якій зосереджено увагу в цій книзі? На прикладі Будапешта Джудіт Боднар показує, як постколоніальний досвід міст східно-центральної Європи дарує нам свіжий та повчальний погляд на наше загальне прощання з модерністю.

1. Вступ

Соціалізм, модерність, держава

Час прискорюється в постсоціалістичному Будапешті. Мешканці міста втрачають орієнтири; фіксовані точки відліку міського ландшафту зникають з нечуваною швидкістю. Люди вивчають нові коди: від оновленої бази телефонних номерів до нових назв основних точок орієнтування, особливо офіційного типу, у тому числі назв муніципальних органів влади та деяких вулиць. Хоча туристи, що час від часу приїжджають із «Заходу», скаржаться на зростання цін та кількості крадіжок авто, вони почуваються краще, ніж раніше. Їхнє уявлення про світоустрій, тимчасово затьмарене державним соціалізмом, знову прояснюється. Будапешт — точніше, ті частини Будапешта, що їх туристи бачать і сприймають як усе місто, — одягається в шати, дедалі подібніші до вигляду західноєвропейських, північноамериканських чи навіть, у деяких аспектах, «незахідних» міст. Легке пояснення цьому вбачають у крахові соціалізму.

Bodnár, Judit. *Fin de Millénaire Budapest. Metamorphoses of Urban Life. 2001*. Minneapolis: University of Minnesota Press

Тим часом у Західній Європі та Північній Америці дослідники, дослідниці та ЗМІ говорять про «міський ренесанс» або «оновлення» і навіть про комплексну «міську реструктуризацію» на Заході. Трансформація міст східно-центральної Європи проходить на руїнах державного соціалізму[1]. Чи означає це, що відродження Праги, Кракова чи Будапешта правильно вважати незалежним або радикально іншим, ніж оновлення (центрів) західних міст? Теоретичні міркування твердять, а емпіричні спостереження змушують визнати, що недавні соціальні та економічні перетворення Центрально-Східної Європи — це частина всесвітньої реструктуризації. З цієї точки зору — якщо дивитися крізь призму Будапешта, — досвід виходу східно-центральної Європи з соціалізму дозволяє нам побачити свіжу й захопливу картину загального прощання з модерністю — головного клопоту сучасної науки «Заходу». Недавня постдержавносоціалістична «Велика трансформація»[2] східно-центральної Європи — це не що інше, як завершення найсистематичнішого починання модернізації, яке супроводжувалося спробою наближення до дуже характерного колективно-споживацького поняття соціальної справедливості завдяки державному перерозподілові. Ідеологія соціалізму та її майже згасла радянська версія добре вписуються в контекст модерності, що простягається від фордівської «Бляшанки Ліззі»[3] до фашизму. Наприкінці століття стався крах державного соціалізму та соціалістичних ідеалів у східно-центральній Європі, і «Захід» також пережив загальне розчарування в можливості колективної емансипації. «Хіба не цей центральний факт розділяє два *fin-de-siècle*?» — запитує Байльгарц (Beilharz, 1994: 105), доводячи фундаментальну схожість страхів та сумнівів щодо модерністських проектів цих двох періодів.

Теперішня трансформація Центральної Європи наштовхує на думку про явну подібність із початком історії капіталізму. Деякі авторки й автори стверджують, що нинішній процес можна розглядати як «симуляцію» Великої трансформації та первісного накопичення капіталу. У соціально-історичному контексті локальної нестачі мобілізаційного капіталу ресурси державного сектору були переведені в інший — приватний, в процесі який пізніше назвуть приватизацією. На сході Європи відбувається інший процес цього типу — скажене «наздоганяння» через урядові політики, спрямовані на реформування схем накопичення через широкомасштабні зміни права власності. Перший процес стався, згідно з Преображенським, у ранній період побудови радянської держави. «Соціалістичне первісне накопичення» мобілізувало інвестиційні засоби для промислового/державного сектору за рахунок аграрного/приватного сектору, а також націоналізувало — тобто примусово перемістило з приватних рук у державну власність та під бюрократичний контроль — усі виробничі фонди, а також деякі важливі засоби споживання, такі як житло та міський простір. Дехто вважає, що, за іронією історії, сучасна приватизація реорганізовує форму власності цих самих фондів. Попри всю свою елегантність

1. Приголомшливий термінологічний хаос панує в питанні, як називати регіон, де розташований предмет цієї книжки. Продираючись крізь хащі занадто ідеологічних — орієнталістських чи контрорієнталістських — дискурсів політики ідентичності, я говоритиму про східно-центральну Європу, причому прикметник пишеться з маленької літери. Це словосполучення означає історичну область східної половини колишніх габсбурзьких земель із найзахіднішими відгалуженнями колишньої Оттоманської імперії та область історичного зацікавлення великих потуг Німеччини та Росії. Це аж ніяк не однорідне поняття, а просто навмисно неточне, скорочене позначення такого переліку країн: Польща, Чехословаччина, Угорщина, Югославія, Румунія та Болгарія на етапі державного соціалізму, а також їхні наступниці після падіння державного соціалізму.

2. Натяк на працю К. Поланьї «Велика трансформація» (1944), у якій він досліджує соціальні та економічні перетворення, що супроводжували становлення капіталізму в Англії. — *Прим. пер.*

3. Перший масовий дешевий автомобіль, розроблений у 1908 — 1910 рр. і випущений 1913 — 1927 рр. компанією «Форд мотор». Синонім невибагливого утилітарного недорогого механізму без зайвих прикрас —*Прим. пер.*

та доступність, ця проста подібність між соціалістичним та постсоціалістичним первісним накопиченням заважає зрозуміти багато важливих аспектів теперішньої трансформації. Завдяки постійному наголосу на розривах, витоках — характерній рисі всіх нерозвинутих регіонів, що переживають суспільні зміни та хочуть забути чи подолати минуле, — це бачення змін частково розмиває картину, якої нам бракує, щоб провести належний порівняльно-історичний аналіз, сприйняти державний соціалізм як частину європейської модерності та зрозуміти його трансформацію в рамках глобального реструктурування пізньої модерності.

Житловий комплекс Прюїт–Ірґоу (Pruitt–Igoe), який висадили у повітря в Сент-Луїсі 1972 року, означав кінець модерністської архітектури для Чарльза Дженкса (Jencks, 1984)[4]. Деян Суджіч (Sudjic, 1993) додає, що це була смерть не просто модерністської архітектури, а певного типу модерністської архітектури — соціального житла. У той час поширилася відмова від спорудження соціального житла незалежно від архітектурного стилю. У Сполучених Штатах 1976 року з державною допомогою було збудовано 550 000 осель. Станом на 1981 рік їхня кількість скоротилася вдвічі і 1985 року становила близько 100 000. У Великобританії 1977 року житлове будівництво за кошт місцевої влади скоротилося з 300 000 на рік на третину, а 1989 року впало до 15 000 (Sudjic, 1993: 191). Суджіч зауважує: «З дивовижною одностайністю уряди Америки, Великобританії та Франції вирішили, що політика післявоєнного консенсусу щодо житлового будівництва була катастрофічно помилковою» (191). Який же висновок зробити з порівняльного урбаністичного аналізу цікавого факту про те, що державне житлобудівництво практично зупинилося в Будапешті на початку 1980-х років, тобто все ще за державного соціалізму — і майже в той самий час, коли стався крах політичного проекту соціального житла на «Заході»? Це чистий збіг обставин? Як би ми не інтерпретували цю темпоральну відповідність, кінець соціального житлобудівництва, безперечно, означав смерть сучасної соціалістичної архітектури — і значно більше.

Вивчаючи топоси державного соціалізму після краху державного соціалізму, інтерпретатори опиняються в суперечливій ситуації. З одного боку, епоха раптом набуває історичного виміру: є загальне відчуття полегшення через те, що вона стала «минулим». Процеси видаються більш узгодженими та цілеспрямованими; у ретроспективі легше говорити мовою вченої мудрості. З другого боку, з'явилася нова грань компаративної проблеми. Є ризик того, що ми пояснимо зникнення певних умов міського життя, які ми приймали як належне, винятково зникненням державного соціалізму замість того, щоб зрозуміти деякі концептуально ширші, фактично глобальні виміри їхнього зникнення.

Глобалізація та її виклики

Крах державного соціалізму — маловивчений вияв процесу глобалізації. З цього не слід робити висновку, що окрема логіка державного соціалізму нарешті розчинилася в загальному процесі гомогенізації світового капіталізму. По-перше, не було досягнуто згоди про те, що в межах світ-системи (*world-system*) державний соціалізм діяв за окремою логікою. До того ж існують серйозні аргументи, які доводять хибність цього твердження в багатьох важливих аспектах (напр. Böröcz, 1992, 1999; Chase-Dunn, 1981, 1982; Wallerstein, 1999). По-друге, загальний процес світового капіталізму породжує як гомогенність, так і відмінності. Питання глобалізації постає зовсім в іншому світлі, якщо її розглядати як нову фазу нерівномірного розвитку, що не призводить до гомогенізації різних суспільств світу.

4. Про це див. Friesen (1997) та Birmingham (1998).

Існує тісний зв'язок між глобалізацією та трансформацією міського простору: міста слугують вузловими точками глобального суспільства (див., серед інших, Knight and Gappert, 1989). Проте поверхня нового глобального суспільства міст нерівномірна. Глобальні міста — Нью-Йорк, Лондон, Токіо — не обов'язково більш безпосередньо пов'язані зі світовою економікою, ніж решта; у керівну й владну позицію в ієрархії міст їх ставить сукупність конкретних центрів виробництва й споживання на їхній території (Sassen, 1991). Міста на наступному, майже глобальному рівні беруть участь у дедалі запеклішій конкуренції за регіонально важливі — хоча б на короткий час — позиції. Будапешт — єдине місто в Угорщині й одне з небагатьох в східно-центральній Європі, що має шанс стати ще одним регіональним центром нової економіки послуг.

Центри та периферії не щезли — зросла їхня кількість у світ-системі; зв'язки між ними дедалі менше залежать від державних кордонів. Навіть у «розвинених» країнах віднедавна помітні ознаки вад розвитку. Повернення периферії в центр — це найважливіший теоретичний внесок сучасних досліджень процесу глобалізації. Невипадково парадокси цього процесу сьогодні проявляються в поверненні до центрів міст Північної Америки таких начебто давно забутих хвороб, як туберкульоз — у Європі часів *fin-de-siècle* його називали *morbus hungaricus* (угорська хвороба), що не віщує нічого хорошого для нашої теми.

Дехто пише про «перетворення дому на третій світ» (Koptiuch, 1991), інші відкривають «бразилізацію» Великобританії (Massey, 1988), але найпоширенішою концептуалізацією цього роздвоєння «розвиненого» світу є поняття «розвиненої маргінальності» та «подвійного міста». Посилаючись на дослідження Нью-Йорка, Молленкопф і Кастельс (Mollenkopf and Castells, 1991), наприклад, визначають подвійне місто як «дихотомію, що спостерігається між вузловими сегментами простору глобально пов'язаних потоків та фрагментованими й безсилими локусами соціальних спільнот» (417). У міському дуалізмі немає нічого нового; новим є його розміщення в центрі. Раніше соціологічна «історія двох міст» стосувалася в основному «колоніального міста», як в основоположній праці Абу-Лугод (Abu-Lughod, 1965). Зараз, — як доводить Кінґ (King, 1990), — через гомогенізацію міського простору та взаємопроникнення певних елементів центральних міст та периферії, метрополія набуває деяких рис колоніального міста. Інші вбачають у цьому процесі лише безповоротне визнання вічного дуалізму модерності: він виявляє, за Бодлером, *ефемерне*, у парі з яким іде вічне й незмінне (Beilharz, 1994). Розвинений світ знайшов свого «іншого» в собі. Схоже, тепер феномен міста актуальний тому, що місто стало привілейованим простором цього дуалізму.

Ранній інтерес соціології до міста можна пояснити уявленням про те, що місто — це синекдоха сучасного розвитку: *частина*, що в інтенсивній формі висвітлює могутні сили сучасного суспільства як *цілого*. Місто, чи принаймні деякі міста, досі використовуються подібним чином. Коли Молленкопф та Кастельс (Mollenkopf and Castells, 1991) розглядають Нью-Йорк як лабораторію, вони посилаються на Сола Беллоу і підкреслюють: «Те, на що є ледь помітні натяки в інших містах, конденсовано та збільшено в Нью-Йорку» (5). Спостерігаючи за Нью-Йорком, ми отримуємо картину «сил, що впливають на планету» (5). І хоча ніхто з відвідувачів Мангеттена у XX столітті не заперечуватиме твердження Беллоу, не всі міста змінюються однаково під впливом глобальних сил. Інша важлива ознака глобалізації — це якраз те, що міста не стають повністю схожими між собою; деякі з їхніх елементів справді зближуються, але інші — розходяться, іноді дуже серйозно. Ось чому урбанізм демонструє більше розмаїття, ніж будь-коли, створюючи складносполучені, заплутані системи. Аналіз «глобальних» та «світових міст» не може ставити собі за мету репрезентувати картину в цілому. Метафора подвійного міста, звісно, передає вибіркову транснаціоналізацію культур. Нью-йоркський досвід «перетворення на третій світ» все

ще досить несхожий на життя в Калькутті, а «бразилізацію» британських міст не слід вважати взірцевою схемою для Ріо або «балканізації» Будапешта. Але помилково було б думати, що ці міста не можна порівнювати. Завдання порівняльного аналізу міст — розшифровувати спільні та відмінні риси в рамках історично обґрунтованого порівняння.

Останні здобутки комунікацій та транспортних технологій, економічна реорганізація світу, глобалізація та супутнє «часопросторове стискання» (Harvey, 1989a) створюють у легковажного спостерігача враження, що більше ніщо не сховається від репортажного висвітлення. Але повідомлення в ЗМІ надзвичайно вибіркові — що далі, то більше, — а неосяжна кількість інформації не обов'язково робить нас розумнішими. Соціальна наука також не застрахована від цих процесів. Коли виникають «нові» феномени, особливо в тих частинах світу, що не є законодавцями інтелектуальної моди, по суті не вистачає ні часу, ні інтелектуального простору для розгляду, оцінки складності, категоризації та пошуку доречних термінів; часто надто легко застосовуються спрощені, стенографічні рішення замість уважного осмислення. Відтак структури репрезентації, створені в такий спосіб, набувають власного квазіреального життя. У новому раунді часопросторового стискання «часові горизонти як приватного, так і публічного прийняття рішень звузилися» (Harvey, 1989a: 147). Тому зростає відповідальність інтерпретаторів як у центрах, так і на периферіях. Одне з моїх головних завдань у цій книзі — переглянути деякі з цих актуальних концептуальних смислів соціальної науки, розглядаючи та інтерпретуючи угорський міський контекст.

Загального способу відповідати на інтелектуальні виклики глобалізації не існує. Банальна формула «диявол ховається в деталях» тут надзвичайно доречна; у нашому світі, стиснутому в часі та просторі, ми говоримо заголовками й не довіряємо великим наративам — значною мірою тому, що вони вимагають рішучості, і тому, що вони з'їдають наш час. Хоча, як наполягає Мілз (Mills, 1959), соціологія завжди ставить питання, що за визначенням вимагають порівняльного підходу. Читаючи багато з того, що прийнято вважати соціологією, не можна не підкреслити важливість витонченої порівняльної стратегії. Вона не просто наполягає на відмінності в морі глобалізації як гомогенізації; ядро стратегії ретельного порівняння — це розміщення і подібностей, і відмінностей у правильних місцях, а також встановлення їхніх меж. Аналітичні характеристики різних міст чи міських соціальних феноменів можуть на загал виглядати дуже схожими, але аналіз їхніх історій та зв'язків з іншими елементами контексту надзвичайно важливий для інтерпретації.

Кожне місце унікальне: унікальний збіг характеристик, спільних з іншими містами. Цією книгою я також запрошую читача до роздумів ось над чим. Випадок Будапешта, якщо не брати до уваги змінні величини, багато що може дати в нашій спробі зрозуміти наш — західний — досвід у мінливому світі. По-перше, тому що деякі структурні умови, що відокремили місто на зразок Будапешта від «західного» міського досвіду — відносний рівень прибутків та винагорода за працю, — це *історичні* факти. Їм за природою властиво безладно й непередбачувано зростати й зменшуватися, так що — хтозна, може, досвід напівпериферійного майже-глобального міста на зразок Будапешта може виявитися образом майбутнього хоча б деяких «західних» територій. У єдиній вуличній сцені на рівні землі з фільму «Той, що біжить по лезу», цього парадигматичного, дистопічного кінематографічного висловлювання про місто майбутнього, звучить лінгва франка уявного Лос-Анджелеса XXI століття. Хоча у фільмі кажуть, що це креольська мова — щось середнє між іспанською та японською, — говорять насправді угорською із сильним англійським акцентом.

По-друге, пильна увага до трансформації міста на зразок Будапешта повчальна, бо постсоціалізм пропонує контекст, у якому багато з широко задокументованих наслідків

глобалізації можна спостерігати в чистішій, чіткішій формі: вони більш несподівані, а отже, менш опосередковані. Цей процес розвивається (1) серед радикальних політичних змін і рідко оскаржуваної політичної риторики «вільного ринку» та залучення іноземного капіталу, (2) під час тяжкої фіскальної кризи держави і (3) на фоні того, що було *differentia specifica* державного соціалізму, яку інституціоналістський економіст Янош Корнай (János Kornai, 1997) назвав «передчасною державою загального добробуту».

Відбулися значні зміни в структурі державних фінансів Угорщини. З 1989 по 1993 рік в Угорщині державні витрати відносно валового внутрішнього продукту були відносно стабільними, але через зниження ВВП країни на 21% за цей період в реальному вираженні державні витрати суттєво скоротилися (Campbell, 1996)[5]. Через інфляцію та опір жорстким скороченням соціальних програм прибутки зменшувалися швидше, ніж витрати, створюючи серйозний дефіцит бюджетів у більшості постсоціалістичних країн. Відбулося досить різке послаблення «передчасної держави загального добробуту»; 1990 року відношення обслуговування боргу до експорту в Угорщині було одним з найвищих у світі (Campbell, 1996), а міжнародні організації, особливо Міжнародний валютний фонд, вимагали урізати соціальне забезпечення у той час, як руйнування умов життя найнезахищеніших верств населення через економічну депресію робило ці видатки потрібнішими, ніж будь-коли. Хоча вищезгадані процеси мають деякі специфічно постсоціалістичні особливості, вони не унікальні для цього контексту. Визнання цього глобального зв'язку може зробити наше мислення — як на Сході, так і на Заході — не таким провінційним.

Ця книжка присвячена не процесу глобалізації як такому. Вона висвітлює метаморфози міського життя та звертається до глобальних наслідків як важливих компонентів тих факторів, що впливають на будь-які перетворення міста після краху державного соціалізму. Наскільки далеко ми можемо провести паралель між добре задокументованими північноамериканськими та західноєвропейськими процесами реструктурування міст і постсоціалістичними трансформаціями (чи трансформацією) міст? Чи відхід центрально-східної Європи від державного соціалізму — це тільки місцева версія загального «західного» відходу від високої модерності? Чи «хаотичність» і «безладність» переходу — це щось більше за ознаку нового порядку? Ось деякі загальні питання, довкола яких побудоване це дослідження. Якщо ми поставимо ці питання, ми зможемо сформувати певну точку зору на загальніше питання: чи державний соціалізм «виробив власний простір» (Lefebvre, 1991: 54). На це питання багато спостерігачів відповідають неохоче і, можливо, за допомогою неточних, надто загальних формулювань.

Місто в процесі трансформації

Дослідження змін, яких зазнають міста в постсоціалістичних країнах, звертається до того аспекту сучасної трансформації Центральної Європи, який не був у центрі уваги соціологічних досліджень. На відміну від аналізу нової демократичної політики, «дебатів про ринковий перехід» або уявлення про зміну еліт, трансформації державносоціалістичного міста приділяли мало уваги. І це попри історію науки про суспільство з середини дев'ятнадцятого століття, яка свідчить про те, що вивчення міського простору може відкрити тонкі прошарки соціальних змін, яких не відображають масштабніші побудови.

Не потрібно переконувати того, хто спостерігав падіння державного соціалізму, в загальній важливості міста як простору репрезентації (Lefebvre, 1991). Попри болісну нестачу ресурсів у нових муніципалітетів, назви вулиць швидко змінили, а раптово небажані статуї політичного походження та важливості стали першими елементами державносоціалістичного статус-кво, які перемістили після розпаду. Менш очевидним є те, як засвоює

5. 1989 року прибутки європейських соціалістичних держав становили в середньому 43% ВВП, тобто на 5% вище, ніж у країнах ОЕСР (Campbell, 1996).

широкомасштабні соціальні зміни штучне довкілля (*built environment*) та повсякденне життя, з його диктатом «програмованого споживання» (Lefebvre, 1991). Як так сталося, що матеріальна частина міста опосередковує, обмежує та робить можливими економічні та політичні процеси? Міський простір має все більш видимий характер, але цю видимість не слід плутати з прозорістю. Його нашарування можна розкопати тільки за допомогою правильної порівняльної та історичної дослідницької стратегії.

Матеріал сьогодення в будь-якому суспільстві — це звалище історичного осаду, тобто сьогодні неможливо зрозуміти Будапешт, не звертаючись до численних шарів його відповідного минулого. Марно було б також інтерпретувати сучасну трансформацію, не розглядаючи дослідницьку традицію, що підсумовує кількасотлітнє панування міського капіталізму в усьому світі. Тож простір постсоціалістичного міста розкриється, тільки якщо ми одночасно висвітлимо історичні силуети державносоціалістичного міста та контури капіталістичних міст. У подальшому розгляді я постійно матиму це на увазі. Придатну для цієї мети інтелектуальну стратегію можна назвати *імпліцитно порівняльним* підходом: хоча я зосереджуюся тільки на одному «випадку» — Будапешті, — у своєму дослідженні я ставлю за мету викласти й дослідити наслідки концептуального перенесення соціальної науки в іншу сферу (що прикметно, на «Заході»). Фактично, моя наративна позиція, позиція інтерпретаторки — мешканки Будапешта, що говорить про своє місто аналітично в американському та західноєвропейському академічному контексті, — не залишає нічого іншого, крім імпліцитно порівняльного підходу.

Очевидно, це дослідження призначене для дослідницької аудиторії, що виходить за вузькі межі вивчення «східноєвропейського» регіону: вивчення міст після державного соціалізму теоретично необхідне для урбаністичних студій, а також — опосередковано — для соціологічного теоретизування в принципі. Детальний опис трансформації Будапешта на подальших сторінках не повинен вводити в оману: ця розвідка оперує творчою напругою, що виникає за рахунок опису унікальних процесів «на місці» з урахуванням загальних теоретичних підтекстів. Ця напруга, звичайно, також є в описі «західних» емпіричних соціальних феноменів і їхнього розміщення в загальній інтерпретативній рамці. Але — частково завдяки напівпериферійному розташуванню регіону, частково завдяки його недавньому державносоціалістичному минулому і частково завдяки багатьом іншим культурним факторам — «західна» наука схильна запроторювати соціальний досвід суспільств «на схід від Ельби» до далекого темного кутка, увагу до якого треба виправдовувати додатковими аргументами. У цій книжці я ставлю собі за мету підірвати цей консенсус.

Місто як об'єкт дослідження набуло особливого значення в концепції поля соціології міста. Воно було локусом модерності — місцем нового розподілу праці для Дюркгейма, специфічного способу виробництва для Маркса, об'єктивного духу для Зіммеля та основою нового типу людських асоціацій у творчості Вебера та Тьонніса[6]. З того часу місто значною мірою втратило цей конкретний теоретичний контекст. У пошуках доречного предмета для цього поля за умов «кризи соціології міста», Кастельс визначав теоретичне значення «урбаністичного» (*the urban*) як місця колективного споживання, зрежисованого державою. Кастельсова інтерпретація урбаністичного робить досвід державного соціалізму особливо цікавим. Якщо *державний* соціалізм мав особливості в контексті міста, то ці особливості проявлялися здебільшого у сфері колективного споживання. Отже, ретроспективний погляд на перехід від державного соціалізму до постдержавносоціалістичного є інформативним і важливим для загальної урбаністичної теорії.

Ця праця присвячена вивченню трансформації міського простору Будапешта після краху державного соціалізму. Урбаністичні дослідження довели, що відмінності між «капіталістичними» та «соціалістичними» містами породжені значним обмеженням права

6. Детальнішу інформацію та посилання див. гл. 2.

приватної власності на міську землю та втручанням держави в планування, фінансування, спорудження та розподіл житла (див., серед інших, French and Hamilton, 1979; Szelényi, 1993). Відповідно, одним із фокусів будь-якого дослідження постсоціалістичного міста має бути відношення між зміною власності та використанням міського простору. Я вивчаю занепад того, що становило *differentia specifica* міських феноменів державного соціалізму: системи державної власності на житло. Цей занепад був умовою нинішнього процесу приватизації житла, що колись перебувало в державній власності. Проте я виходжу за рамки аналізу зміни власності та держави; я підриваю поширену вузьку інтерпретацію приватизації, всерйоз сприймаючи її як лейтмотив постсоціалістичної зміни міста і глибоко соціальний феномен з різними значеннями. Приватизація колишнього державного майна включає приватизацію публічного простору і, врешті-решт, міста. Але приватизація також змушує ретельніше вивчати поняття колективного — майна, публічності й громадянства. Якщо розглядати приватизацію серйозно, то доведеться розширювати дослідження в минуле і розглядати її джерела в пізній період державного соціалізму. Споживацький соціалізм, який в Угорщині також називають «Frigidaire[7]-соціалізмом», у певному сенсі підготував ґрунт для широкомасштабної приватизації. По суті, він передбачав індивідуальні стратегії поміркованого споживання в масовому масштабі, що зосереджувалося на домі, заміському будиночку та машині. У дуже політизованій інтерпретації Frigidaire-соціалізм часто розглядають як стратегію опору публічній, контрольованій державою сфері. Із ширшої перспективи виглядає, що ця дрібномасштабна приватизація колективних благ була соціокультурною увертюрою, вступом до масштабної приватизації колективних благ в широкому розумінні, що відбулася після зміни режиму.

Як і за Великої трансформації — від феодалізму до капіталізму, — міський контекст трансформується шляхом створення *включень* для того, що до цього було спільним простором: «ділянки спільної землі», і справді «перетворені на приватну власність»[8]. Ця трансформація, може, навіть краще відповідає суті поняття включень: докапіталістичні спільні землі явно не були «спільними в абсолютному сенсі»[9], а міський простір державного соціалізму зараз переходить від загального доступу в умовах державної власності та нормативного контролю до все більш фрагментованих і тому однозначно партикуляристичних схем. Емансипаційні аспекти розширених можливостей приватного використання міської землі, звертання міського життя всередину й супутні втрати у вигляді дедалі меншої значущості публічних благ і публічного простору — усе це залишає неоднозначний відбиток на метаморфозах міського життя.

2

Конструювання відмінності

Логіки міста: західна проти незахідної, капіталістична про соціалістичної

За всю історію урбаністичних студій міста східно-центральної Європи нечасто потрапляли в центр уваги. Деякий інтерес до них з'явився, коли ці міста стали соціалістичними, але навіть тоді їхній дебют на теоретичній сцені соціології міста не особливо вражав. Відтоді ці міста супроводжувала певна концептуальна незручність, бо неможливо було розділити два їхніх аспекти: належність до східно-центральної Європи *та* державносоціалістичний лад. Їхню відмінність від «західних» моделей помітили і намагалися якось пояснити, а подібності часто або не помічали, або применшували. Відмінність пояснювали, зазвичай, посилаючись або на державний соціалізм, або на своєрідність схеми

7. Американська марка побутових товарів (холодильники, кондиціонери тощо). — *Прим. пер.*

8. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary (Oxford: Oxford University Press, 1971. —p. 859).

9. Там само.

історичного розвитку регіону. Проте жодна з цих процедур не забезпечує надійної теоретичної рамки, до якої зручно було б уписувати порівняння з капіталістичними та «західними» містами і разом з тим враховувати відмінності в самій «соціалістичній моделі східно-центральної Європи».

Розгубленість прихильних західних спостерігачів з лівого табору, що намагалися визначитися зі своїм ставленням до державного соціалізму, лише частково пояснюється реальними рисами соціалізму або епістемологічною й психологічною позицією, з якої інтелектуали часто спостерігали за матеріалізацію утопії — неминуче викривленої і такої, що виводить початкову ідею на ще вищий утопічний рівень. Інша причина розгубленості західних спостерігачів — це збіг відмінностей: феномени державного соціалізму траплялися в тих частинах світу, яких вони не знали, а то й не хотіли знати. Тому їм не залишалося нічого, крім стереотипів. Вони спостерігали щось відмінне, але не надто: іноді лиш пошарпану версію вже знайомого. У їхніх очах деякі соціалістичні міста виглядали як пересічні другосортні ландшафти Парижа, менш гламурні, менш екстравагантні, бідніші й гірше доглянуті. Чим була ця «пошарпаність»: внутрішньо притаманною рисою державного соціалізму, наслідком «культури» Центральної або Східної Європи чи симптомом явної відсталості та бідності?

Ця глава розповідає, як писати про соціалістичні міста східно-центральної Європи, зокрема Будапешт — але не лише про це. Намагаючись виділити виклики та найпоширеніші пастки, що постають перед дослідницею феномену соціалістичного міста в широких соціологічних рамках, я також відзначу деякі труднощі, що виходять за межі вивчення державного соціалізму. Сподіваюся, це сприятиме відкриттю деяких фундаментальних проблем, що виникають, коли дослідники стикаються з досвідом, відмінним від визначального, оригінального колективного соціального досвіду, кодифікованого в соціології (соціології міста чи будь-якій іншій). Яке когнітивне положення соціальних феноменів, фізично розміщених у східно-центральній Європі часів державного капіталізму? Це варіації в рамках «нашого» світу — денотація таких дуже маркованих понять, як «Захід», «Європа», — чи вони належать іншому порядку? Вони як «ми», чи радше якісь «інші»?

Я проаналізую три типи підходів до цього питання. Перший з них перебільшує своєрідність соціалізму, другий ігнорує його й визнає тільки кількісну відмінність в універсальній лінійній схемі розвитку, а третій задовольняється поясненням феноменів соціалістичного міста як продовження схем, *завжди* якісно відмінних від схем Заходу. Це ідеальні типи інтелектуальних пасток. Потрапляння в них — річ зрозуміла, але цих пасток можна уникнути. Треба лише дотримуватися тонкої рівноваги, йдучи всіма трьома шляхами, як я пізніше покажу на кількох прикладах. У цій главі моє завдання не дати загальний огляд проблем міста державного соціалізму і не заповнити обов'язкові кілька сторінок у підручниках про міста часів державного соціалізму; воно полягає всього-на-всього у визначенні найтиповіших помилок порівняльного аналізу, яким можна зарадити, використовуючи більш деталізовані порівняльні інтелектуальні схеми. Змішування вимірів порівняння — це стратегія, що призвела до дуже відчутних непорозумінь як в обивательському, так і в науковому дискурсі, і нікуди не зникла з усуненням вказівника «*соціалістичний*» у назві регіону. Визнати це — вкрай важливо. Лише після цього зовнішній спостерігач перестане дивуватися, спостерігаючи, як сучасна Москва відрізняється, скажімо, від Будапешта чи Софії, хоча всі вони «посткомуністичні», і що прогулянка Будапештом не стала такою самою, як і прогулянка Віднем, просто бруднішою.

Соціалістична логіка міста проти капіталістичної

Наша інтелектуальна подорож розпочинається марксистським критичним аналізом міста кінця 1970-х років. У тому контексті зазвичай постулювали радикальний концептуальний розрив між капіталізмом та державним соціалізмом, таким чином зводячи будь-яку виявлену відмінність до цього розрізнення. Інакшість соціалізму вважалася такою всеохопною, що вона виключала — чи радше включала в себе — розгляд будь-яких інших видів відмінностей. Проблема в тому, що, як відзначив Мануель Кастельс (Manuel Castells, 1979), «визначити суспільну формацію як "соціалістичну" не означає висвітлити її відношення до простору; часто це призводить до того, що дослідження впадає в замикання на серії ідеологічних дихотомій, що схильні показувати зворотний бік капіталістичної логіки, а не реальні процеси, що відбуваються в нових соціальних формах» (64).

У книзі «Міське питання» (Castells, 1979) Кастельс звертається до сумнозвісних наслідків дихотомічного підходу в соціальних науках. Проте його «загальна рамка для аналізу ролі проблематики міста» (1978: 13) не залишає місця для феномену соціалістичного міста, оскільки для нього урбаністичне нерозривно пов'язане з динамікою капіталістичного способу виробництва. Теоретично феномен соціалістичного міста має бути пов'язаним із соціалістичним способом виробництва — чудасією, яку реакційно й досить нерозбірливо визначають як «зворотний бік капіталістичної логіки». Неточність цього визначення на повну силу відтворює дихотомію капіталізму та соціалізму. Кастельс намагається включити міста державного соціалізму у свою загальну логіку урбаністичного, невід'ємну від капіталізму, стверджуючи, що капіталістичний спосіб виробництва, хоч наразі й підпорядкований, досі наявний при державному соціалізмі. Попри те Кастельс робить слушний висновок, що схожі на вигляд феномени міста можуть мати дуже різні значення в капіталізмі й соціалізмі. На жаль, у праці Кастельса це положення мало розвинене, натомість трохи більше розроблена проблема *differentia specifica* урбанізації в соціалістичних країнах. Верховенство політики та її незалежність від економіки визначає характерну логіку соціалістичної урбаністики, конкретний зміст якої може варіюватися залежно від партійної лінії, ідеології окремих соціалістичних держав (Castells, 1979). Але соціалістичне місто незмінно стає втіленням політичної волі — волі держави, партії та планувальника.

Відмінності в стосунках між політичною та економічною сферами за капіталізму та державного соціалізму — важлива точка відліку для порівняння. Проблему ускладнює надто легковажна рівнозначність «політичного» та держави у цьому напрямі мислення. Однією з найзагальніших характеристик досліджень соціалістичної урбаністики є те, що як соціалістичні планувальники, так і західні оцінювачі їхніх досягнень припускали, що соціалістична держава всемогутня[10].

Не викликає сумнівів те, що на початку «соціалізм мав можливість зробити все, що буржуазна держава хотіла, але не могла» (Harvey, 1989c: 196). У цій формулі закарбовано панівні почуття лівих та освічених ліберальних модернізаторів, очікування людей, чия професійна роль у довготерміновій трансформації штучного довкілля потребує легітимації з боку колективної раціональності, підтримуваної державою. Однак погляд на соціалізм та соціалістичне місто як на реалізацію проектів класиків соціалізму або на втілення якоїсь абстрактної політичної волі — тобто самопроголошеної волі держави-партії — сам по собі не те, що не пояснює, але й не відображає феномену соціалістичного міста. Ця точка зору не помічає важливі коливання влади, інтересів та методів соціалістичної держави-партії щодо підпорядкування суспільства; крім того, вона заперечує складність досвіду державного соціалізму. Шлях від верховенства політичного до матеріалізації партійної волі надто легкий для серйозного описового аналізу[11]. Крім того, він не залишає

10. Згідно з конструктивістським баченням соціалістичного світу Мілютіна (Miliutin, 1974), деяка морфологічна несхожість між соціалістичними та капіталістичними містами пояснюється проектами, що їх накреслили соціалістичні планувальники і впроваджували всемогутні соціалістичні держави.

місця для маневру акторів, що створюють грубе наддетерміноване політичне поле — карикатуру на «тоталітарний» портрет державного соціалізму. Такій картині сильно суперечить неформалізація та метафоризація влади соціалістичної держави-партії, що їх можна було спостерігати принаймні в Угорщині після 1968 року (Böröcz, 1999).

Девід Гарві (David Harvey, 1978) визначає чіткі межі інтерпретації урбаністичного процесу в некапіталістичному оточенні, стверджуючи, що «місто має особливе значення за капіталістичного способу виробництва, і його не можна переносити без радикальної трансформації значення (і реальності) в інші соціальні контексти» (101). На противагу *ексклюзивній* інтерпретації цього уривка, яка означала б винесення соціалістичної урбанізації за межі панівної теоретичної рамки, менш обмежувальний підхід як Кастельса, так і Гарві дозволяє усвідомити, що будь-який аналіз урбаністичного слід контекстуалізувати: він вимагає належно теоретизованого та історизованого поняття суспільної формації, у якій міститься урбаністичне. А питання урбаністичного історично й інтелектуально пов'язане з капіталізмом.

Важливо пам'ятати походження цих обмежувальних інтерпретацій урбаністичного процесу. Обговорюючи потребу «демаскувати» класову експлуатацію під поверхнею соціології міста — що сама є ідеологією, — Кастельс скеровує свою критику в основному проти соціології міста в розумінні Вірта (Wirth) та представників екології міста. Загалом, і Кастельс, і Гарві опонують концепціям соціології міста, для якої «центральною проблемою<...> є відкриття форм соціальної дії та організації, що зазвичай виникають у відносно постійних компактних поселеннях великої кількості неоднорідних індивідів» (Wirth, 1938: 9). Стерильні, неісторичні, аполітичні та подібні їм способи вивчення міста свідчать про успіх модерної тенденції розмежування соціальних наук. У такому разі урбаністичний процес та проблеми міста можна обговорювати так, ніби «урбаністичне» є предметом окремої дисципліни — подібно до деяких інтерпретацій соціології старіння, промисловості, сільськогосподарської культури, малих груп тощо. Предметом з дуже обмеженим зв'язком із ширшими соціальними, економічними чи політичними питаннями або із конкретним контекстом. У такому типі дослідження бракує не тільки класового змісту — хоча його відсутність ключова для марксистської критики. Отже, тільки у вузькому сенсі «нам кажуть, що поняття "урбаністичного" нерозривно пов'язане з капіталізмом» — що Селеньї (Szelényi, 1981: 173) озвучує як загальноприйняту думку. У варіанті розширеного тлумачення читачеві повідомляють, що урбаністичне нерозривно пов'язане зі специфічно історичною суспільною формацією (чи рядом формацій), однією з яких — але не обов'язково єдиною — є, звісно, капіталізм.

В іншому місці Кастельс визнає відмінність соціалізму від капіталізму. У праці «Місто, клас і влада» (City, Class and Power, 1978), де схожість проблем соціалістичних і капіталістичних міст веде до визнання капіталізму відмінною (від соціалізму) причиною, що має схожі результати, — автор пише:

> Ми вживаємо термін «капіталізм» не для опису незмінної й напряму визначеної прибутком історичної реальності в усіх соціальних проявах. Радше ми маємо на увазі особливу соціальну матрицю — економічну, політичну, ідеологічну, — що зрештою визначається організацією суспільних відносин, побудованих на відчуженні працівника від засобів виробництва та на присвоєнні додаткової вартості єдиними власниками засобів виробництва (27 – 28).

11. Якби це було так, звичка людей та самих політичних діячів відчайдушно «читати між рядків» партійні документи, публічні заяви, політичні аналізи та літературу не здобула б такого широкого поширення.

Через відсутність у цій формулі достатньо специфічного історично суб'єкта — привласнювача як приватного індивіда — більшість теоретиків соціалізму без особливих труднощів застосували б її до державного соціалізму: важко знайти кращого привласнювача додаткової вартості, ніж соціалістична держава. Насправді питання полягає в тому, що відбувається після того, як додаткову вартість забрали у безпосереднього виробника. І думки розходяться саме в інтерпретації діяльності соціалістичної держави з перерозподілу благ.

Кастельсів розгляд соціалістичної урбанізації пронизаний цікавим та грамотним напруженням; демаскуючи урбанізм як ідеологію, він вписує її в соціальний контекст, але залишає соціалістичні міста поза дослідженням. Хоча Кастельс пропонує нам начерк лівої критики державного соціалізму, позбавленої подвійних стандартів, він, як не дивно, наполягає на конструюванні феномену соціалістичного міста як докорінно відмінного від капіталістичного. Його підхід до міста як до місця колективного споживання, в останній інстанції організованого державою (1976, 1978), можна було б використати, щоб виправдати поширення дослідження міста на соціалістичні міста. Або радше щоб трансформувати його таким чином, аби це дослідження відповідало специфічній історичній формі, яку представляв державносоціалістичний урбанізм. Якщо державний соціалізм взагалі щось змінює, то це стосується здебільшого колективного споживання в містах. Цією аналітичною можливістю було знехтувано.

Уніфікована логіка міста

Соціальна екологія досить легко розв'язує дихотомію соціалізму-капіталізму; «соціалістична урбанізація» легко вписується у велику схему універсального розвитку міст. Попри довгочасний — явний чи прихований — уплив екологічної парадигми на північноамериканську та західноєвропейську соціологію (Gottdiener and Feagin, 1988) та величезні добре розроблені аналітичні можливості, які цей підхід відкриває, соціальна екологія не широко представлена в урбаністичній літературі про соціалістичні міста, виданій на «Заході»[12]. Важливий ключ до розв'язання проблеми вибору парадигм полягає в тому, що різні версії екології людини здобули більшу популярність у дослідженнях міста в самих країнах державного соціалізму. Як природна реакція на поширену «західну» практику вигнання духів усього соціалістичного та офіційну радянську лінію цілковитого розриву з минулим (тобто капіталізмом), цей підхід вишукує спільні риси між феноменами в межах дуже загального поняття розвитку — підкреслюючи, таким чином, історичні спадкоємність та подібність із Заходом. Тому він підкреслює важливість легітимації вибудовування такої ідентичності, що була б схожою на «Захід» і повільно до нього рухалася б. Бажання вводити розрізнення у те, що часто розглядається як недиференційований радянський блок — як на «Заході», так і на «Сході», — теж є однією з рушійних сил цього вибіркового застосування схожості між Заходом та окремими країнами державного соціалізму.

Угорський соціальний географ Дьордь Еньєді вважає, що розвиток міст складається з етапів, що відповідають певним універсальним етапам соціально-економічного розвитку. Ці етапи неможливо перестрибнути, і вони по суті незалежні від соціально-економічної системи (Enyedi, 1988). Так, він стверджує, що соціалістична урбанізація «була виявом загальних законів модерної урбанізації та безперервності європейської урбанізації» (Enyedi, 1992: 875). Хай це й правда, але його докази подібності будуються здебільшого на вузькому визначенні урбанізації як розвитку мережі міста.

Проте східно-центральноєвропейська копія «Заходу» має певні особливі риси, спричинені «запізнілим і спотвореним» розвитком, причому останній епітет є кодовим словом

12. В обговоренні теоретичної загадки, яку становлять соціалістичні міста для урбаністичних досліджень, Селеньї (Szelényi, 1993) описує екологічну перспективу, не наводячи жодних сучасних прикладів; він згадує тільки класиків цієї традиції.

для позначення тимчасового незручного феномену державного соціалізму. «Спотворення», до якого це призвело, є продовженням дихотомії місто-село, тож різниця між східно-центральним європейським соціалістичним та європейським капіталістичним розвитком міста знову зводиться тільки до відставання в універсальному прогресі, що неухильно продовжує свій рух в інших аспектах. Згідно з Еньєді (Enyedi, 1992), державний соціалізм завадив розвитку міського середнього класу й натомість посприяв пролетаризації. Зауваження було б цінним, якби Еньєді визначав пролетаризацію через відчуження від засобів виробництва, яке, не будучи рідкістю в розвиткові західноєвропейського міста, додає ще одну рису подібності між «Сходом» і «Заходом» до решти ретельно перелічених рис. Проте Еньєді говорить про проблеми класової формації тільки у вузькому сенсі *меншої* автономії та свободи й *більшого* контролю держави над індивідами. Це дуже типове й чітке формулювання моделі лінійного розвитку, запропонованої в теорії модернізації (критичний огляд, серед інших, див. у Portes, 1974) із характерним для східно-центральної Європи фрустраційно-компенсаторним ухилом. Різниця тільки кількісна: у цьому регіоні просто дещо менше тієї самої субстанції. Студенти, добре знайомі з різними версіями політичного дискурсу протиставлення космополітичного/місцевого розвитку, мають знати, що наполягання на кількісній різниці — це меч двосічний. Регіони, які порівнюються з «Заходом», обов'язково виглядають неповноцінними, але у них завжди є шлях до порятунку — «наздогнати Захід».

Перевага цього підходу до соціалістичної урбанізації в тому, що він ламає дихотомію соціалізм/капіталізм. Крім того, він додає нових відтінків до уявлення часів «холодної війни» про однаковий у всіх випадках гніт держави у сфері планування та керування містом. Соціалістична урбанізація протиставлена «приватній урбанізації», тобто наполегливому виживанню «традиційних бюргерів», соціальному локусу «міських» (модерних) цінностей, яким притаманна мотивація та механізми постановки цілей, схожі на ті, що їх мають городянки й городяни більш розвинутої половини Європи. Загальноєвропейські міські — тобто модерні — установки завжди, навіть у придушеній формі, ніколи не зникали повністю з цього регіону. Також цей підхід передбачає, що після краху державного соціалізму східно-центральна Європа мала би поступово розчинитися в загальній моделі урбанізації.

Такий варіант подолання дихотомії соціалізм/капіталізм не позбавлений труднощів. Не можна не помітити політичної ставки в енергійному підкресленні подібності та спадкоємності щодо західноєвропейського розвитку. Ця тенденція була цілком зрозумілим й іноді сміливим жестом у епоху державного соціалізму, але аж ніяк не унікальною для цього періоду. Історії модерної центральної Європи взагалі притаманна мішанина серйозної науки, безпідставних марень та навмисних і ненавмисних політичних заяв. Крім того, зрозуміло, що такий горизонт порівняння суттєво обмежений. Ще одне джерело звільнення від тривоги з приводу «наздоганяння» вбачають у тому, що лінія кордону фундаментальної подібності із Заходом безжально проведена по східному кордону Центральної Європи. Освіжаючий досвід тотожності між Сходом і Заходом не стосується урбаністичних процесів на сході від центральноєвропейського «ми», наприклад, Балкан з їхніми нібито незмінними традиціями «егалітарних сільських суспільств» (Enyedi, 1992: 879).

У схожому руслі, але не звертаючись до концептуальних рамок екології людини, Рей Пал (Ray Pahl, 1977) встановлює теоретичний зв'язок між капіталістичними та соціалістичними містами, спираючись на неовеберіанство. Він вважає, що риси міст розвинутих суспільств не можна повністю пояснити капіталістичним способом виробництва. Натомість він робить ці риси функцією більш загальних ліній розвитку, наприклад, технологічного розвитку та зростання ролі держави у сфері колективного споживання та планування міст. Держава, що користується значною автономією, діє в інтересах певної

бюрократично визначеної національної мети. Таким чином, прив'язані до бюрократичного управління та технології, урбаністичні системи різних типів суспільств можуть виявляти разючі подібності. Тому фокус порівняння зміщується з відмінності між капіталістичною та соціалістичною міською сферою до можливих подібностей. Щойно встановлюється єдина концептуальна рамка порівняння, управління містом за державного соціалізму починає здаватися не чимось суттєво відмінним від свого капіталістичного відповідника, а просто меншою кількістю тієї самої субстанції. Значні й помітні невідповідності між ідеалами та реальністю, на які часто вказують, є результатами специфічної неадекватності державного планування; соціалістичній державі просто «бракує необхідного технічного знання та політичної незалежності» (Pahl, 1977: 55). Пал долає дихотомію соціалізму/капіталізму, але робить це таким чином, що всі відмінності сходяться на відносній технологічній відсталості та меншій бюрократичній ефективності соціалістичної держави. Якісна відмінність між феноменами капіталістичного та соціалістичного міста розчиняється в простих кількісних відмінностях — і знову соціалізм як кінцевий результат бере на себе тягар всієї історії розвитку Центральної та Східної Європи.

Історична тяглість та визначальні риси «Сходу»

Третій підхід перевертає причинно-наслідкову структуру аргументації. Згідно з цим підходом, соціалістичний розвиток — радикально відмінний і відокремлений від капіталістичного, західного розвитку. Пояснення відмінностей у розвитку соціалістичних міст побудовано на припущенні постійної історичної тяглості. Феномени, відкриті за державного соціалізму, — це тільки кульмінація певного розвитку незахідних регіонів. Указування на історичне коріння соціалістичного міста як на локус державного контролю, що функціонує завдяки всеохопній бюрократичній машинерії, для якого властиве обмежене споживання та гострий брак особистої свободи, дає м'якші й нюансованіші версії дихотомій дискурсу часів «холодної війни». Центральна ідея останнього — тоталітаризм — передбачає пряму лінію, що веде від традиційного східного деспотизму до радянської моделі. Комуністичний тоталітаризм є формою східного деспотизму, хіба що посиленого сучасною технологією нагляду. Сам по собі він був чужим західній цивілізації та демократії (Pietz, 1988). Від цієї історичної спадкоємності застерігає нас Іштван Рев (István Rév, 1984), критикуючи погляд на східно-центральноєвропейську міську та регіональну систему (прусського типу) XVII ст. як на попередницю соціалістичного управління містами та регіонами на підставі спільного для них елементу — браку міської автономії.

Політичні обертони цього аргументу очевидні. Мабуть, тому рідко трапляються дослідники, що дотримуються будь-якої версії теорії східного деспотизму в аналізі власних країн, якщо тільки цей аналіз не спрямований безпосередньо проти комуністичних пригноблювачів[13]. Ґжеґож Вецлавовіч (Grzegorz Weclawowicz, 1996) аналізує польське суспільство та простір у час державного соціалізму із постсоціалістичної точки зору. Він визначає такі найтиповіші риси соціалістичних міст, як переважання робітничого класу в структурі населення, залежність міських ресурсів від органів центральної влади й одноманітність міського пейзажу, — і робить висновок, що «польські міста різною мірою піддавалися цій гомогенізації, певним чином зберігаючи національний та європейський характер» (73). У короткому пасажі про Росію та Радянський Союз цей регіон описано так:

13. Навіть якщо такою аргументацією керуються, щоб кинути сміливий виклик комуністичному правлінню, то завжди роблять застереження: комунізм не місцевого походження, а зло, занесене до «нас» зі Сходу. Славетна промова тоді ще молодого політика-дисидента Віктора Орбана — наразі прем'єр-міністра Угорщини — з нагоди перепоховання Імре Наадя 1989 року — це чудовий зразок такої риторики; комунізм змальовано як «азійське варварство».

> Нетоталітарні тенденції в російській історії ставали помітними в дуже короткі періоди; решту часу панував авторитарний стиль управління та експансіоністська політика. У випадку Німеччини<...> «наступ на схід» та фашизм не були основними характеристиками німецької історії (182).

Легкість, з якою відбувається каузальний причинно-наслідковий стрибок від деспотичних традицій до комуністичних режимів, зростає мірою того, як ми рухаємося на схід. Мислення в стилі «східного деспотизму» добре підходить для віднаходження еквівалентності через сильну державну бюрократію між, наприклад, організацією простору в китайських «мандаринів» та просторовою політикою соціалістичного В'єтнаму (Nguyên, 1984). Нґуєн також застерігає нас від ретроспективного конструювання лінійності та причинності в історичних процесах.

Це правда, що історія розвитку східно-центральної Європи не дає підстав для констатації такого міцного зв'язку між містом та економічними чи соціальними/політичними аспектами переходу від феодалізму до капіталізму, як стверджує теорія міста, що, зазвичай, будується на західноєвропейському досвіді. Урбанізація в східно-центральній Європі навіть на початку століття не проходила в тому ж масштабі та з тією ж швидкістю, що в Західній Європі (Berend, 1971). І східноєвропейські міста відігравали набагато меншу роль у виробництві стосунків типу *Gesellschaft* або громадянського суспільства (Rév, 1984; Szelényi, 1981). Хоча ці історичні відмінності гідні уваги, вони все-таки залишають величезний простір для детального історичного та причинно-наслідкового аналізу змін.

Комбінації

Хоч усі досі розглянуті підходи зазвичай поєднують різні елементи порівнянь, вони все-таки керуються одним типом логіки порівняння. Теорії, що їх буде обговорено нижче, меншою мірою сприймають унікальність державного соціалізму або розвитку східно-центральної Європи за фіксовану точку відліку і відшуковують відмінності, що не обов'язково пов'язані з запізнілим розвитком. Кеннеді та Сміт (Kennedy and Smith, 1989) виходять зі світ-системної перспективи і включають до своєї глобальної порівняльної схеми вивчення розвитку соціалістичних міст. Вони розміщують регіон східно-центральної Європи в контексті, не обмеженому Західною Європою, — який дуже неохоче застосовують східно-центральні європейці. Тому здебільшого унікальність соціалістичного досвіду випаровується: у рамках ширшої капіталістичної системної логіки соціалістична східно-центральна Європа виявляється схожою на інші напівпериферійні регіони. Світ-системний аналіз, який зазвичай має справу з досить глобально гомогенним поняттям «залежної урбанізації», змушений бути точним і ретельним щодо певних знехтуваних проблем напівпериферії. Роль держави, виходить, і є *differentia specifica* напівпериферії. Оскільки в соціалістичній східно-центральній Європі держава — головна власниця засобів виробництва, що бере складну участь у процесі розвитку, то цей регіон пасує до напівпериферійної моделі навіть більше, ніж його капіталістичний попередник. Фокусуючи свою аналітичну схему на державі, Кеннеді та Сміту також вдається відокремити соціалістичну урбанізацію від залежної урбанізації. Державносоціалістичним містам не притаманна надурбанізація; за винятком Угорщини, за ними не спостерігається урбаністична першість; нерівності в міському споживанні не такі разючі. Світ-системна перспектива, зосереджена на державі, звільняє соціалістичне місто з теоретичної ізоляції, — і це більш ніж похвально. Проте частково як логічний наслідок його макроорієнтації, цей підхід не достатньо відрізняє соціалістичну урбанізацію від інших напівпериферійних моделей, хоча Кеннеді та Сміт дуже переконливо доводять її відмінність від залежного міського розвитку.

Іван Селеньї (Iván Szelényi, 1981) також відкриває теоретичний простір для осмисленого аналізу соціалістичного міста, послаблюючи причинно-наслідковий зв'язок між капіталізмом та урбанізмом: «"Урбаністичне" — це відносно самобутній аналітичний феномен, що породжує капіталізм тією ж мірою, якою є ним породжений» (174). У відвойованій таким чином теоретичній ніші Селеньї (1993) висловлюється на користь своєрідності соціалістичної урбанізації: «Урбанізація в соціалістичній Східній Європі йшла іншим шляхом, ніж той, який можна було б передбачити, якби цей регіон після Другої світової війни рухався західною траєкторією розвитку» (41). Крім того, він порушує фундаментальну проблему: наскільки особливий характер соціалістичної системи регіонального та урбаністичного менеджменту завдячує особливостям державного соціалізму і наскільки це ідіосинкратичний наслідок розвитку східно-центральної Європи до державного соціалізму? Це ключове питання, бо роль і значення міста — як уже згадувалося щодо підходів, які наголошують на історичній спадкоємності, — дещо різнилися за напівпериферійного капіталізму в східно-центральній Європі і в західноєвропейських країнах капіталістичного центру, і — як ми вже бачили — західний марксистський аналіз майже не визнавав цей факт. Уся різниця, яку завжди визначають як відхилення від розвинутих західноєвропейських чи північноамериканських суспільств, підводиться під ярлик соціалізму.

Їржі Музіль (Jiří Musil, 1980) також визнає, що необхідно віддати належне відмінності. Він пропонує трикомпонентну пояснювальну модель. Оскільки Музіль спирається на цю стратегію в контексті порівняння розвитку міст усередині соціалістичної Східної Європи, він виділяє «постійні спільні риси» соціалістичної урбанізації, що походять від соціалізму; «специфічні риси» урбанізації, що походять від спадкових відмінностей у структурі поселення, демографічній ситуації тощо; і, зрештою, відмінності, спричинені «різними фазами індустріалізації та урбанізації» (148). Цю стратегію порівняння не можна використати повною мірою, бо вона обмежується порівнянням всередині соціалістичного блоку, а аналіз замикається на розвитку системи національних поселень, де найбільш акцентований елемент — стратегії досягнення цілей планувальників міст та регіонів.

Схоже на те, що всі обговорені вище теорії, що поєднують елементи різних логік порівняння, дотримуються такої стратегії: другорядні виміри можуть увійти в головний систематичний підхід, якщо вони фундаментально не змінюють теоретичної схеми[14]. Це пояснює важливий момент: різні підходи можуть різною мірою включати відмінність, тому наслідки подолання їхньої одновимірності можуть бути неоднаковими. Звичайно, дисциплінарні суперечності також впливають на обмеження та на можливості конструювання підходів, які більше схильні до адаптації. Історичне дослідження може з осторогою ставитися до узагальнень, а світ-системний аналіз може досягнути успіху, тільки інкорпоруючи історичні міркування в контрольованій формі. Є певна відповідність між порівняльною чутливістю підходу та конкретним питанням, яким цей підхід займається. Підхід, у якому застосовано класичне визначення міста Вірта на основі розміру, щільності населення та гетерогенності, може стикатися з проблемою при поясненні феноменів міст, що походять з оригінальної моделі Америки початку двадцятого століття. Як стверджує Ульф Ганнерз (Ulf Hannerz, 1980): «Сміливі спроби, такі як Віртова, сформулювати загальну модель міста врешті-решт породили опудало, а не стійку парадигму» (98). Ганнерз, підходячи до проблеми з антропологічної точки зору, вважає таку концептуальну рамку особливо тісною; він створює альтернативний підхід, у межах якого намагається перебудувати дихотомію місто/село, що її так нашвидкуруч встановлює будь-який віртіанський аналіз. Він розбиває рольовий інвентар модерного західного міста на п'ять сфер — домогосподарство й родові структури, забезпечення харчами, відпочинок, сусідство та транспорт — і, розглядаючи стосунки між ними, включає до свого аналізу міста відносини, що

14. Дякую Майклу Кеннеді за це зауваження.

не були б «типово міськими» з Віртової точки зору, і тому були б зведені до «традиційного» міста. Ганнерз вводить нове визначення міста, що дозволяє включити до аналізу варіації. Реконструкції значення міста в такому напрямі можуть включати насичений опис соціалістичних міст східно-центральної Європи у порівнянні з іншим міським досвідом. Це, без сумніву, важливий крок, але такому аналізу все одно може забракнути теоретичних пояснень схожостей та відмінностей.

Стратегія порівняння — це не заміна доречних теоретичних підходів; вона радше служить як постійний нагляд за рівнем узагальнення теоретичних тверджень. Трикомпонентна стратегія порівняння, яку я продемонструю, не може пояснити розвиток міст східно-центральної Європи, вона може тільки допомогти нам уникнути типових помилок порівняльного мислення. По-перше, цей регіон має явні особливості порівняно з західною частиною Європи. Значення класичних понять соціології в цьому контексті стали менш чистими, дещо розмитими. Як стверджує Трідіб Банерджі (Tridib Banerjee, 1993) в іншому незахідному контексті: «Якщо парадокси та суперечності в ландшафті взагалі помічають, то до них ставляться як до ознак тимчасової фази, перехідного урбанізму» (77), що врешті-решт знайдуть розв'язання за добре відомими та задокументованими західними схемами. Я ж їх розглядаю як симптоми якісних відмінностей, а не тимчасові порушення, несправності чи неадекватності в універсально застосовній системі. Але з цього не слід робити висновку, що кожне суспільство й культура — унікальні, а тому — недоступні для порівняння. Не слід зневірюватися через тонку діалектику порівняльного методу, який Еванс-Прічард для соціальної антропології сформулював так: «Є тільки один метод<...> — порівняльний метод — і він неможливий» (цит. за Peacock, 1986: 76).

По-друге, деякі риси можна списати, грубо кажучи, на соціалізм — наприклад, наслідки скасування приватної власності, панування державної власності та центральне бюрократичне керування економікою, що призводить до величезної концентрації капіталу в «руках» держави. І останнє: немає сенсу вдавати, ніби кількісні порівняння безпідставні. Деякі характеристики соціалістичних міст східно-центральної Європи пояснюються, безумовно, відмінностями в рівні розвитку, що в основному проявляється рівнем збалансованого багатства. Ця стратегія не обов'язково передбачає лінійний розвиток з необхідними фазами, вона лише відкриває простір для розмежованих кількісних порівнянь у спільних вимірах.

Моя мета — не представити теорію урбанізації державного соціалізму, а пояснити деякі виявлені відмінності між східно-центральноєвропейськими соціалістичними та іншими типами феноменів міста, поєднуючи всі три виміри порівнянь. Я ідентифікую риси, які вважали притаманними «соціалістичному місту», які відрізняли його від міст з капіталістичними траєкторіями розвитку. Обережне застосування порівняльних стратегій покаже, як під всеохопним означником «соціалізм» був похований вузол відмінностей.

Недоурбанізація та подвійні мешканці

Недоурбанізація — широко відома характерна риса соціалістичної урбанізації[15]. Цей термін запровадили в такому порівняльному трикутнику: країнам, що розвиваються, притаманна «надурбанізація», соціалістичним країнам — «недоурбанізація», а розвинуті промислові країни демонструють збалансовану урбанізацію, що стала еталоном. «Недоурбанізація означає всього лише те, що згідно з цією схемою індустріалізації-урбанізації кількість населення зростає повільніше від міської промисловості та кількості вакансій у третьому секторі» (Szelényi, 1993: 49). В іншому визначенні урбанізації враховано також зростання інвестицій в інфраструктуру (Konrád and Szelényi, 1977). У цій схемі за умови

15. Точніше, недоурбанізація — це феномен європейського державного соціалізму. Неєвропейські соціалістичні країни показали або значно нижчу недоурбанізацію, або розвиток міста, що його точніше можна визначити як деурбанізація (Forbes and Thrift, 1987).

«правильної» урбанізації зростання міського населення не відстає від зростання кількості робочих місць у промисловості, а інфраструктурні зміни йдуть в ногу зі зростанням промисловості. У суспільствах, що розвиваються, місто зростає швидше, ніж промисловість, а інфраструктурний розвиток відстає від росту населення, породжуючи переповнені міста з застарілою сферою послуг.

Своєрідність соціалістичної (екстенсивної) індустріалізації (риса 1950-х і 1960-х в східно-центральній Європі) в тому, що ріст промисловості супроводжується повільнішим ростом населення й низьким рівнем інвестицій в інфраструктуру. Імператив зростання промисловості закорінений у соціалістичній ідеології, але його також можна розглядати в глобальнішому контексті стратегії розвитку напівпериферійної держави і, з точки зору контрасту між соціалізмом і капіталізмом, як умову здатності соціалістичного блоку брати участь у гонитві озброєнь «холодної війни». Інвестування в інфраструктуру не тільки непродуктивне, а ще й дороге. Тому запобігання незбалансованій урбанізації — не кажучи про усунення регіональних нерівностей — також дороге. Периферійним соціалістичним державам може не вистачати ресурсів, але вони все ж мають владу над власним населенням: щоб запобігти перенаселенню, вони у вигідній позиції для накладення адміністративних обмежень на міграцію в міста. Незбалансованість між інвестуванням в інфраструктуру та ростом промисловості сама по собі не є специфічно соціалістичним феноменом — вона типова для всього світу за винятком розвинених промислових країн. Унікальним результатом специфічних рис напівпериферійної соціалістичної держави є розрив між промисловим розвитком та зростанням населення. У довготривалій перспективі це може свідчити тільки про здатність держави встановлювати період відставання між ростом промисловості та ростом населення.

Соціальний наслідок цього процесу — покладання значної частини витрат на індустріалізацію на плечі села. Різко зростає кількість людей, що працює в міській промисловості, але живе в сільській місцевості. Проте це не класична схема субурбанізації. Частина цих людей щоденно мігрує із сіл та містечок у столицю, а інша частина живе в робітничих гуртожитках Будапешта протягом робочого тижня, бачачись зі своїми сім'ями на вихідних. Ця категорія «маятникових мігрантів» або «сільського робочого класу» надає особливого класового змісту дихотомії села/міста за державного соціалізму, оскільки ці робітники представляють непривілейований робітничий клас — порівняно з їхніми міськими колегами (Szelényi, 1981). Перекладаючи угорське слово *kétlaki*, що вживається для позначення людей з роздвоєною структурою мешкання, я називатиму їх *подвійними мешканцями*. Цей термін прямо передає їхню подвійну позицію і не передбачає, що вони пішли шляхом повної пролетаризації чи перервали будь-які продуктивні (які приносять дохід) стосунки з селом. Вони почуваються своїми (або чужими) в обох контекстах. Спосіб життя подвійних мешканців — це спосіб життя людей, що зазнають утисків. Отже, мешкання в місті, «право на місто», стає привілеєм в особливому державносоціалістичному сенсі. Робітники позбавлені вигод міського життя не логікою капіталу, захопленням центру міста бізнесом і вигнанням робочого класу в передмістя (Lefebvre, 1972), а політикою соціалістичної держави. Вона нехтує розвитком інфраструктури міста і надає перевагу місту перед селом у консервативному сенсі перетворення міської прописки на квазістановий привілей. З іншого боку, подвійне мешкання можна представити як дуже гнучку стратегію отримання прибутку з багатьох джерел. Хоча більшу частину широкого спектру угорської сільськогосподарської продукції постачали родини, члени яких повний чи неповний робочий день проводили в типово міських формах економічної діяльності, подвійне мешкання слугувало важливим елементом у комбінованих стратегіях виживання.

Подвійне мешкання — не зовсім нове явище для східно-центральних європейських суспільств. Індустріалізація в містах у дев'ятнадцятому і двадцятому століттях приваблювала велику кількість мігрантів із сільської місцевості. Деякі з них так і не стали частиною міського робітничого класу; вони довго зберігали стратегію подвійного мешкання і подвійного здобування прибутку, живучи життям промислових найманих робітників протягом більшої частини року і повертаючись до своїх сіл на сезон сільськогосподарських робіт. Для жінок, що були дуже мало зайняті в промисловості до державносоціалістичної індустріалізації, альтернативою була домашня праця, часто в поєднанні з найманою працею в сільському господарстві протягом літніх місяців. Ці жінки зберігали статус подвійних мешканок до одруження і потім поверталися до своїх сіл (Gyáni, 1983). Такі феномени відображають специфічну рису розвитку східно-центральної Європи: сільськогосподарська культура і сільське населення стримували ранню індустріалізацію більше, ніж деінде, через трудомістке (чи маломеханізоване) виробництво (Berend and Ránki, 1974).

Подвійне мешкання належить до характерної форми розвитку угорських міст, історію якої написав Ференц Ердеї (Erdei, 1974). Сільськогосподарське місто (*mezőváros*), досить давній тип поселення, економічно базувалося на сільськогосподарському виробництві — обробці землі чи тваринництві, — яким займалися поза містом на віддалених фермах, але основним місцем мешкання власників цих ферм було місто. Його вони залишали, щоб доглядати за фермами, а потім поверталися й далі вели міський спосіб життя. Попри їхнє подвійне мешкання Ердеї вважає їх не селянами, а особливою формою буржуазії: «Хоча ці люди інколи працюють самостійно, живуть і трудяться в скромних умовах, вони дихають міським повітрям, бо ізольовані лише тимчасово» (187). Дихотомія міста і села, що не є відношенням двох юридично окреслених сутностей з непроникними кордонами між ними, але чия функціональна ієрархія надає цій проникності засадничого значення виключності, стала загальним класифікаційним принципом модерних європейських суспільств (Erdei, 1974). Згідно з Ердеї, сільськогосподарське місто подолало цю дихотомію щодо своїх прилеглих районів. У квазімарксистський спосіб Ердеї передбачав зникнення «класової боротьби» між містом і селом через універсальне поширення міських привілеїв, основним рушієм чого мало би бути сільськогосподарське місто. Подвійне мешкання, що розвинулося за соціалістичної індустріалізації — це іронічне перевертання потенціалу розвитку ідіосинкратичної буржуазії за Ердеї. Феномен подвійного мешкання за державного соціалізму не зменшив засадничого розриву між містом і селом. Утім, ця ситуація, в якій можна побачити народження депривілейованого робітничого класу, дала можливість подвійним мешканцям активно долучатися до малих ринково орієнтованих ділянок сільськогосподарського виробництва, що відкривало альтернативний економічний простір, другу економіку. Деякі з таких родин могли навіть досягнути певного «сільського обуржуазнення» (Szelényi, 1988) — особливої форми соціальної мобільності.

Подвійне мешкання виникло як реакція на структурну рису екстенсивної індустріалізації — брак робочої сили, — специфічну форму якої зумовили малі витрати на транспортування (властивість державного соціалізму), нестача доступного житла в містах (поширене явище в містах у поєднанні з ідеологічними причинами державного соціалізму) і характерний адміністративний тиск державного соціалізму. Подвійне мешкання можна розглядати як результат подвійного процесу індустріалізації державного соціалізму та недоурбанізації, а отже, як специфічну рису державного соціалізму. З іншого боку, якщо не зосереджуватися лише на адміністративній ролі соціалістичної держави, яка намагається обмежувати міграцію, то впадає в очі значна стримувальна сила сільського господарства і породжені нею комбіновані стратегії отримання прибутку, що історично

супроводжували індустріалізацію східно-центральної Європи, роблячи її дещо відмінною від розвитку напівпериферії (Kennedy and Smith, 1989). Відмінність ця полягає не так у самій подвійній стратегії отримання прибутків, поширеній і поза соціалістичною східно-центральною Європою, як у її відносній успішності. Стоячи однією ногою в державному секторі, подвійні мешканці могли отримувати більше від своєї комбінованої стратегії, ніж просто виживання, і сприяти економічному розвитку своїх домогосподарств. Цей опис найбільше доречний в угорському випадку — більше ніде подвійний сценарій отримання прибутку не був таким доступним та економічно привабливим. Недоурбанізація та подвійне мешкання, будучи характерними рисами соціалістичної урбанізації, більш притаманні одним регіонам, ніж іншим. Скажімо, незважаючи на те, що маятникова міграція вимагала відносно щільної мережі авто- і залізничних доріг — переважно успадкованих з минулого, — в колишній НДР з її винятковою транспортною системою довкола міст не зустрічається такий тип подвійного мешкання, який притаманний Угорщині[16]. Попри тенденцію до гомогенізації системи державного соціалізму, серед соціалістичних міст панувало велике різноманіття. У колажі «соціалістичної урбанізації» переплелися історична тяглість, риси недорозвиненості та своєрідний вплив державного соціалізму.

Одноманітність соціалістичного міста

Прикметна риса соціалістичного міста, як свідчать численні дослідження, полягає в тому, що воно не таке «міське» (Szelényi, 1993), як місто несоціалістичне, або ж, якщо казати більш зневажливо, що воно створює відчуття повної одноманітності та нудоти[17]. Є докази на користь того, що нудьга не пов'язана з соціалізмом. У випадку Будапешта історик Джон Лукач (Lukacs, 1988) наводить свідчення британського генерального консула в Будапешті кінця XIX ст. А. Ніколсона: «Чотири роки, які він провів в Угорщині, "були чотирма роками нудьги"» (65). Це може свідчити на користь певної історичної тяглості цієї проблеми. Хоча Лукач заперечує думку дипломата, посилаючись на те, що Ніколсон був особисто налаштований проти угорців. Ближче до діла Береч (Böröcz, 1996) звертає увагу на те, як Будапешт описували в туристичних путівниках Європою, виданих у Сполучених Штатах 1877 року: церкви й громадські будівлі, «що не становлять особливого інтересу»; у той самий час видання, що вийшло через двадцять років, припускало, що «деякі нові громадські будівлі по-своєму елегантні» (23). Та через одне покоління видання 1924 року того ж путівника стверджує, що Будапешт «у призахідному сонці — це одне з найнеймовірніших видовищ у Європі» і що «це не тільки найдостойніше місто Угорщини, але й, можливо, одна з найкрасивіших столиць Європи» (23). Тому тут потрібна пересторога: естетичні судження «західних» спостерігачів про міські ландшафти східно-центральної Європи видаються дуже мінливими.

Це особливо добре видно, якщо врахувати схильність культури східно-центральної Європи періоду державного соціалізму до складних, часом іронічних, неформальних і прихованих інституційних організацій. Культурну сцену більшості столиць соціалістичних держав протягом майже всього соціалістичного періоду учасники-інсайдери описували як барвисту палітру повністю публічних, напів або непублічних імпрез[18]. Можливе апріорне заперечення проти того, щоб приймати за чисту монету топос монотонності соціалістичного міста в очах «західних» спостерігачів: у іноземців може просто

16. Дякую Їржі Музілю за відзначення деяких з цих особливостей.

17. У цьому разі те, що місто не таке «міське», означає, що воно не таке різноманітне, не таке заселене в центрі й має менше маргінальності; це визначення в основному базується на моделі урбанізму Вірта (Szelényi, 1993).

18. У Будапешті кілька років політичного похолодання після придушеної революції 1956 року були прикметним винятком із цього правила. В інших містах були деякі відмінності.

не бути особливих ключів до культурних нюансів[19]. Те, що комусь здається сірістю, може насправді бути захопливою складністю різних культурних кодів[20]. Не слід недооцінювати й менший вплив комерціалізації: ринок може підкреслювати, а то й запроваджувати відмінність та різноманіття.

Разючий візуальний досвід, який часто описують західні відвідувачі, — це одноманітність, що найбільше виявляється в монотонності міської архітектури та малих архітектурних форм: монументів і кіосків на центральній площі (Church, 1979). Назви вулиць повторюються, назви крамниць функціональні, без відсилань до особистостей (French and Hamilton, 1979), послуги одноманітні й стандартизовані, і навіть прихильний автор путівника зауважує, що в соціалістичних містах купівля подарунків — справа нудна (Kane, 1968). Часто спостерігачі зашвидко роблять висновок, що «це, цілком імовірно, відображає одноманітність соціалістичної свідомості, яка пронизує нові суспільства Східної Європи» (French and Hamilton, 1979: 15). Зазвичай надмірно підкреслюють ідеологічно-політичну складову урбаністичного процесу; прагнення до справедливості впорядковує забудову міського простору, проявом чого є нестримне втручанння планувальників, яких не сковує орендна плата. Це, а також недиференційовані ціни на землю, робочу силу та транспорт вважають причиною однорідності міського середовища (Hamilton, 1979).

Житловий район став символом нового соціалістичного розвитку міста та одноманітності. Він утілює найчистішу форму соціалістичного планування міста, архітектури та соціальної політики; це найвідчутніший внесок соціалізму в місто. Добре відомо, що ці проекти — не унікальні архітектурні маркери державного соціалізму; *grands ensembles* Парижа виглядають дуже схожими на середньостатистичний житловий район східноцентральної Європи, починаючи з 1970-х років. Особливим у соціалістичних житлових районах був хіба що їхній класовий склад: вони не були скупченням бідноти чи міського андеркласу. Середня класова позиція мешканців цих масивів була вищою, ніж у мешканців аналогічних проектів несоціалістичних країн (Szelényi, 1983). Були часи — зараз багатьма забуті, — коли через обмежений обсяг будівництва житла й погіршення стану старих будинків новизна та охайність типових новозбудованих «панельок» користувалася популярністю серед освічених людей із середніми доходами.

Інший феномен, який часто вважають наслідком особливостей соціалізму, — це відсутність чи менший рівень соціальної сегрегації. Тут теж є кілька рівнів та способів пояснення, серед яких домінують волюнтаристські ідеологічні. Наприклад: «Планувальники в соціалістичних суспільствах, мабуть, намагаються створити одноманітні житлові зони згідно з марксистсько-ленінськими принципами знищення соціальної сегрегації» (Hamilton and Burnett, 1979: 290). Одноманітність квартир справді збільшує шанси випадкового розподілу мешканців за соціальним класом і запобігає їхній сегрегації, але тільки якщо доступність не обмежена орендною платою[21]. Тим не менше, навіть за межами новозбудованих житлових районів соціалістичних міст сегрегації частіше за все менше,

19 Є також протилежні свідчення. Наприклад, за спогадами угорського письменника Петера Лендьєля (Péter Lengyel, 1993), Ернест Хемінгуей наполягав на тому, що Будапешт — поряд із Парижем і Гаваною — це одне із трьох найзахопливіших міст, у яких він бував: «Париж — де, як ми знаємо, він жив, був щасливий, кохав і писав; Гавана — де, як ми знаємо, він був щасливий <...>; і Будапешт, який він усього лише відвідував — я ж кажу, об'єктивна людина, яка говорить тільки фактами» (186).

20. У випадку Угорщини, оцінюючи такі зневажливі судження, слід враховувати мовну дистанцію угорської від мов індоєвропейської сім'ї, що робить її майже недоступною для «західних» відвідувачів/ок.

21. Одноманітність житла може спричинятися до значної класової гомогенності у поєднанні з дуже диференційованими цінами та системою ренти. Планування соціальної однорідності й сувора сегрегація на рівні цілого поселення можуть бути дуже успішними в швидко побудованих нових спільнотах. Гарний приклад: Ірвін, Каліфорнія, де більшість житла було побудовано в період десяти-п'ятнадцяти років, розроблено й зведено однією компанією з дуже малими відмінностями у візуальному досвіді, споживчій вартості та рівні орендної плати.

ніж у їхніх західних, особливо північноамериканських, аналогах. Історичні причини поєднують цей феномен зі специфічними рисами розвитку східно-центральної Європи.

Історично просторове дистанціювання суспільних класів стає помітнішим із послабленням елементів статусно-орієнтованого суспільства та з появою сучасного класового суспільства[22]. Коли невидимий контроль статусу або станової позиції над тим, де чиє місце, стає слабшим, наголос на просторовій житловій дистанції стає сильнішим: «Суспільство компенсує розмиті суспільні відмінності чіткими просторовими» (Sommer, 1969: 23). Сегрегація набуває ваги, коли в привілейованих класів розвивається «нечисте сумління» за виставляння напоказ багатства серед злиднів і страх перед сусідством з нижчими класами. З іншого боку, житлова сегрегація стає більш ніж просто символічною, коли ринкова економіка приписує різним групам за прибутками різні місця; вона стає необхідною частиною капіталістичного використання простору (Harvey, 1973). Суспільства східно-центральної Європи не відчували чіткого переходу від феодалізму до капіталізму; станоподібні риси завжди підточували їхню модерність (див. Böröcz, 1997; Márkus, 1971; Tóth, 1991).

Штучне довкілля теж уплинуло на соціальний склад районів та будинків, про що свідчить приклад житлових районів. Зовсім не виправдовуючи будь-який просторовий детермінізм, можна сказати, що штучне довкілля може обмежувати схеми соціального співжиття. Певний тип багатоквартирних будинків — популярність яких сягнула піку близько кінця дев'ятнадцятого століття — є частковою причиною фізичної близькості багатих і бідних, що була історично притаманна центру міста в більшості міст східно-центральної Європи. Житло організоване в комбінацію вертикальних і горизонтальних ієрархій, причому найзаможніші мешканці займають фасадні квартири другого-третього поверхів, а скромніші квартири верхнього поверху та ті, що виходять на погано освітлені внутрішні двори, прихищають людей із нижчих класів (див. іл.). Горизонтальній сегрегації сприяють другі сходи, які зазвичай називають «сходами для прислуги» — вони сполучають квартири, що виходять у внутрішній двір. Справді, класичний прибутковий будинок із вертикальною ієрархією — це невід'ємна частина модерного паризького міського ландшафту (Texier, 1852), але підвищена горизонтальна ієрархічність та гніздова організація кількох сполучених внутрішніх дворів є специфічною для центральних європейців[23]. Ще одна чисто центральноєвропейська особливість цих прибуткових будинків — обшарпані інтер'єри за розкішно декорованими фасадами. Протягом будівельного буму часів *fin de siècle* у відчайдушній спробі «наздогнати Захід» у Будапешті було збудовано серію прибуткових будинків на Великому бульварі. Ці будинки явно наслідували паризьких та віденських попередників. Їхні орнаментовані фасади справді виглядали досить схожими, але істотна різниця відкривалася для відвідувачів, коли вони заходили в одну з цих будівель (Hanák, 1984). Спершу мармурове покриття стало штучним, потім з'явилася велика група людей, існування яких було не сумісне навіть зі *штучним* мармуром. Фасади приховували злидні щільно заселених, погано освітлених внутрішніх дворів.

Навіть у деталях інтер'єрів будинків вищого класу дається взнаки менш забезпечене економічне становище панівних класів східно-центральної Європи. Скромність статків аристократії та буржуазії східно-центральної Європи сприяла перемішуванню соціальних класів. Навіть власники міських палаців, побудованих для представницьких цілей, іноді не могли собі дозволити безтурботно демонструвати багатство; до їхніх помешкань хоч-не-хоч прибудовували прибуткові будинки явно нижчого класу на тих самих ділянках,

22. Див. Weber (1978) про різницю між класом та статусом (станом). Хоч, як каже Вебер: «Станова ситуація (може) виражатися через спільне ліжко та спільний стіл» (305), — це не суперечить перемішуванню різних соціальних груп іншими шляхами — тобто за місцем проживання.

23. Джерела такого типу архітектури можна прослідкувати у Відні майже на століття раніше (Wohnhaus), і на такі будинки можна було натрапити в інших містах Центральної Європи того часу, але ніде вони не досягали такої популярності, як у Будапешті (Hanák, 1984; Schorske, 1981).

щоб отримувати ресурси для підтримки великих будинків. Співіснування різних соціальних груп всередині одного будинку незвичайне тільки для міст США, але це аж ніяк не дивина в європейських містах. Та було щось особливе у візуальному та соціальному досвіді прибуткових будинків у соціалістичній східно-центральній Європі. Суспільні верстви перемішані інтенсивніше, але все це на тлі на загал зруйнованих декорацій. Статусні й класові відмінності обмежувалися здебільшого інтер'єром квартир. Навіть окремі випадки ремонту не принесли радикальних змін до соціального складу мешканців[24]. Ситуацію змінило поступове введення нових споруд, особливо будинків у кооперативній чи приватній власності.

Типовий внутрішній двір у житловому будинку Будапешта кінця 19 століття

Однорідність і відносно низький рівень сегрегації в соціалістичних містах, що їх зазвичай пов'язують із впливом соціалізму, неможливо повністю пояснити ні соціалістичними здобутками, ні історично специфічними рисами східно-центральної Європи чи самими лише результатами недорозвиненості. Ці три типи аргументації нерозривно пов'язані. Проте, розділяючи їх, не слід впадати у велику дихотомію між соціалізмом і капіталізмом[25].

Метод віддзеркаленого порівняння

Одна з найоригінальніших і найвпливовіших стратегій опису державного соціалізму базується на теорії форм економічної інтеграції Карла Поланьї. «Мозаїчна типологія» Поланьї (Polanyi, 1957) постулює три базові типи соціальних стосунків: взаємність, перерозподіл та обмін. Ці типи стосунків є засадничими для кожної конкретної організації економічної інтеграції. Різні соціально-економічні режими демонструють різні конфігурації цих трьох типів, а різниця зумовлена тим, який із цих типів переважає. Інституційна рамка будь-якої заданої економіки створюється для підтримки панівного способу інтеграції і надає стабільності системі.

Гарві (Harvey, 1973) розробляє свою теорію урбанізму, спираючись на схему Поланьї. Поєднання способів економічної інтеграції та поняття надлишку в міській економіці простору заперечує тотожність капіталізму й урбанізму та уможливлює подвійно порівняльний підхід. Воно надає засоби для порівнянь у часі, декодуючи витоки та історію урбанізму, і дає можливість для чутливого порівняльного аналізу варіацій у межах сучасної капіталістичної економіки простору. «Урбанізм як спосіб життя охоплює всі три

24. Регуляторна функція орендної плати була мінімальною, і держава-розподілювачка благ не діяла в цьому відношенні як замінних ринку.

25. Важливість цього тривимірного порівняльного поля залежить від дослідницької проблеми і застосованих методів. Дослідження першості міст (*urban primacy*), наприклад, може дійти до більш узгоджених висновків, ніж вивчення просторової сегрегації; (*продовження на наступній сторінці*)

способи економічної інтеграції, а також усі суспільні форми, з якими кожен з них асоціюється» (283). Цей інтерпретативний механізм — хоч прямо й не застосований до порівняння капіталістичних та соціалістичних міст — є ключовою ланкою для аналізу державносоціалістичних та постдержавносоціалістичних міст.

Зробити цей крок — основна мета теорії державного соціалізму Селеньї. Дьордь Конрад та Іван Селеньї спільно (Konrád and Szelényi, 1979) і Селеньї самостійно (Szelényi, 1978) розвинули оригінальне твердження Поланьї, яке полягає в тому, що державний соціалізм — це суспільна формація, у якій елементи перерозподілу і ринкового обміну інтегровані під егідою всеохопної логіки державного перерозподілу. У цьому відмінність від капіталізму, де ринковий обмін — це панівна інтеграційна сила, а перерозподіл має похідну роль. З таким визначенням обох систем стає можливим «віддзеркалене порівняння». Девід Старк (David Stark, 1986) так підсумував цей метод: якщо в ринкових економіках перерозподіл зазвичай амортизує примхи ринку та згладжує створену ринком нерівність, то за державного соціалізму ринкові механізми коригують нерівності, створені державою. Це твердження надихнуло «дебати про ринковий перехід», які я розглядаю в розділі 3. Переосмислена типологія Поланьї відкрила багаті можливості в дуже заідеологізованому контексті дослідження державного соціалізму. Фокусування на маленьких, відносно обмежених елементах великої системи дозволяє уявити більш обґрунтовані порівняння. Проте у розділі 5 я також покажу, що для інтерпретації щонайбільшу вагу має правильна контекстуалізація цих елементів.

Реагуючи на перетворення урбаністичного в окремий феномен і незалежну дисципліну, соціологія міста розширила свій фокус, щоб охопити ширші проблеми та інші поля дослідження. «Нова соціологія міста» потребує нового розширення своїх меж для рефлексивного вивчення специфічно історичних витоків цього поля та залучення історичних, незахідних, некапіталістичних та нецентральних досвідів. Оскільки необхідність пояснювати досвід східно-центральної Європи зумовлена політично, то не можна уникнути впливу примітивної дихотомії капіталізму-соціалізму та ідеологічних обертонів проекту. Державний соціалізм зазнав краху, дихотомія зникла, але вона дивним чином виринає в деяких дослідженнях «посткомуністичних» суспільств. Проблема теоретизування щодо міст східно-центральної Європи як відмінних від своїх європейських аналогів чи схожих на них повертається з новою силою.

Справді, державний соціалізм не зникнув безслідно. Капіталістичні міста сучасної східно-центральної Європи, що чекають на нову теоретичну обробку, також є постсоціалістичними, а інтелектуальний виклик врахування своєрідності державного соціалізму досі лишається в силі. Пошук осмисленого, неперехідного місця для постсоціалістичних міст східно-центральної Європи був би хорошим тестом для нової чутливості «найновішої» соціології міста.

такому дослідженню може знадобитися менш заідеологізований апарат і менша кількість історичних досліджень, а його висновки на досить загальному рівні легше інтерпретувати. Отже, просто оцінюючи першість міст та порівнюючи її в інших регіонах світ-системи, можна зробити висновок, що одна з характеристик урбанізації державного соціалізму порівняно з іншими нецентральними регіонами — це її значно нижчий рівень. Навіть у такому разі перед тим, як робити висновки, треба навести специфічно історичне пояснення виняткового рівня першості міст в Угорщині. Теперішня першість міст Угорщини є певною мірою продуктом мирних договорів, підписаних після Першої світової війни, за якими дві третини території країни було забрано, включаючи багато відносно важливих міст середнього розміру на периферії разом із нерадіальними транспортними зв'язками між ними.

Використана література

Abu-Lughod, Janet. 1965. "A Tale of Two Cities: The Origins of Modern Cairo." *Comparative Studies in Society and History* 7:429-57.

Banerjee, Tridib. 1993. "Transitional Urbanism Reconsidered: Post-Colonial Development of Calcutta and Shanghai." In Greg Guldin and Aidan Southall (eds.), *Urban Anthropology in China*. Leiden, Netherlands: E. J. Brill.

Beilharz, Peter. 1994. *Postmodern Socialism: Romanticism, City and State*. Carlton, Victoria: Melbourne University Press.

Berend, Iván. 1971. "Forduldpont és ellentmondasok az urbanizacioban." *Valosag* 12:10-18.

Berend, Iván T, and Ránki, Gyorgy. 1974. *Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries.* New York: Columbia University Press.

Böröcz, József. 1992. "Dual Dependency and the Informalization of External Linkages: The Case of Hungary." *Research in Social Movements, Conflicts and Change* 14:189-209.

Böröcz, József. 1996. *Leisure Migration: A Sociological Study on Tourism*. Oxford: Pergamon.

Böröcz, József. 1997. "Stand Reconstructed: Contingent Closure and Institutional Change." *Sociological Theory 15*, no. 3: 215-48.

Böröcz, József. 1999. "From Comprador State to Auctioneer State: Property Change, Realignment and Peripheralization in Post-State-Socialist Central Europe." Pp. 193-209 in David A. Smith, Dorothy Solinger, and Steven Topik (eds.), *States and Sovereignty in the Global Economy.* New York: Routledge.

Campbell, John. 1996. "An Institutional Analysis of Fiscal Reform in Postcommunist Europe." *Theory and Society* 25:45-84.

Castells, Manuel. 1976. "Theory and Ideology in Urban Sociology." Pp. 60-84 in C. G. Pickvance (ed.), *Urban Sociology: Critical Essays*. London: Tavistock.

Castells, Manuel. 1978 [1972]. *City, Class and Power*. London: Macmillan.

Castells, Manuel. 1979 [1972]. *The Urban Question.* Cambridge: MIT Press.

Chase-Dunn, Christopher. 1981. "Interstate System and Capitalist World-Economy: One Logic or Two?" In W. Ladd Hollist and James N. Rosenau (eds.), *World Systems Structure: Continuity and Change.* Beverly Hills, Calif.: Sage.

Chase-Dunn, Christopher. ed. 1982. *Socialist States in the World-System*. Beverly Hills, Calif.: Sage.

Church, Gordon. 1979. "Bucharest: Revolution in the Townscape Art." In R. A. French and Ian Hamilton (eds.), *The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy.* Chichester: John Wiley.

Enyedi, Gyorgy. 1988. *A városnovekedes szakaszai.* Budapest: Akademiai Kiadó.

Enyedi, Gyorgy. 1992. "Urbanisation in East-Central Europe: Social Processes and Societal Responses in the State Socialist Systems." *Urban Studies 29*, no. 6: 869-80.

Erdei, Ferenc. 1974 [1939]. *A magyar város.* Budapest: Akademiai Kiadó.

Fortes, Alejandro. 1974. "Modernity and Development: A Critique." *Studies in Comparative International Development 3 (spring)*: 247-79.

Forbes, Dean, and Nigel Thrift, eds. 1987. *The Socialist Third World: Urban Development and Territorial Planning*. Oxford: Blackwell.

French, R. A., and Ian Hamilton. 1979. "Is There a Socialist City?" In R. A. French and Ian Hamilton (eds.), *The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy.* Chichester: John Wiley.

Gyáni, Gábor. 1983. *Család, háztartás és a városi cseledség.* Budapest: Magvető.

Gottdiener, Mark, and Joe R. Feagin. 1988. "The Paradigm Shift in Urban Sociology." *Urban Affairs Quarterly 24*, no. 2:163-87.

Hamilton, Ian. 1979. "Spatial Structure in East European Cities." In R. A. French and Ian Hamilton (eds.), *The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy.* Chichester: John Wiley.

Hamilton, Ian, and A. Burnett. 1979. "Social Processes and Residential Structure." In R. A. French and Ian Hamilton (eds.), *The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy*. Chichester: John Wiley.

Hanák, Péter. 1984. "Polgárosodás és urbanizacio (Polgári lakáskultura Budapesten a 19. szazádban)." *Tortenelmi Szemle 1-2*:123-44.

Hannerz, Ulf. 1980. *Exploring the City: Inquiries toward an Urban Anthropology.* New York: Columbia University Press.

Harvey, David. 1973. *Social Justice and the City*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Harvey, David. 1978. "The Urban Process under Capitalism: A Framework for Analysis." I*nternational Journal of Urban and Regional Research* 2, no. 1:101-31.

Harvey, David. 1989. *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change.* Oxford: Basil Blackwell.

Harvey, David. 1989. *The Urban Experience*. Baltimore: Johns Hop

Jencks, Charles. 1984. *The Language of Post-Modern Architecture.* New York: Rizzoli.

Kane, Robert S. 1968. *Eastern Europe, A to Z*. New York: Doubleday.

Kennedy, Michael, and David A. Smith. 1989. "East-Central European Urbanization: A Political Economy of the World-System Perspective." *International Journal of Urban and Regional Research 13*, no. 4: 597-624.

King, Anthony. 1990. *Global Cities: Post-Imperialism and the Internationalisation of London.* London: Routledge.

Knight, Richard, and Gary Gappert, eds. 1989. *Cities in a Global Society.* Newbury Park, Calif.: Sage.

Konrad, Gyorgy, and Ivan Szelenyi. 1977. "Social Conflicts of Underurbanization." In Michael Harloe (ed.), *Captive Cities: Studies in the Political Economy of Cities and Regions*. London: John Wiley.

Konrad, Gyorgy, and Ivan Szelenyi. 1979 [1974]. *The Intellectuals on the Road to Class Power.* Trans, by Andrew Arato and Richard E. Allen. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Koptiuch, Kristin. 1991. "Third-Worlding at Home." *Social Text 28*: 87-99.

Kornai, János. 1997. "Editorial: Reforming the Welfare State in Postsocialist Societies." *World Development 25*:1183-86.

Lefebvre, Henri. 1972. *Ledroitala ville*. Paris: Editions Anthropos.

Lefebvre, Henri. 1991 [1974]. *The Production of Space*. Trans. Donald Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell.

Léngyel, Peter. 1993. "Belso europai tajon" (interview by Zósfia Mihancsik). *Budapesti Negyed 1*, no. 2:180-88.

Lukacs, John. 1988. *Budapest 1900: A Historical Portrait of a City and Its Culture.* New York: Weidenfeld & Nicolson.

Márkus, István. 1971. *Kifelé a feudalizmusból*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Massey, Doreen. 1988. "A New Class of Geography." *Marxism Today*, May, 12-15.

Miliutin, Nikolai Aleksandrovich. 1974. *Sotsgorod: The Problem of Building Socialist Cities*. Trans. Arthur Sprague. Cambridge: MIT Press.

Mills, C.Wright. 1959. *The Sociological Imagination. London*: Oxford University Press.

Mollenkopf, John Hull, and Manuel Castells. 1991. *Dual City: Restructuring New York*. New York: Russell Sage.

Musil, Jiří. 1980. *Urbanization in Socialist Countries*. Armonk, New York: M. E. Sharpe.

Nguyen, due Nhuan. 1984. "Do the Urban and Regional Management Policies of Socialist Vietnam Reflect the Patterns of the Ancient Mandarin Bureaucracy?"*International Journal of Urban and Regional Research 8*, no. 1: 73-89.

Pahl, Ray. 1977. "Managers, Technical Experts and the State: Forms of Mediation, Manipulation and Dominance in Urban and Regional Development." In Michael Harloe (ed.), *Captive Cities: Studies in the Political Economy of Cities and Regions.* London: John Wiley.

Peacock, James. 1986. *The Anthropological Lens: Harsh Light, Soft Focus*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pietz, William. 1988. "The 'Post-Colonialism' of Cold War Discourse." *Social Text 19-20 (fall)*: 55-83.

Polanyi, Karl. 1944. *The great transformation*. New York: Farrar & Rinehart.

Polanyi, Karl. 1957. "The Economy as Instituted Process." In Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg, and Harry Pearson (eds.), *Trade and Markets in the Early Empires: Economies in History and Theory.* Glencoe, 111.: Free Press.

Rev, Istvan. 1984. "Local Autonomy or Centralism—When Was the Original Sin Committed?" *International Journal of Urban and Regional Research 8*, no. 1:38-63.

Sassen, Saskia. 1991. *The Global City: New York, London, Tokyo.* Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Schorske, Carl. 1981. *Fin-de-Siecle Vienna: Politics and Culture.* New York: Vintage.

Sommer, Robert. 1969. *Personal Space: The Behavioral Basis of Design.* Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.

Stark, David. 1986. "Rethinking Internal Labor Markets: New Insights from a Comparative Perspective." *American Sociological Review 51*:492-504.

Szelenyi, Ivan. 1978. "Social Inequalities in State Socialist Redistributive Economies." *International Journal of Comparative Sociology 19*, nos. 1-2: 63-87.

Szelenyi, Ivan. 1981. "Urban Development and Regional Management in Eastern Europe." *Theory and Society* 10:169-205.

Szelenyi, Ivan. 1983. *Urban Social Inequalities under State Socialism.* London: Oxford University Press.

Szelenyi, Ivan. 1988. *Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisement in Rural Hungary.* Madison: University of Wisconsin Press.

Szelenyi, Ivan. 1993. "East European Socialist Cities: How Different Are They?" In Greg Guldin and Aidan Southall (eds.), *Urban Anthropology in China.* Leiden, Netherlands: E. J. Brill.

Sudjic, Deyan. 1993 [1991]. *The 100Mile City*. London: Flamingo.

Texier, Edmond. 1852. *Tableau de Paris.* Paris: Inter-Livres.

Tóth, Zoltán. 1991. "A rendi norma és a 'keresztyén polgárisodás.'" *Századvég 2-3*: 75-130.

Wallerstein, Immanuel. 1974. *The Modern World-System*. New York: Academic Press.

Wallerstein, Immanuel. 1999. "Social Science and the Communist Interlude, or Interpretations of Contemporary History." Pp. 7-18 in Immanuel Wallerstein, *The End of the World asWe Know It: Social Science for the Twenty-First Century*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Weber, Max. 1978 [1920]. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Eds. Guenther Roth and Glaus Wittich. Berkeley: University of California Press.

Weclawowicz, Grzegorz. 1996. *Contemporary Poland: Space and Society.* London: UCL.

Wirth, Louis. 1938. "Urbanism as a Way of Life" *American Journal of Sociology 44*, no. 1:1-24.

КИЇВ МІЖ МОНСТРАМИ ТА МОДЕРНІЗАЦІЄЮ:
МІРКУВАННЯ ПРО КАПІТАЛІСТИЧНЕ ПЕРЕФОРМУВАННЯ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНОГО МІСТА

Роман Цибрівський
Переклад з англійської — Ігор Самохін

У процесі трансформації соціалістичного Києва до просторових схем та архітектурних форм постсоціалістичного урбанізму ми спостерігаємо за спорудженням так званих «монстрів» — будівель, що порушують нормальну практику забудови. Їх споруджують в історичних районах, парках та інших місцях, де їх не мало би бути і/або де їхній зовнішній вигляд дискредитує міський ландшафт. Такі проекти стають можливим завдяки корупції та неорганізованості містопланування. Ця стаття визначає різні характеристики будівель-«монстрів» через дослідження конкретного прикладу нового житлового будинку для багатих і впливових під назвою «Diamond Hill». Будівля зайняла престижну ділянку поруч із головним урядовим районом Києва і надто високо здійнялась над вершиною пагорба, що донедавна був частиною культового й недоторканого міського краєвиду, всіяного золотими банями історичних церков і монастирів.

Було б надто наївно гадати, що просторова структура Києва, система землекористування в місті та його архітектурні риси могли б лишитись незмінними після поворотного 1991 року. Кінець централізованого соціалістичного планування й прийняття рішень і одночасний початок жадібного капіталістичного свавілля — все передбачало велику міську трансформацію. Не менш наївно було б гадати, що прийдешні зміни міста стануть систематичними, що вони будуть вписуватися в затверджений план чи навіть що вони служитимуть на благо суспільству. Опортуністичні комуністи, що стали капіталістами з добрими зв'язками, були готові скористатися зі змін задля власної наживи, в той час як громадянське суспільство дуже повільно організовувалося навколо питань міського землекористування. Результат був очікуваним: період, протягом якого знайомий нам Київ було розірвано корупцією, хаосом та капіталістичною жадобою, спотворив місто. В цьому не було геть нічого дивного. Неочікуваним могло стати хіба те, що безлад триватиме понад

Статтю адаптовано з книжки, над якою працює автор: City of Domes and Demons: Conflicts of Space, Society, and Historical Memory in Kyiv, Ukraine («Місто соборів і демонів: конфлікти простору, суспільства та історичної пам'яті в Києві, Україна»).

20 років і що після здобуття незалежності Україна поверне до влади регресивних керівників, які віщують лихо не тільки Києву та іншим містам, а й державі загалом.

Інші міста в різних пострадянських країнах також потерпають через перехід від соціалістичного до постсоціалістичного становища. Деякі міста (у порівнянні з Києвом) зазнають іще більших руйнувань, під загрозою опиняється їхня цілісність та життя людей, тоді як інші, зокрема — столиці трьох прибалтійських країн, — досягли втішних результатів. Такі порівняння важко піддаються вимірюванню і потребують проведення досліджень на конкретних прикладах (*case studies*), яких переважно ще немає. Чи буде місто зруйноване капіталізмом, чи досягне позитивних результатів — залежить від сили демократичних інституцій, що представляють волю громади, та від міри впливу на міські зміни, який здійснюють громадські організації, громади мікрорайонів та віддані справі професіоналки й професіонали містопланування (Czaplicka, Gelazis and Ruble, 2009; Douglass and Friedmann, 1998; Fainstein, 2010; Nae and Turnock, 2011; Zukin, 2010). Одне з блискучих досліджень, з яким варто ознайомитися — експертний звіт за два десятиліття міської реструктуризації в Бухаресті (Nae and Turnock, 2011). У ньому простежено перехід міста від незграбного соціалістичного будівництва за Чаушеску до беззаконної капіталістичної забудови після румунської революції 1989 року і згодом до пізнішого продуктивного періоду керованого міського планування з демократичними цілями. Звіт надає чимало деталей та специфічні приклади з кожної фази розвитку. Стверджують, що в Баку, столиці Азербайджану, вплив ісламу — віддавна потужної сили в місцевій культурі — пом'якшив дію корупції та жадоби у постсоціалістичному розвитку міста (Sattarov, 2009). Без такого пом'якшення свавілля нафтових грошей могло поглинути місто. Такий висновок ми можемо зробити і з дослідження Лілії Ніґматулліної про нещодавні трансформації в Казані (Nigmatullina, 2010). Відродження ісламських інституцій після радянського краху в цій історично ісламській столиці вберіг місто від найгірших крайнощів забудови, доцільність якої керується винятково прибутками.

У будь-якому капіталістичному місті єдиною альтернативою колективній владі громади і модерації громадянського суспільства й інституцій на зразок потужних і *небайдужих* релігійних організацій є панування принципу «гроші співають». Ці два відверті слова — промовиста назва книжки Блера Рубла про Ярославль, історичне місто на північ від Москви (Ruble, 1995). Це одне з найперших досліджень переходу міста від соціалістичних до постсоціалістичних і капіталістичних принципів на пострадянському просторі. Назва походить від мимохіть сказаних слів одного зі співрозмовників Рубла, ним виявився чоловік із сумнівною репутацією, бізнесмен — «новий росіянин», що зустрівся з Рублом таємно і наполіг на своїй анонімності. Чоловік підсумував нову культуру пострадянських часів висловом «*деньги поют*»: «Гроші співають. Цим усе пояснюється». Коли Рубл пояснив йому, що в капіталістичній Америці є такий вислів, як «гроші говорять» («*money talks*»), інформатор відповів: «Ну що ж, ми, росіяни, завжди були більш екстравагантні» (Ruble, 1995, p.1).

Іншу корисну термінологію для опису нового порядку міських змін можна запозичити з досліджень грузинської столиці Тбілісі, міста, що особливо детально вивчалось у його постсоціалістичному переході (Bouzarovski, Salukvadze and Gentile, 2011; Shavishvili, 2003; Van Assche, Salukvadze, and Shavisvili, eds., 2009; Van Assche and Salukvadze, 2012). Цитуючи книгу Ціґлера (Ziegler, 2006), ван Асше та Салуквадзе (2012) описують період «інвесторського урбанізму», який характеризує Тбілісі від початку нового тисячоліття. Містопланувальники працюють переважно на муніципальному рівні, на відміну від національного, однак їх небагато і вони мають обмежений уплив на великі проекти. Також там мало уваги приділяють довготерміновій стратегії розвитку міста. Натомість великі рішення

приймаються «інвесторами з політичними зв'язками та політиками зі зв'язками в царині нерухомості» (p. 12). Цитована стаття подає загалом прихильний опис постсоціалістичного Тбілісі, і я з нею загалом погоджуюсь. Однак у ній ідеться також і про скарги громадян і громадянок на «хаотичну забудову, проблеми з довкіллям, брак публічного та зеленого простору, неефективний громадський транспорт, нестачу доступних помешкань, на нищення Старого Тбілісі, бридке поєднання старої та нової архітектури та на <...> появу "відокремлених спільнот" (gated communities)». Якщо звернутися коротко до іншого пострадянського міста, то в Астані, вульгарній столиці Казахстану, засвідчено аналогічні скарги людей. Містяни вказують на те, що будівлі, нещодавно споруджені для їхнього вжитку, вже зараз починають розсипатися через «ощадність» меркантильних будівничих. Мешканки і мешканці міста навіть неформально перейменували два великі багатоквартирні будинки, зведені під фанфари задля приваблення багатих покупців. Народні назви цих будинків — «Титанік» та «Курськ» (офіційна назва — «Престиж»), за назвами відомих затонулих суден (Buchli 2007, p. 50).

Думки про переформування Києва

«Інвесторський урбанізм» без уваги до довготермінових потреб міста, культура типу «гроші співають» та нове будівництво сумнівної якості — це ознаки сучасної міської забудови в Києві. Місто, звісно, має окреме управління містобудування та архітектури, у якого, втім, обмежений вплив і яке часом нічого не знає про головні будівельні проекти. На тротуарі перед офісом управління містобудування та архітектури, що на Хрещатику, вкрай мало місця для пішоходів, адже простір незаконно використовується як паркінг для автомобілів чиновниць і чиновників, планувальників та їхніх гостей. Це вказує на меншу увагу до потреб киян і киянок загалом, аніж до потреб власників дорогих автомобілів — бізнесменів та міських управлінців. Існує генеральний план для міста з великою кількістю тексту та нескінченними статистичними таблицями й діаграмами (*Генеральний план міста Києва на період до 2020 р.*), однак він мало впливає на те, що і де реально будують. Головні рушійні сили міських змін — налаштовані на прибутки будівельники зі зв'язками та владні індивіди й інституції, що можуть просто відібрати будівлі чи землі, які їм впали в око, для власних потреб. Яскравим прикладом останнього є експропріація чинним Президентом України, вочевидь, без попереднього узгодження чи консультації, паркової зони задля побудови гелікоптерного майданчика для улюбленої іграшки гаранта. Інший приклад — ганебне застосування сили: йдеться про «владні ігри» довкола Музею історії Києва, який 24 серпня 2003 р. виселили з власних приміщень по вул. Орлика, 8 на користь більш впливового Верховного Суду.

Один із символів цього всього — краєвид нових «монстрів», що виникає в місті. Я засвоїв це слово із його застосування до міського довкілля в Україні. Тут воно, здається, стало вже загальновживаним для позначення небажаних нових споруд та будівельних проектів, а також інших досить неприємних елементів, нав'язаних ландшафту. Я запозичив це гарне слово для назви одного з розділів моєї майбутньої книжки, однак його, наскільки я пригадую, не вживають стосовно урбаністичного довкілля у моїх Сполучених Штатах, хоча ми теж маємо безліч архітектурних «монстрів». Архітектурні монстри існували й за радянських часів, як-от пам'ятники сумнівним людям та низькоякісні споруди. Тому нема нічого приголомшливого в новині про те, що монстри постають знову. Але заслуговує на увагу, як я гадаю, та іронія, що нові монстри Києва рекламуються як прогрес і модернізація для міста, тоді як насправді вони виявляються не більше ніж схемами отримання прибутку чи способами возвеличення владних індивідів. З цієї причини Київ повинен

навчитися розумно розрізняти, де йдеться про виданого за модернізацію монстра, а де про реальну модернізацію. Якщо місто хоче здобути успіх у глобальній економіці та стати шанованою столицею поміж великих міст Європи, воно потребуватиме модернізації. І, хоч-не-хоч, воно потребуватиме своєї порції більш-менш подібних висотних будівель зі скла і сталі, які нині можна знайти у майже будь-якій столиці за винятком Пхеньяна. Щоб уникнути непоправної шкоди для людей, історії та естетичних якостей міста, потрібно встановити суворий контроль за прийняттям рішень про забудову.

Роман Цибрівський. Народження київських «монстрів»

Чим відрізняється монстр від модернізації? Відповідь висловлено вище: монстри завдають шкоди громаді, історії та збереженню історичних пам'яток міста, міському довкіллю та краєвиду. Вони це можуть робити, тому що громадяни й громадянки рідко беруть участь у прийнятті рішень про використання землі та естетику міської забудови. Монстри з'являються тому, що відповідні чиновниці й чиновники стають на бік забудовників, а не на бік своїх зобов'язань щодо захисту міста та його мешканців. Зазвичай це означає, що або йдеться про гроші та корупцію, або творці монстрів зігнорували механізми місцевого урядування та побудували свої проекти без попереднього узгодження. Це вказує на те, що вони мають підтримку національної влади, або самі є цією владою, або належать до кола супербагатих олігархів, що представляють тіньову владу в Україні. Гроші співають.

Маючи підтримку нагорі чи просто перебуваючи при владі, будівники монстрів не мають потреби ховатись. Інколи вони навіть «підписують» свій витвір, як у випадку деяких рекламних щитів-монстрів, що знищують краєвиди київських парків, публічних площ, історичних районів та річкового берегу. У цих та інших невідповідних місцях вони рекламують споживацьке суспільство та продукти життєдіяльності капіталізму. За часів комунізму партія вивішувала свої гасла та обличчя своїх героїв там, де бажала. Сьогодні в Києві, окрім реклами комерційних продуктів, те саме можна сказати про президента Віктора Януковича та Партію регіонів, чиїх «підписаних» щитів із гаслами на вулицях міста особливо багато. Це стосується також відомого шанувальника золотих годинників, патріарха Кірілла та його Російської православної церкви, що використовує рекламні щити для приваблення пастви. У цьому плані Київ тяжіє не тільки до капіталістичних столиць з їхніми капіталістичними хмарочосами, а й до соціалістичних столиць на зразок Пхеньяна. Похмурому корейському місту бракує висотних комерційних монстрів, але в жодному разі не бракує рекламних щитів з обличчями лідерів, мертвих і живих, та їхніми піднесеними гаслами до буцімто відданої пастви.

Утім, саме будівлі, а не рекламні щити, є тими монстрами, що нас найбільше обходять. У Києві вдосталь нещодавно побудованих споруд, які можна використати як приклади. До них належать уже згаданий облюбований президентом «гелікоптерний майданчик з пекла», який саме добудовують на незаконно відібраній парковій ділянці поблизу Маріїнського парку та будівлі Верховної Ради; розбійницький комерційний комплекс, який нині завершують на перехресті поруч із метро «Театральна» попри всі протести; скупчення нічних клубів, стриптиз-клубів та збиткових крамниць за псевдоісторичними фасадами, що замінили реальну історію Києва і звуться «Arena City»; розмаїті зразки недоречних будівель у неоднозначних місцях на Подолі та вздовж Андріївського узвозу; зрештою, цілий мікрорайон, що сам по собі є монстром разом зі всіма своїми будинками — божевільний новий район претензійних, неякісно зведених псевдоісторичних будівель, що називається Воздвиженка. Втім, більше я хотів би розповісти про монстра під назвою «Diamond Hill». Він не настільки добре знаний, як усі попередні приклади, тому розповідь про нього допоможе краще зрозуміти, що таке монстр.

Diamond Hill

«Diamond Hill» — одна з найновіших будівель Києва і безсумнівний монстр. Це житловий будинок заввишки 83 метри, що має 20 поверхів. Він споруджується компанією «K.A.N. Development Ltd.» на першокласній ділянці просто поруч із парком (чи безпосередньо в ньому) у Печерському районі, неподалік від центру міста[1]. Будівля вивищується на тому самому крутому схилі, що й Києво-Печерська лавра та інші важливі пам'ятки. По завершенню проекту в будинку буде 131 квартира з орієнтовними цінами в 2 млн. доларів (або відповідно високими орендними платами), 299 місць для паркування і такі приємні доповнення, як фітнес-центр та — о, як зручно! — незіпсований парк прямо за дверима. Як і президентовий майданчик для ґвинтокрила в парку, цей будинок також матиме привілей центрального й фасадного положення у традиційному київському ландшафті, а його мешканці отримають незрівнянний краєвид міста — чільні урядові будівлі, річку, головні пам'ятки міста, залишки парку чи протилежний берег — залежно від того, куди будуть виходити вікна та тераси мешканців. Проект названо «Diamond Hill» («діамантова гора»), найбільш імовірно, тому що будівля височіє на горі й забудовники хочуть підкреслити її майбутній лоск. Вони рекламують її англійською як «житловий комплекс преміум-класу в одному з найбільш мальовничих куточків Києва»[2]. Деякі блоґери, втім, не вражені: «Бля, яке ж воно потворне...»[3] — пише один у відповідь на фотографію будівлі, відзняту з боку річки. Інший користувач прокоментував, що йому хочеться плюватися щоразу, як він бачить цю будівлю.

Форма будівлі також символічна: на додачу до великих розмірів та загрозливих обрисів, споруду довершили власним куполом — не золотою цибулеподібною банею, як у київських церквах, а скляним дахом, як над атріумом. Подібні куполи стали досить звичними верхівками нових престижних будинків для постсоціалістичних *nouveaux riches* по всій міській Україні, а також у Москві. Інколи їх називають просто «куполи олігархів». Це архітектурне віяння розвинулось у тутешній частині світу як символ влади. Купол над «Diamond Hill», власне, дуже нагадує той купол, що увінчує Верховну Раду, яка розташована нижче на тій самій вулиці. Легко уявити, що архітектори мали намір викликати саме цю асоціацію і що саме депутати Верховної Ради придбають значну частину дорогих квартир у будинку й паркуватимуть свої автомобілі в його гаражах. Я вбачаю символізм також у фотографії,

1. Ця ділянка була парковою зоною. Але якимось чином паркову ділянку списали, і місце стало просто вільною для забудови землею саме в той момент, коли компанія «K.A.N. Development Ltd.» шукала землю для своєї споруди. Щаслива знахідка!

2. «premium class residential complex in one of the most picturesque places in the City of Kiev» (sic); http://www.kandevelopment.com/en/projects/?ID=28.

3. http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=847122&page=5.

яку було зроблено з верхівки «Diamond Hill» під час побудови і яку я надибав, проглядаючи інтернет стосовно цього проекту. Ми з вами не можемо видертись туди, адже це приватна власність і там ведуться будівельні роботи, але принаймні одному фотографу та його оголеній моделі вдалось якимось чином потрапити нагору і відзняти фотографії з «містом куполів і демонів» на задньому плані. Символізм ось у чому: порнозйомка пов'язана з порнобудівлею, а порнобудівлі, майбутній домівці олігархів-нардепів[4], бракує поваги до Києва. Добре хоч, модель завбачливо вдягла каску на території будівництва[5].

Роман Цибрівський. Житловий комплекс «Diamond Hill» у процесі будівництва

«Diamond Hill» розташований у зручній близькості до станції метро «Арсенальна», але такі деталі не потрапили в рекламні матеріали — можливо, тому, що нардепи не користуються метрополітеном, до того ж у метрополітену нема потрібного лоску. Також у рекламі не вказано правильну адресу забудовного проекту. Замість вул. Івана Мазепи, 11-А, у текстах від «K.A.N. Development» вжито стару радянську назву вулиці — вул. Січневого повстання, 11-А. Навмисне відкидання компанією чинної назви вулиці часів незалежності в тій самій рекламі узгоджується із написанням назви міста Києва за російським зразком — Kiev. Це відповідає практиці російського реваншизму, який намагається придушити будь-які спроби відокремлення української ідентичності від російської. Таким чином, «Diamond Hill» — не лише архітектурне вторгнення в історичний ландшафт міста, але й приховане поле бою в «культурній війні» між російською та українською ідентичностями, що ведеться по всій країні у питаннях топоніміки та пам'яток. Чимало українських громадян і громадянок зауважують ці деталі й убачають у них не тільки неповагу, але й частину прорахованої російської кампанії з підважування «українськості».

Звісно, деяким людям така споруда, як «Diamond Hill», може видатись прикладом модернізації, адже вона свіжа, нова, велика і показна. Однак водночас цей проект є монстром за щонайменше десятьма показниками: (1) він поглинає паркову зону; (2) загрозливо нависає над парком; (3) нав'язує себе канонічному київському краєвиду; (4) він претензійний у зовнішньому вигляді; (5) він справді потворний; (6) передбачає ціни, які зможуть собі дозволити тільки бандити; (7) зневажає Україну, знищуючи своєрідність її столиці; (8) просуває в Україні російський реваншизм, повертаючи топоніміку радянських часів; (9) його забудовники допускають порнографію на даху будинку; (10) проект ніколи не розглядався мешканками й мешканцями Києва та урядовцями, що справді репрезентують їх. Як Годзілла пожирає Токіо, цей монстр та йому подібні шматок за шматком пожирають Київ киян.

4. «nardeps» в оригіналі. — Прим. перекл.

5. Ці дурнуваті фото можна знайти тут: http://dobergroup.livejournal.com/135047.html

Перемогти монстрів

Звісно, порівнювати міста між собою неможливо і не зовсім коректно, тому що такі об'єкти важко надаються до вимірювання і тому що нам бракує конкретних досліджень щодо більшості великих міст пострадянського простору та постсоціалістичної Східної Європи. Але, мабуть, було би правильно підсумувати, що Київ більше, ніж багато інших міст, потерпає від забудови монстрів і що багато інших міст спромоглися підкорити найгірші аспекти міської забудови кращому контролю. Я вже згадав Бухарест, Казань, Тбілісі і, можливо, також Баку як такі міста, що випереджають Київ у ефективному плануванні та контролі за землекористуванням, попри свої колишні проблеми з монстрами. Певне, я міг би додати також Санкт-Петербург та ще багато інших столиць і великих міст Східної Європи до цього переліку. Я не знаю, що сказати про Москву, за винятком того, що хотів би мати більше інформації про неї. Щодо Мінська — я би сказав, що це, можливо, досі не постсоціалістичне місто. Та незалежно від того, де помістити Київ у цьому рейтингу, це надто красиве й історичне місто, аби його псувати. Тож наступ монстрів потрібно зупинити.

Щоб досягти успіху, ми маємо зрозуміти: проблема зведення монстрів полягає не тільки в потворних будівлях чи в незаконному спорудженні об'єктів у парках та дворах, де раніше гралися діти, чи в тому, що місцева влада відбирає громадську власність і передає її у приватні руки. Акцент слід робити не на архітектурі і не на характеристиках ділянок, хоча це також важливо. Натомість ми маємо наголошувати, що архітектурні монстри — відображення спотвореної політики та соціальної справедливості у світі, де «гроші співають» і де зв'язки та корупція перекривають правові норми. У Києві досі важливо, чия президентська адміністрація керує країною; наразі всі вони грішили кумівством, коли йшлося про розподіл державних ресурсів та привілеїв. У цьому плані за 20 років незалежності в Україні не відбулося значного прогресу. Нинішня президентська адміністрація (що походить із міста, яке, певно, випереджає Київ за кількістю монстрів) взагалі не зважає на захист історичного Києва у процесі його модернізації та перезабудови задля глобальної епохи. Навпаки, сам Президент дав зрозуміти, що будь-що дозволено, якщо він це особисто схвалює чи бодай не заперечує. Такий підхід відображає монстрів авторитарного правління, кумівства та нехтування нацією (з-поміж інших). Аби мати менше монстрів на зразок «Diamond Hill», Київ повинен і надалі протестувати та висміювати такі проекти, щойно вони починають з'являтися на горизонті. І, що важливіше, Київ має важко працювати над реформуванням влади в такий спосіб, щоб співали люди, а не гроші.

Використана література

Bouzarovski, Stefan, Joseph Salukvadze and Michael Gentile (2011). "A Socially Resilient Urban Transition: The Contested Landscapes of Apartment Building Extensions in Two Post-Communist Cities." *Urban Studies*, 48, 13, pp. 2689-2714.

Buchli, Victor (2007). "Astana: Materiality and the City," in Alexander, Catherine, Victor Buchli and Caroline Humphrey, eds. (2007). *Urban Life in Post-Soviet Asia*. London: University College London Press, pp. 40-69.

Czaplicka, John, Nida Gelazis and Blair Ruble, eds. (2009). *Cities after the Fall of Communism: Reshaping Cultural Landscapes and European Identity*. Washington: Woodrow Wilson Center Press and Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Douglass, Mike and John Friedmann, eds. (1998). *Cities for Citizens: Planning and the Rise of Civil Society in a Global Age*. Chichester: Wiley.

Fainstein, Susan S. (2010). *The Just City*. Ithaca: Cornell University Press.

Nae, Marina and David Turnock (2011). "The New Bucharest: Two Decades of Restructuring." *Cities: The International Journal of Urban Policy and Planning,* 28, pp. 206-219.

Nigmatullina, Liliya (2010). *Tatar National and Religious Revitalization in Post-Soviet Kazan, Republic of Tatarstan*, M.A. Thesis, Geography and Urban Studies, Temple University, Philadelphia, PA.

Ruble, Blair A. (1995). *Money Sings: The Changing Politics of Urban Space in Post-Soviet Yaroslavl*. Cambridge: The Press Syndicate of the University of Cambridge.

Sattarov, Rufat (2009). *Islam, State, and Society in Independent Azerbaijan: Between Historical Legacy and Post-Soviet Reality (with special reference to Baku and its environs)*. Wiesbaden: Reichert Verlagm.

Shavishvili, Nick (2003). "View from Tbilisi: Georgia's Painful Transition from Soviet Republic to Independent State is Chronicled in its Architecture." *The Architectural Review*, 108, May, pp. 142-144.

Van Assche, Kristof, Joseph Salukvadze, and Nick Shavishvili (2009). *City, Culture, and City Planning in Tbilisi: Where Europe and Asia Meet*. Lewiston, ME: Mellen Press.

Van Assche, Kristof and Joseph Salukvadze (2012). "Tbilisi Reinvented: Planning, Development, and the Unfinished Project of Democracy in Georgia." *Planning Perspectives*, 27: 1, pp. 1-24.

Ziegler, K. (2006). *Stadtebau in Georgien — vom Sozailismus zur Marktwirschaft*. Kaiserslautern: Kaiserslautern University Press.

Zukin, Sharon (2010). *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*. New York: Oxford University Press.

БЛЕР РУБЛ: ШАНС ЗУСТРІЧІ З ІНШИМИ ЛЮДЬМИ Є ТИМ, ЩО СТВОРЮЄ БАГАТСТВО МІСТА

Розмовляла Світлана Шліпченко

БЛЕР РУБЛ — відомий американський дослідник-урбаніст, директор Інституту Кеннана Міжнародного центру підтримки науковців ім. Вудро Вілсона, автор, редактор і упорядник численних публікацій на теми урбаністичного розвитку; зокрема: Washington's U Street: A Biography. Washington: Woodrow Wilson Center Press; Baltimore: The Johns Hopkins UP, 2010; Creating Diversity Capital: Transnational Migrants in Montreal, Washington, and Kyiv (2005) та Second Metropolis: Pragmatic Pluralism in Gilded Age Chicago, Silver Age Moscow, and Meiji Osaka (2001) — теж видані спільно видавництвами ун-ту Джонза Гопкінза та Центру ім. Вудро Вілсона.

Сьогодні Київ переживає серйозні трансформації і, можна навіть сказати, драстичні зміни, міняючи свій статус провінційного адміністративного центру на статус столичного міста. Цей процес супроводжується посиленим упливом глобалізації, змінами наголосів у фізичних та символічних ландшафтах, джентрифікацією, комодифікацією, демографічними змінами, соціальною мобільністю, переходом до постіндустріальної економіки... Протягом певного часу Ви мали можливість спостерігати ці зміни. Як дослідник урбанізму, як Ви могли б оцінити те, що тут відбувається: темп, позитивні/негативні аспекти? Чи є щось, що особливо впадає в око зі стороннього погляду?

Зміни й справді видимі, ці зміни зорієнтовані головним чином на розростання. Але у Києві вочевидь не існує тих сил, які впливають на зміни у місті в інших країнах — в Європі, в Америці, там працюють зовсім інші чинники. І найбільша відмінність — це те, що гроші поставлені у центр, вони керують процесами. Тут не працює система балансів і противаг. Це стосується конкуренції, адміністрування, політики землекористування, забудови, участі і впливу громад. В Америці вибудова такої системи зайняла десятиліття. Також впадає в око надмірна централізація. Щоб уявити, що таке сьогоднішні міста, як вони виглядають в глобальній системі — варто поглянути на Землю вночі: ми побачимо концентрацію світла, а значить

активності, що позначає міста, в європейській частині не буде разючого контрасту між темрявою і світлом, деякі частини території, очевидно, будуть темними — скажімо, Сибір...

В Україні робили дослідження, вивчали процеси концентрації і стосунків центр — периферія[1]. В результаті виявили, що за останні 20 років від більш-менш рівномірного «розподілу» освітлених зон на території країни ми перейшли до надмірної концентрації в зоні Києва, а «освітленість» решти території значно зменшилась.

У нас люблять говорити про «європейськість» Києва, цей «троп Європи», здається, присутній повсюди... Чи це подібне до того, що відбувається й відбувалося в інших постсоціалістичних великих містах Східної Європи? Чи можна говорити про якийсь «загальний образ» такого міста? Якщо так, то що, на Вашу думку, його визначає: архітектура, панорамні види, сплав візуального-просторового-культурного контексту — чогось іще?

Київ має всі фізичні характеристики європейського міста, і можна навіть сказати — дорадянського міста: це місто, зорієнтоване на пішоходів, тут люди живуть в багатоквартирних будинках, користуються громадським транспортом. Під час радянського періоду було втрачено багато закладів малого бізнесу, місць, де можна посидіти за горнятком кави чи келихом вина. Але все це поступово повертається. Мені здається, важливішим питанням є не «фізична форма» міста, а те, як люди проживають це місто, як його використовують. Київ — це відносно молоде місто, якщо говорити в термінах генерацій — про те, як довго люди тут мешкають. Вони так чи інакше користуються цим містом, але, здається, не зовсім навчилися пристосовуватися до суто міської реальності. Тож якщо ми говоримо про європейські міста, то це міста, де люди жили впродовж генерацій, їхні родини походять із міста, вони чуються в місті комфортно, місто є невід'ємною частиною їхньої ідентичності. А тут ви маєте людей, для яких Київ — просто місце перебування, і це, на мою думку, є чимось на зразок «обраної поведінки». Так, якщо ви просто поглянете на Київ, то вам він може видатися цілком європейським містом, однак якщо ви, приміром, трохи поспостерігаєте, як люди виходять із метро... Вони роблять це інакше, аніж у Лондоні або у Парижі, чи в Берліні. Там люди живуть і поводяться як індивідуалісти — кожен сам по собі. А тут виникає враження, що кияни й киянки наче живуть у потоці, і, як на мене, — це є психологічна відмінність. Тобто тут відбувається інакше — і це зовсім не означає гірше або краще, просто інакше, аніж у Європі.

Традиційно місто вважалося специфічним майданчиком для діалогу. У своїй фундаментальній праці «*Місто в історії*»[2] Льюїс Мамфорд розглядає можливість діалогу як те, на чому вибудовується самé існування міста, його *raison d'être*. Як Ви гадаєте, чи може сьогоднішнє місто забезпечити майданчик для такого діалогу, дискусії, пошуку компромісу чи спільного інтересу для численних груп його мешканців? Якщо так, то як би міг виглядати такий майданчик — у місті, що, здається, втратило всі свої характеристики класичного або традиційного міста з його формою, громадою, звичною формою комунікації, мереж, міських ритуалів?

Звичайно ж, Мамфорд — це фігура історичного масштабу, і в багатьох аспектах це фігура класична. А в сенсі того, як можна осмислювати місто і писати про нього, то безперечно — жоден американець не зрівняється з ним в глибині впливу і вагомості його робіт з погляду філософії міста.

1. У цьому зв'язку — див. інтерв'ю з Олегом Дроздовим у: *Стратегії урбаністичного майбутнього Києва.* — К.: Представництво Фонду ім. Г. Бьолля в Україні, 2011. — 36–44.
2. Див. L. Mumford. The City in History. — Pelican Books, (1961) 1979.

Але, як це нерідко буває, із плином часу, зі зміною перспективи — його погляди зазнають перегляду та навіть критики. Американські міста прийняли ідею розмаїття (*diversity*), тобто з'явився новий смисл, якого в Мамфорда бути не могло... Тепер він може здатися дещо прямолінійним, навіть патріархальним, він занадто орієнтувався на «високу» культуру, він насправді не зовсім сприймав культуру «низьку». Існує багато трактувань його праць та ідей урбаністами молодших поколінь, і вони роблять це з певною долею скептицизму. Але, на мій погляд, у працях Мамфорда є деякі абсолютно фундаментальні речі, і це, зокрема, стосується концепції діалогу, яку я вважаю справді основою основ для розуміння міста. Ми можемо застосовувати іншу мову, інші слова, можемо говорити про «місця зустрічей» чи «зони контакту» (*zones of contact*)[3], утім, я гадаю, абсолютно зрозумілим є те, що шанс зустрічі з іншими людьми є тим, що створює багатство міста, просто тому, що вони тут є, перебувають у цьому місті. Це складає джерело творчого ресурсу міста, його креативності, інколи ці люди давно знайомі, інколи — вони зустрічаються вперше, але можливість людського контакту — ми можемо назвати це діалогом у Мамфордовому сенсі цього терміну — це те, що насправді важливо. І от що цікаво — є ціла низка американських міст, які, здавалося б, уже вмирають: Нью-Йорк, Чикаго, Сан-Франциско, але якраз вони стають популярними місцями для нової генерації американців. У Європі, може, не так багато про це говорять. Люди, задіяні в індустрії високих технологій, у комп'ютерній індустрії, теоретики — вони не прив'язані до конкретного місця, вони можуть фізично перебувати будь-де, але вони обирають такі місця, як Сан-Франциско, Мангеттен чи Вашингтон, бо для них все одно стимулом є ця можливість контакту, «щасливої нагоди», яку Мамфорд називав діалогом. Тож у цьому сенсі, гадаю, Мамфордове бачення і розуміння «що таке місто» і сьогодні є дуже глибоким і релевантним.

Ви багато писали про культурне розмаїття. Чи це все ще є нагальним питанням у сьогоднішньому світі? Чи це спрацьовує в Києві, чи додається у такий спосіб щось до культурного капіталу міста? Чи ці різні культури є видимими у нашому місті, і чи є взагалі потреба робити їх такими?

Культурне розмаїття — це наше майбутнє, це майбутнє, що очікує всіх нас. Є багато способів говорити про це, особливо на, так би мовити, макрорівні, якщо взяти до уваги той факт, що 500-літній період європейського домінування у світі завершується... Здається, минулого чи позаминулого року вперше зафіксовано більшу економічну активність у Тихоокеанській зоні, а не традиційно — в Атлантичній, а це глибинний зсув в історичному плані. Люди стають все більш мобільними. Якщо подивитися на мою країну — Сполучені Штати Америки, то у 2011-му більшість немовлят тут народилась від неєвропейців, не від батьків європейського походження, а від «кольорових» батьків. Каліфорнія, Техас, Вашингтон (Округ Колумбія), Гавайї і, гадаю, Мехіко — це зараз штати, де немає «титульної нації», де всі однаковою мірою є національними меншинами. Це майбутнє Америки, і, цілком імовірно, майбутнє усього світу. Це глобальна тенденція, бо є вимоги економіки — якщо немає достатньої кількості робітників у певному місці, то ви матимете імміграцію. А імміграція, своєю чергою, несе із собою розмаїття. Тож розмаїття є незаперечним фактом. Виклик, що його несе із собою 21 століття, — це як зробити це розмаїття безпечним. І це надзвичайно, надзвичайно складно, адже ми як людські істоти вже за своєю іманентною природою підозріло і не зовсім дружньо ставимося до тих, хто не схожий на нас.

3. «Зони контакту» (*zones of contact*) — поняття, яке вперше на початку 1990-х в академічний обіг вводить Мері Луїз Пратт. Вона називає такими зонами простори, де культури зустрічаються, зіштовхуються і борються (мається на увазі навіть безпосередній фізичний аспект такої боротьби. — *С. Ш.*) одна з одною, часто в контексті надзвичайно асиметричних стосунків влади, таких як колоніалізм, рабство або їхні наслідки. Детальніше — див. M. L. Pratt. Travel Writing and Transculturation. — NY: Routledge, 1992.

Тому треба якимось чином долати нашу людську природу. Альтернативою є те, що ми зараз бачимо в Єрусалимі чи у Бейруті — це місця, де, здається, ніхто навіть не бажає не те що замислюватися над цим, а взагалі чути про такі речі. Тож нам справді треба шукати шляхи і вчитися сприймати розмаїття. Гадаю, це те, з чого ми почали, коли стали говорити про меншини у Києві. Це може стати великою перевагою, здобутком Києва, бо якщо те, що я зараз говорив, — правда, то абсолютно очевидно, що до Києва прибуватиме все більше і більше представників різних національних меншин, і якраз настав час розтлумачувати людям, що це є нормально. Сподіваюся, що деякі проблеми можна буде вирішити, навчаючись на чужому досвіді.

Якщо ви підете на вулицю, до супермаркету, подивитесь на людей, послухаєте музику — ви почнете усвідомлювати той факт, що міста увесь час змінюються. В мене є друг, який любить казати: «Розмаїття у місті — це ж чудово, їжа стає кращою!» Ви починаєте відкривати для себе різні ресторанчики, потроху починаєте бачити маленькі приємні зміни, що відбуваються довкола. Але важливо також усвідомлювати, що ці маленькі радощі не приходять самі по собі — для цього потрібна копітка праця, просвіта, люди повинні навчитись приймати зміни, освоїти такі правила поведінки, щоб не утискати інших. Українці й росіяни чомусь ненавидять нашу американську політкоректність, але насправді політична коректність означає просто бути ввічливими. Це визнання того, що інша особа має людську гідність, що вона має таке саме право перебувати тут. Це зовсім не означає, що ця особа неодмінно має вам подобатись; але навіщо говорити: «Мені не подобається, як ви виглядаєте», — що хорошого це принесе? Ну, хіба що ви трохи похизуєтеся своєю силою, відчуєте свою зверхність, але у результаті світ довкола стане гіршим саме для вас. І саме тому так важливо починати просвіту вже зараз — в Україні поруч із нами є люди, які виглядають не так, як ми, але вони роблять свій внесок у цю країну. Ми бачимо на телеканалі жінку, яка розповідає про погоду, інші — модератори на ток-шоу. Всі ці люди роблять свій внесок у країну, вони є частиною її життя, і це треба сприймати як абсолютно природне явище. Але це непросто, адже всі наші інстинкти спрямовані якраз на протилежне. Однак такі реалії 21 століття, саме так будуть жити люди, і процвітатимуть ті місця, де люди знайдуть шлях, як давати цьому раду.

Що, на Вашу думку, утворює ідентичність мешканця великого міста? Я не вживаю зараз термін «конструює», бо, як на мене, тут є щось, що противиться раціональному обрахунку, що ми його вкладаємо у термін «конструювати», якийсь елемент леткості, вислизання від цілковитого розуміння. Чи ті звичні структури приналежності є дієвими у сьогоднішніх мегаполісах і глобальних містах? Або, може, варто говорити про ідентичності, пов'язані з певним місцем, чи навіть породжені ним? Чи Ви відчуваєте себе вашингтонцем?

Надзвичайно цікаво те, що існують певні міста і певні квартали/райони (*neighborhoods*), що вже самі мають дуже потужну ідентичність, існують й інші міста, що її не мають. Я з Нью-Йорка. Тому, мабуть, навіть сьогодні, проживши половину свого життя у Вашингтоні, я все одно відчуваю себе мешканцем Нью-Йорка. Ним я й залишуся. У Нью-Йорку є місця, до яких люди дуже сильно прив'язуються. Є інші міста, де ця прив'язаність не така відчутна. Якусь роль тут відіграла історія, якусь — родина, дім, щось може бути пов'язане з ідеологією міста. Якщо ви виросли у Токіо чи Нью-Йорку (а ці міста мають надзвичайну силу над вами), вони формують вас, ви не можете уникнути їхнього впливу. Або вони стають частиною вас, або ви їх залишаєте. Люди, що мешкають в цих містах, ідентифікують себе з ними; це значно

простіше, коли ви народилися в такому місті, але от, скажімо, люди, які кажуть вам, що вони «нью-йоркці», а насправді вони приїхали з Канзасу, однак саме їхнє рішення перебратися і жити у Нью-Йорку зробило з них «нью-йоркців». Великі міста можуть мати дуже сильний уплив на ідентичність, бо врешті велике місто — Нью-Йорк, Токіо або Лондон — це таке велике «сусідство» (*neighborhood*); велике сусідство, де ви чуєтеся самим собою, і це вже початок набуття ідентичності у великому місті. Ще гадаю — це їжа, місцева їжа та місцева музична традиція...

Що значить «бути вашингтонцем»? Це означає, що ви розумієте, що таке музика *go-go* , лише вашингтонці знають про неї: це музика, що народилася на вулицях Вашингтона.

Ідентичність — це і легенди, які знають усі мешканці, і місця, пов'язані з найважливішими подіями вашого життя, і багато чого іншого — все це способи, якими місто «вирощує» й розвиває ідентичність.

Сучасні спільноти (і це безперечно стосується й урбаністичних спільнот) заскочені у, можна сказати, двозначній ситуації: між культурною амнезією та гіпермнезією. З одного боку, ми втрачаємо ґрунт під ногами, відчуваємо, як минуле і пам'ять майже фізично вислизають від нас; водночас, з другого боку — маємо бум пам'яті безпрецедентних масштабів. Як Ви розцінюєте наші практики відновлення історичних місць і споруд, і яке Ваше ставлення до розмноження пам'ятників по всій країні?

Це дуже непросте питання. І воно особливо непросте тут в Україні, та й на інших пострадянських теренах, де історія дуже болісна, що люди, як я розумію, вочевидь, не мають бажання визнавати. Але я вважаю, що в Україні не буде «історії зі щасливим кінцем», поки болісні події історії не почнуть принаймні усвідомлювати та визнавати. Таке визнання не дається просто. Для такого міста, як Київ, яке пройшло крізь брутальне 20 століття, немає ані простих питань, ані простих відповідей на них. Питання відновлення історичних місць і будівель люди вважають важливим, бо вони не вірять, що щось нове може бути кращим за те, що було. Але бажання відновлювати можна також частково пояснити тим, що людям хочеться вхопити, затримати втрачене. Тож ми бачимо відбудову зруйнованих церков. З погляду збереження архітектурного спадку тут немає нічого доброго, але з емоційного погляду такий вид реконструкції допомагає залікувати рани минулого, і тому до цього треба ставитися серйозно.

Головне питання відновлення — чи треба відбудовувати історичні споруди точно такими, якими вони були в минулому. Очевидно, ні. Міста мають жити, міста мають змінюватись. Одна з причин, через яку споруджують нові фасади з імітацією старих, — вважають, що вони будуть найкращим з того, що могли б збудувати на цьому місці. Мені здається, що це в певному сенсі відображення глибинного болю, обурення цього суспільства стосовно того, що йому довелось пережити в середині минулого століття. Боюся, це неможливо, втім — все ж було б корисно спробувати відділити емоційний бік проблеми пам'яті від реальності фізичних просторів міста. В принципі, це можливо, але ж існують будинки, які треба зберігати та відновлювати, бо вони були «свідками» певних подій, а є інші будинки, які б ви хотіли зберегти, бо вони просто гарні, а є ще старі будинки, які, на жаль, треба знести, бо місто має жити і розвиватися. І це треба визнати, а процес якимось чином інституалізувати. Все це непросто. Буде складно, особливо в такому місті, як це, де сталося так багато жахливих речей...

Це місто і країна дещо «шизофренічні» — у тому, як вони підходять до питання примирення. Вони не можуть примиритися з історією. Історію та емоції довкола неї

використовують і мобілізують політичні сили, що переслідують свої інтереси. Історію використовують нечесно й негідно, а збереження історичного спадку стає частиною цього негідного ставлення. Я розумію, чому так відбувається, проте є немало людей, які тут колись мешкали, але більше не хочуть тут жити. І коли ви говорите про реставрацію, то про реставрацію чийого міста йдеться? Якщо робити Київ суто українським містом, забуваючи, що іще сто років тому це було російсько-єврейсько-польське місто, то це означає, що ви відтинаєте значну частину його історії. Але у який спосіб ви можете показати і визнати факт, що це було велике єврейське місто, де зараз мешкає зовсім небагато євреїв? Це дуже важко зробити, але для початку, мабуть, можна просто визнати те, що це було єврейське місто, і Київ не був би тим Києвом, якби у ньому не було єврейського історичного спадку. Або що це також було дуже важливе російське місто, тут народилося і жило багато значних постатей російської культури. Вони теж є частиною цього міста. Однак як усе це можна скласти докупи й узгодити з процесом національного становлення української держави? Це зовсім непросто.

Непоганою ілюстрацією нашої шизофренічної ситуації є вулиця імені Пилипа Орлика. З одного її боку, маємо пам'ятник самому Пилипу Орлику, а з другого — пам'ятник Мануїльському...

Але вони, кожен у свій спосіб, обидва були частиною цього міста, тому, мабуть, важливо це якось показати. Це болісні питання в багатьох містах, не лише тут. У Берліні, приміром, довго боролись із цим, і в результаті поволі випрацювали певні шляхи, як давати всьому цьому раду. Це складно, бо в кінці-кінців — дуже боляче.

Мабуть, треба більше про це говорити, щоб це ставало предметом публічного обговорення. Мені здається, дуже важливо мати широку публічну дискусію на ці теми.

Якщо говорити про Київ, то взагалі я вважаю, що чим більше обговорень, тим краще. По-перше, можуть з'явитися гарні ідеї. Люди, які живуть у певному місці, цілком природно можуть щось таки знати про місце свого мешкання. По-друге, під час дискусії можна зупинити й відкинути погані ідеї, це не менш важливо. Паралельно можуть виникати й гарні ідеї також, але зазвичай — це дещо середнє: і не хороше, і не погане. По-третє, при обговоренні люди відчувають, що їхнє майбутнє пов'язане з майбутнім того місця, де вони живуть. Так вони стають громадянами й громадянками, в них виникає відчуття приналежності, вони відчувають відповідальність за те, що відбувається. Це, однак, не означає, що всі битви буде виграно, але значить, що у вас є реальні громадяни, і що це буде початок чогось, що може далі стати дуже продуктивним. Тож дискусії довкола пам'яті, пам'ятників, забудови, транспорту, різних інших проблем справді доводять необхідність таких обговорень. І особливо це стосується пострадянських міст, де не розвинена традиція посутніх дискусій.

Читаючи Вашу книжку про Ю-Стріт у Вашингтоні[4], я просто не могла не проводити паралелей з нашим Андріївським узвозом. Історія з Ю-Стріт — це історія з більш-менш щасливим закінченням. Що стосується Андріївського, то тут я не була б такою оптимісткою. Минулої осені, коли ми обговорювали книжку Джейн Джейкобз[5] та її дотичність до сьогоднішньої ситуації через 50 років після виходу в світ, Ви зазначили, що певне «місце» буде успішним, поки культура там виробляється, а не споживається. У такій перспективі, як можна підходити до питання урбаністичного оновлення в історичних центрах? Хто має вирішальне слово

4. Див. — B. Ruble. *Washington's U Street: A Biography.* — Washington: Woodrow Wilson Center Press; Baltimore: The Johns Hopkins UP, 2010.

щодо їхнього майбутнього?

Так, Ю-Стріт дуже хороший приклад для аналізу, адже вона і формально, й історично пройшла всі етапи американської вулиці. Ми бачимо цей складний процес — її зруйнували, тоді почали відбудовувати, і пропозиції щодо її відбудови не були сприйняті беззастережно, пропонувалися альтернативні варіанти. Члени місцевої спільноти хотіли, щоб у результаті оновлення було посилено роль громади. Релігійні та соціальні організації збудували житло для бідних, вони найняли архітекторів, які запропонували свої проекти. Плани архітекторів було втілено, в ході дискусій враховано побажання щодо оптимізації проекту підземки, а це зробило район привабливим для тих, хто раніше там ніколи не жив. В місті була нагальна потреба у грошах, тому міська управа воліла максимізувати економічний ефект від проекту реновації цього місця.

В результаті ми отримали позитивну ситуацію, коли до Вашингтона стали перебиратися люди, населення міста від 2000 по 2010 почало збільшуватись, і це сталося вперше після 40 років депопуляції. Тож нові люди почали сюди переселятися, це були здебільшого молоді білі професіонали; водночас, люди, що мешкали тут завжди — це переважно робітничий клас старшого віку, афро-американці. Чудова причина для виникнення конфліктів. І конфлікти були. Проте, що цікаво, нова вулиця стала місцем, яке міг використовувати кожен мешканець і кожна мешканка міста. Зрозуміло, що вони не використовують цей простір всі разом і водночас, бо молоді білі люди і старші чорношкірі люди не ходять розважатися або їсти в одні й ті самі місця, але фізично вони перебували на тій самій вулиці і в той самий час. Іммігрантів тут також можна побачити. А у квітні 2012 сталася ще одна надзвичайно важлива для цієї вулиці подія. Колись тут був перший в історії афро-американський театр у Сполучених Штатах — театр «Говард». Його було закрито десь у 1970-тих, він перетворився на руїну, а нещодавно його відновили — повернули на своє місце. Це надзвичайно цікавий проект. Дуже важливий з огляду на історію місця, адже у Вашингтоні, мабуть, немає жодного афро-американця, старшого 40 років, який би дитиною не ходив до цього театру, це було місце їхнього першого побачення, невіддільне від їхнього життя. Тому зрозуміло, що вони мають дуже сильні емоційні зв'язки з ним. Отже, міська влада вирішила, що треба його відновити. Вони вклали туди купу зусиль і коштів, вийшло гарно, і вони вирішили заробляти на тому гроші. Покликали менеджерів з Нью-Йорка, щоб ті опікувалися цим місцем. Тож ви дивитесь на цю ошатну споруду і гадаєте собі: це явно не для тих, хто живе у місті, занадто дорого, ви маєте сплатити сто доларів, щоб туди втрапити. Тоді який сенс у такій реновації? Але паралельно вони передбачили у будівлі театру кілька приміщень для місцевої громади, вони також збудували публічну площу, присвячену локальному активістському діячу, який виріс у цьому кварталі, там же поставили йому пам'ятник. Але назвали площу на честь Чака Брауна, який нещодавно помер, це він винайшов місцеву музику *go-go*. Площа стала місцем зустрічі й зібрань для всіх містян. Це одне з небагатьох місць у Вашингтоні, яке кожен мешканець і кожна мешканка може вважати частиною свого життя. Втілення проекту відновлення театру дало подвійний ефект: проект заробляє гроші, власне, що й має робити, але разом із тим жодним чином немає утиску інтересів громади. Його будували як театр, тож це дуже ошатна споруда, але простір довкола нього створює новий вимір, дуже важливий для міста. І цей новий тип проекту в такому місці, як Ю-Стріт, де маємо конфлікти між старим та новим (і не лише між ними), передбачив і створив можливості для кожного відчути себе часточкою чогось більшого. Коли я був на відкритті театру, то дорогою до метро мав нагоду поговорити з людьми, і всі вони казали:

5. Див. — J. Jacobs. *The Death and Life of Great American Cities*. — NY: Random House, 1961.

місто виліковується, це місце має силу лікувати рани. А це надзвичайно важливо.

Останнім часом багато говорять про концепцію «справедливого простору». Як Вам здається — це щось типу універсального набору значень і засобів, які можна застосовувати будь-де, як це прагнув продемонструвати Енріке Пеньялоса, коли презентував ідею «хорошого міста» (*good city*)[6]? Чи радше йдеться про певний ракурс підходу? Ці принципи/критерії нам треба випрацьовувати заново чи достатньо просто пристосовувати їх до локальних умов?

Давайте подивимось на питання «справедливого простору» під таким кутом зору. Мабуть, нема такого місця, де не хотіли б збільшити прибутки, а відтак і орендну плату, ціни тощо. А це означає, що маленькі крамниці витісняються великими супермаркетами. І в себе вдома — у Вашингтоні, і в інших містах, де мені доводиться бувати, я керуюся правилом ніколи не іти до крамниці чи до ресторану, які розташовані поза межею пішохідної досяжності — десь близько 1 км. Вас здивує, скільки маленьких крамничок тут нагадують мені вашингтонські. І в Москві також є місця й ресторани, що ви їх можете зустріти на вулицях Вашингтона. Це стосується не лише «МакДональдса». Такою є нова реальність. То що ж відбувається зі «справедливістю» (засадами «справедливого простору». — *С. Ш.*)? Передовсім, йдеться про масштаб. Але так само йдеться й про доступність, можливість людей започаткувати свою справу, активно і творчо проявляти себе. Ви можете стати клерком у мережі «Zara» чи у «The Gap», але при цьому ви не можете стати власником свого маленького магазину одягу — в цьому теж полягає глибинна несправедливість, у якій ми живемо. Мені здається, однією з великих проблем, що Пеньялоса та інші намагалися розв'язувати у Боготі та інших великих містах, було завдання створити, підтримувати й далі давати раду просторам міста, щоб ці простори створювали можливості та новий добробут для всіх, хто мешкає в місті. Це сьогодні надзвичайно складне завдання.

Як постсоціалістичне місто, Київ стикається з численними проблемами, що дісталися нам у спадок. Утім, наше місто у цьому не унікальне — багатьом містам доводиться справлятися з негативними наслідками модерністської концепції функціонального зонування і, звісно ж, планувальних підходів, де за основу взято малюнок плану (*figure-ground city*), а також попередніх форм землеволодіння та землекористування. Чи можливо сьогодні у якийсь спосіб управляти способами розселення/мешкання? Чи для цього треба виробляти відповідні концепції?

Міста радянської доби не були орієнтовані на створення громади, їх будували за зовсім іншим принципом. Бараки зводилися для робітників, куди вони могли повертатися після роботи, переночувати, а далі — назад, до роботи. З часом вони ставали більш софістикованими, але суть від того не змінювалась — все одно це були бараки. І по всьому Києву ви самі бачите — повно таких жахливих місць, що не мають «сенсу громади», де майже неможливо створити цей сенс. Безперечно, таких місць не бракує й на Заході, це можна віднести на рахунок специфічності «стилю», притаманного архітектурі модернізму. Що відбувається з такими будинками в Сполучених Штатах? Там старі великі багатоквартирні «соціальні» будинки просто підривають. Потім будують соціальні житлові комплекси значно меншого масштабу, намагаються передбачити поруч публічні простори, у яких може відбуватися соціальна інтеракція. У традиційному європейському місті все це було і є, а у радянському місті все намагалися взяти під контроль, і це становить велику проблему

6. Публічна лекція Енріке Пеньялоси в Будинку архітекторів, квітень 2012.

для постсоціалістичного міста. Можна все це рознести на шматки, підірвати, але куди подітися людям? Те, що наразі будується, має бути інакшим, потребує інших підходів, творчості, якщо хочете. Інша справа, коли говоримо про різні цикли життя людини і потреби, що відповідно змінюються разом із цими циклами. Якщо ви молоді і неодружені — ви вочевидь хотіли б мати невелику квартиру у місті. Коли у вас з'являється родина — дружина, діти, ви прагнете або перебратися у більше помешкання, або в будинок за містом, щоб було де гратися дітям. Якщо ви людина старшого віку, на пенсії — ви вочевидь хотіли би перебратися назад, до меншої квартири у місті. Модель радянського зразка не передбачала такого урізноманітнення і врахування різних потреб, споруджували просто один тип помешкань «для всіх». Тож це стає своєрідним викликом Києву на найближчі десятиліття. В деяких містах Східної Європи сьогодні, поруч зі зведенням концептуально відмінних нових багатоквартирних будинків, застосовують методи «пристосування» — переплановують помешкання, роблять їх привабливішими, розмальовують стіни будинків тощо.

На Вашу думку, чи всі міста у світі мають потенціал до оновлення? Чи є міста, де процеси детериторизації зайшли так далеко, що вони вже ніколи не відродяться?

Міста — це в певному сенсі організми, але водночас — найбільше творіння людини. Вони мають надзвичайно складну будову, устрій, структуру, вони ростуть, вони зменшуються, а якщо втрачають сенс свого існування — вони вмирають. Місто можна «віднайти заново». Чи можуть міста помирати? Так. Є ціла низка американських міст, що свого часу розросталися довкола якогось одного виду індустрії, яка сьогодні абсолютно втратила своє економічне значення, ці міста потроху вмирають. Детройт — найбільш наочний приклад, але поруч є ціла низка менших міст. Це стосується й Росії, в Україні теж є подібні проблеми. Промислове місто доби модернізму так влаштоване — якщо завод чи фабрика зникає, місто занепадає. Деякі міста занепадають із розмахом, навіть із «шиком»: погляньте, Венеція занепадає вже впродовж кількох століть, а всі сприймають це як свято і, здається, дуже щасливі від того. На мою думку, ключем до виживання міста є урізноманітнення економіки, таким чином місто не має одного-єдиного «резону для існування», що скеровує все його життя. На початку 20 століття Форд пропонував владі Чикаго розмістити у місті своє виробництво. Місто цю пропозицію не сприйняло, і він збудував свої заводи в Детройті. В Детройті не було нічого, крім автомобілів. Тепер місто вмирає. В Чикаго були і переробка аграрної продукції (м'ясо, зерно), і гідроелектростанції, місто свого часу було центром торгівлі фруктами. Тепер цих виробництв немає, але замість них постали інші, нові високотехнологічні виробництва. В Нью-Йорку було так само: у 1960–70-х у місті були сотні тисяч робочих місць, пов'язаних із промисловим виробництвом, але після того, як там відбувся перехід до високотехнологічної моделі економіки, можна сказати, що сьогодні Нью-Йорк — це набагато більш «живе» і жваве місто, аніж 50 років тому. Отже, ключ до виживання міст — у розмаїтті. Й у розмаїтті економічних моделей і цілей, і в розмаїтті населення. Тож якщо щось у вашому місті зникає — на його місце неодмінно має прийти щось нове.

ПРОСТОРОВА СПРАВЕДЛИВІСТЬ: ВИПАДОК «КИЇВ»

Йоганнес Фідлер
Переклад з німецької — Анастасія Живкова

У рамках семінарів із просторової справедливості (*spatial justice*) студентки й студенти архітектури Брауншвайзького технічного університету досліджували приклади несправедливості різних масштабів у містобудуванні різних країн. Олеся Гавриш підготувала статтю про сучасні проекти забудови Києва, що порушують містобудівельні стандарти та завдають шкоди публічній сфері в плані історичної спадщини, зелених зон і руху транспорту. На основі аналізу конкретних випадків і тих загальних проблем, які ними порушуються, розроблено фізичні параметри просторової справедливості, що мають лягти в основу набору базових просторових прав, придатних для всіх культур.

Із середини 2010 року команда Інституту містобудування при Технічному університеті Брауншвайг[1] займається темою просторової справедливості (*spatial justice*). Спираючись на роботи американських дослідників та дослідниць простору Пітера Маркузе, Едварда Сойя та Соні Файнштейн[2], які на основі досвіду неоліберальної просторової політики своєї країни розробили цю нову парадигму, ми з європейської перспективи намагаємося запровадити «справедливість» як критерій оцінки якості містобудівного планування.

Засадничі цінності просторової справедливості — це демократичність (*democracy*) — прозоре та легітимізоване прийняття рішень, рівноправність (*equity*) — не-дискримінативність та різноманіття (*diversity*) — принцип вільного вибору та самовизначення. У цьому такий принцип справедливості докорінно відрізняється від уявлень про справедливість, що визначали простір у 20-му столітті: від ностальгічної, патерналістської моделі добробуту, функціоналізму, суспільна картина якого ґрунтується на логіці промислового виробництва. Натомість сьогодні йдеться про встановлення просторової справедливості в умовах відкритої глобальної суспільної мережі.

Для заглиблення у тему ми запропонували студенткам і студентам на основі їхнього сприйняття просторової несправедливості задокументувати та проаналізувати знайому вам ситуацію. Так виникла робота, присвячена Києву.

1. Проектна команда: др. Йоганнес Фідлер, Меланія Гуманн, Мануела Кьолке. На першому етапі семінар також підтримували співробітники Інституту теорії і історії архітектури, проф. Карін Вільгельм та др. Мартін Пешкен.

2. Marcuse, Peter, James Conolly, Johannes Novy, Ingrid Olivo, Cuz Potter, Justin Steil et al.: *Searching for the Just City*, Routledge, Oxon, 2009.

Із семінарської доповіді Олесі Гавриш (2011):

Усі європейські міста мають багато спільного, але кожне місто — по-своєму особливе. Історія, що живе у них, наділяє певні місця значимістю, вибудовує стосунки із сучасним суспільством. Місто об'єднує своїх мешканців, висловлює спільні інтереси, є носієм культури та ідентичності. Сьогодні автентичне у кожному місті зникає, пам'ятні місця та Genius Loci витісняються новими фактами. Зміни, принесені капіталістичною системою та глобалізацією, наповнили міста новими явищами, які важко не помічати. Щодалі масштабніша приватизація визначних історичних місць шокує.

У випадку Києва зміни мають єдину першопричину: корумповану міську владу, не здатну на регулювання в умовах вільного ринку. Коли в гру вступають круглі суми, дія законів призупиняється. Великі інвестори та олігархи будують скрізь, де їм заманеться. Вільний ринок, окрім багатьох позитивних для молодої української держави явищ, приніс також хаос у столичний краєвид.

При розгляданні численних хмарочосів, що зараз нависають над Лаврським монастирем, виникає думка: якщо цій недбалій політиці забудови Києва не покласти край, споруди такого типу невпинно з'являтимуться далі.

У 2007 році з'явився проект, що передбачав будівлю, вищу за Лаврську дзвіницю — 42-поверхову забудову неподалік від Центральної виборчої комісії. Також заплановано спорудження 34-поверхового офісного центру поруч із пам'ятником Батьківщині-Матері. Ще масивніший і висотний торговельно-офісний центр заплановано на вулиці Грушевського, поруч із Будинком офіцерів та Маріїнським парком. Він майже вдвічі вищий за попередній проект, запланований на вулиці Грушевського, 9а. Жевріла надія, що через кризу цей проект буде переглянуто і змінено, але, за словами українського архітектора Грещука, нічого не змінилося. Центр та вся територія старої Київської фортеці опинилися під загрозою.

Аскольдів провулок, 11 — на цьому місці розміщувалася церква та дзвіниця Микільського собору. 1930 року в процесі творення нового радянського образу Києва цей храм було зруйновано. У 1990 році було розроблено план реконструкції святині, однак зараз на цьому місці височіє готель «Салют».

У Печерському районі зараз будується перший хмарочос, висота якого 162 метри, вона стане рекордною для Києва. Панорама правого берега міста доводить, що вже сьогодні Лаврська дзвіниця втратила статус найвищої споруди: новобудова помітно витягнулася і нависає над золотими банями Лаври.

Поруч, на схилах Дніпра, в Аскольдовому провулку, 11, росте ще одна багатоповерхівка — житловий комплекс «Діамант Хілл». Найвища точка будівлі сягне 83 метри, тобто на 6 метрів вище за об'єкт на Грушевського, 9а.

На Кловському узвозі, 7а ТОВ «Житлобуд» споруджує мегахмарочос (на території колишнього дитсадка заводу «Арсенал»). Комплекс складається з двох частин — 16-поверхової

облицьованої склом конструкції, що випросталася вгору, та 8-поверхової прибудови. Основна «східчаста» конструкція вже майже готова, її добре видно з вулиці Мечникова. Вона — майже рівня Лаврської дзвіниці. Сягнувши запланованої висоти 162,6 метра, вона стане найвищою спорудою столиці. Міськрада стверджує, що проект був узгоджений з архітектурною комісією у 2005 році. З надземного переходу біля станції метро «Шулявська» добре видно, наскільки ця будівля вища за найбільші споруди столиці — бізнес-центр «Парус» та сусідній з ним бізнес-центр «Еспланада».

Незабаром споруда на Кловському узвозі стане найвищою у місті і збереже свій статус до завершення будівництва двох 210-метрових готелів біля Центрального РАГСу.

Типологічно ці проекти наслідують модель «цитаделі», описану Пітером Маркузе та Рональдом Ван Кемпеном[3]. Наприклад, будівля на Грушевського, 9а — це багатоповерхівка посеред публічного простору, на історично значущому місці. Вона, у гордій самотності, тріумфально нависає над пагорбом, наче підкоривши собі навколишній публічний простір — демонструючи владні можливості скоробагатьків. Тут ідеться не про фешенебельний район, а про одиночну будівлю, яка завдяки своєму розташуванню та масштабам домінує над оточенням.

Що помітніший розрив між багатими та бідними, то разючіше різняться між собою міські структури. В Україні за останні десятиріччя ця різниця зросла, і немає нічого дивного в тому, що столиця переживає зміни, які в Америці та інших капіталістичних державах відбулися вже давно. Розмежування фешенебельних районів і решти міста унаочнюється через «цитаделеподібну» забудову «відокремлених спільнот» (*gated communities*). Їхнє життя, залежне від інших районів у плані інфраструктури та обслуговування, обмежується власним простором[4]. Китайські та бразильські цитаделі побудовані в сучасному стилі хай-тек, тоді як для київських хмарочосів характерний так званий пострадянський стиль. Інтер'єри апартаментів класу «люкс» не відповідають екстер'єрам споруд. Зовнішня структура з не надто вибагливих форм приховує помешкання в стилі бароко та ампір усередині.

Одночасно з розростанням у центрі Києва елітних житлових та бізнес-комплексів у тому ж самому центрі руйнуються стіни, тріскаються фундаменти, будинки опиняються у надзвичайно занедбаному стані — ніхто не поспішає їх ремонтувати. Тому що, по-перше, ремонтувати не так рентабельно, як будувати. По-друге, тому що занедбані будинки чинна влада може відселяти та забудовувати — що більш рентабельно. Центр дедалі менше належить киянам. Нова забудова відтісняє їх у «спальні райони». Останнім часом у такий спосіб кияни втратили декілька улюблених місць. Деякі стали закритими для громадського доступу (Будинок з химерами, Кловський палац), інші втратили свою особливу атмосферу, а з нею — і привабливість, як, наприклад, урочище «Гончарі-Кожум'яки». Не виключено, що така ж доля чекає на інші цінні відкриті простори Києва, як Маріїнський парк чи парк Академіка Богомольця над дніпровськими схилами.

3. Marcuse, Peter; Van Kempen, Ronald: *Globalizing Cities : A New Spatial Order?* (Studies in Urban and Social Change), Blackwell, 2000.
4. Ibid.

Більшість інвесторів — іноземці, історія країни їх мало цікавить. Їм подобається легкість, з якою можна схилити на свій бік українських чиновників, які не лише видають дозволи на будівництво, але й часто роблять винятки — у цьому вони зайшли так далеко, що дозволили забудувати частину заповідної зони над схилами Дніпра у Маріїнському парку. Відкриваючи Маріїнський парк після реконструкції, тогочасний мер Києва Олександр Омельченко «забув» про частину парку, де височів паркан і було зрубано 67 дерев. У поясненні значилося, що вступило в дію розпорядження про «профілактичну вирубку» — насправді ж зараз там тривають будівельні роботи.

Преса реагує дуже гостро і критично на те, що відбувається. Президентка «Клубу естетичної непокори», архітекторка Лариса Скорик розповідає про опитування, проведене серед мешканок і мешканців Києва, що мало на меті визначити споруду, яка цього року заподіяла найбільшої шкоди обличчю столиці. Ним виявився будинок на Грушевського, 9а — «як провісник тих змін, яких у майбутньому можуть зазнати схили Дніпра».

Згідно з дослідженням українського активістського порталу «Багнет», Грушевського, 9а очолює список ТОП-10 скандальних новобудов Києва. З цього приводу з'явилася ідея створення інституції, яка «мала б останнє слово у кожному проекті», оскільки «наразі всі рішення приймаються державним органом "Київголовархітектура", що часто переслідує комерційні інтереси окремих осіб»[5].

У XX столітті Київ розширювався та розвивався на основі Генплану. У 2002 році його чинність продовжили до 2020 року. До нього було внесено чимало правок, оскільки місто почало розростатися не за планом. У травні 2008 року все ж таки почалася розробка нового комплексного плану розвитку Києва до 2020 року. Як бачимо, стрімкий розвиток міста протягом останніх кількох десятиріч спричинив численні інфраструктурні зміни, пов'язані з забудовою та рухом транспорту, що викликані припливом населення з регіонів. Дедалі більше молодих людей у пошуках кращого життя переїздить у велике місто, оскільки матеріальна ситуація в областях значно гірша за київську. Це також змінює київський генплан, але не обов'язково у кращий бік. Нові проблеми вирішуються на користь інвестора за рахунок зелених насаджень та пам'яток архітектури.

Йоганнес Фідлер. Реклама однієї з київських «оаз»

Консервативний, часом ще радянський спосіб мислення деяких політиків відображається у їхніх нових задумах. Дехто вважає, що за часів УРСР планування було ідеальним. Тоді потреби населення визначалися КПРС, а розташування підприємств та житлових комплексів — КДБ. Старше покоління пов'язує сьогоднішні проблеми з руйнуванням радянської колективістської суспільної моделі і переходом до індивідуалістської моделі, характерної

5. http://www.diary.ru/~kyiv-public-life/?tag=805.

для капіталізму. Нові реалії потребують нових систем. Українська влада також не має необхідного досвіду. Президент Віктор Янукович характеризує цю ситуацію так: «Хаос — це незрозумілий порядок. Всі столиці капіталістичного світу розвиваються “хаотично”. Містопланування — це окрема наука, і чим більшої сили набувають в економічному розвитку закони необмеженого ринку, тим хаотичніше розвивається місто»[6].

Робота Олесі Гавриш описує особливо наочний сценарій неоліберальної трансформації. Наочний, оскільки архітектурні форми нового виробництва проступили на тлі міста, сформованого плановою економікою. «Цитаделі», «відокремлені спільноти» і підкреслено розкішні заклади розкидані, як острови, і не є частиною ані розлогої, фрагментованої системи ринкової економіки, як у Латинській Америці, ані невеликого, але потужного бізнес-життя, як у Китаї. Споруди олігархів у східноєвропейських країнах перехідного періоду — вираження гегемонії капіталізму як один із постефектів радянської системи.

Як би ми не оцінювали специфічні культурні й економічні передумови, очевидно те, що Київ уписується в виокремлений Маркузе та Ван Кемпеном[7] феномен «подвійного міста», що починається з поступового економічного та просторового розшарування населення і призводить до появи «відокремлених світів», де в одному місті живуть багаті та бідні.

У контексті *просторової справедливості* важливим є публічний простір — той простір, що в усіх зрілих суспільствах визначається певною послідовністю та соціальними стандартами.

На рівні пішохідних/внутрішніх зон цей простір, якщо він устиг сформуватися, руйнується через засилля авто, що домінують не лише за своєю кількістю, але й за габаритами та дизайном. У просторі міста в цілому, у його силуеті, у символічному просторі містосприйняття зникає цілісність — через описані Олесею Гавриш захоплення та пошкодження місць колективної пам’яті спорудами новобагатьків.

Можна по-іншому поглянути на ці зміни — з історичної перспективи Києва, як на естетичну чи реставраційну проблему, але для просторової справедливості застосовуються скромніші критерії. Тут нашою опорою стане систематика, розроблена на семінарах та практичних роботах із просторової справедливості.

Насамперед для об’єктивізації у конкретному випадку (*case*) слід виявити загальну проблематику (*issue*): у випадку «Київ» вона була сформульована як *«Елітні житлові проекти руйнують публічні цінності (пам’ятки, зелені насадження тощо)» — «Upmarket real-estate projects damage public values (heritage, green space, etc.)».* Тобто йдеться про факт наступу гігантоманських будівельних проектів, фінансованих класом скоробагатьків, на суспільні блага і критику того факту, що цьому класу таке дозволяється. Суспільні блага включають і транспортну мережу, перевантажену багатоповерхівками, і зелені насадження, що зменшуються в кількості та площі, але найперше йдеться про символічний простір, про візуально виражене домінування нових об’єктів над усталеними спорудами та місцевостями — лаврськими церквами та лісом, що вкриває схили Дніпра у середмісті.

Смуток і розпач охоплюють емоційно пов’язаних із містом людей, коли у центрі, над позосталими елегантними столичними будинками епохи модерну виростають помпезні скляні офісні та торговельні центри, коли міська влада, політики, обрані у сповнений надій час падіння диктаторського комуністичного режиму, відверто підтримують ці проекти і виявляються у тій чи іншій формі фінансово причетними до їхнього спорудження.

6. http://novostey.com/business/news241618.html

7. Marcuse, Peter; Van Kempen, Ronald: *Globalizing Cities : A New Spatial Order?* (Studies in Urban and Social Change), Blackwell, 2000.

Для подальшого визначення об'єкта методом просторової справедливості формулюються вимоги (*demands*) на різних рівнях:

1) на рівні прийняття рішень (*deliberative elements*): гарантія прозорого прийняття рішень у плануванні та узгодженні;

2) на матеріальному рівні (*substantative elements*): цей рівень поділяється на два підрівні — рівень регулювання (*regulation*) та матеріального забезпечення (*provision*).

Вимога на рівні регулювання у випадку Києва може бути сформульована так: обмеження габаритів проектних одиниць (*limit size of project units*). На рівні забезпечення можна вимагати збереження зелених дільниць суспільного значення (*secure green areas of public importance*) — аспект забезпечення тут полягає у необхідності повернення у публічну власність зелених ділянок та їхнє збереження, тоді як регуляторні заходи — обмеження проектних габаритів — не вимагають фінансового втручання громадськості.

Розрізнення між рівнями регулювання та забезпечення дуже важливе з огляду на те, що більшість суперечок у політичних дебатах виникає навколо міри економічного втручання держави. Треба унаочнити як безліч можливостей для запровадження справедливості через встановлення справедливих правил, так і те, що ця «суверенна» функція держави — мінімальна вимога, обов'язкове для будь-якої спільноти завдання, тоді як економічна діяльність — від будівництва житла до утримання басейнів — опція, що обирається залежно від фінансових можливостей та культурних преференцій суспільства, або ж вона взагалі відпадає. На жаль, у гарячих дебатах про рівень економічного втручання держави засаднича функція регулювання зникає з поля зору.

В якості наступного кроку ми спробували із цих вимог вивести конкретні містобудівні стандарти. Так, з вимоги обмеження проектних габаритів виникли два стандарти:

1) обмеження висоти споруд згідно з єдиною для кожного району шкалою (тобто виключається можливість узаконення для споруд, що «вибиваються» з краєвиду, а також споруд, що невиправдано зазіхають на символічний простір міста;

2) обмеження площі будівельних майданчиків, як результат — усвідомлення того, що протяжність будівельних об'єктів упливає на якість публічного простору і насамперед на легкість пересування пішоходів; ці два інструменти опосередковано прискорять розшарування ринку нерухомості, що також сприятиме зростанню ступеня справедливості — без закликів до «справедливого розподілу», оскільки роздрібнена структура власності та прийняття рішень ускладнюють характерні для режиму гегемонічних майнових взаємовідносин «склеювання» інстанцій та прийняття спонтанних рішень.

Ці стандарти, яких нині існує вже чимало, навмисно розроблялися із прив'язкою до конкретної культури, формулювалися універсально, з огляду на те, що вони мають застосовуватися для всієї території міста, для всього простору, а не лише для окремих ділянок чи проектів. Звідси і назва цього каталогу норм — **«Радикальний стандарт»** (*Radical Standard*).

Формулювання стандарту було виведено з думкою про універсальну застосовність, тож воно свідомо уникає прив'язки до культурних норм та юридичних понять. Наприклад, нижче наведено стандарт обмеження горизонтальної протяжності будівельних проектів, який також у випадку Києва міг би збільшити ступінь просторової справедливості.

БР 1. ***Земельні ділянки визначаються на громадському плануванні. Їхні виміри відповідають потребам громадського простору.***

Обмеження висотності споруд закріпилося в усіх будівельних інстанціях як легітимний спосіб регулювання забудови, натомість не існує сформульованого усвідомлення наслідків проблеми горизонтальної протяжності споруд. Насправді ж, видовженість у горизонтальній площині як уздовж фасаду вулиці, так і у випадку осібно розташованого об'єкта — вагомий чинник, що впливає на якість публічного простору та на його зручність для пішоходів. Прогулянки пішки суттєво залежать від психологічних чинників, а довгі фронтони та довгі пустки уздовж дороги негативно впливають на їхнє сприйняття. По суті, піші прогулянки, як і верхолазіння, слід сприймати як переміщення між різними опорами та позиціями — вхід, малогабаритні несподіванки, чергування кольорів та матеріалів надають опорам певного культурно зумовленого забарвлення. Якщо споруди не можуть запропонувати цих опорних пунктів, пішоходи змінюють маршрут і наступного разу просто уникають його. У цьому випадку різноманітне оформлення великих об'єктів не допомагає. Люди інтуїтивно відчувають приховувану ними гомогенність об'єктів, гегемонічну ідентичність, відсутність висловлення індивідуальної діяльності та історії. Тож при виборі між гомогенним вуличним фасадом на правому боці й малогабаритною забудовою на лівому людина обирає лівий бік. Цей приклад можна вважати антропологічною константою — він діє незалежно від культурного та економічного підґрунтя. Тож з огляду на комфорт пішоходів суспільний інтерес полягає в обмеженні горизонтальної протяжності будівель уздовж пішохідних вулиць. Звідси виникає висновок, що для дотримання справедливості у просторі існує ще одна необхідність, а саме — обмеження розміру «експлуатаційних одиниць»: коли цілі райони чи блоки будинків споруджуються і обслуговуються однією фірмою, страждає міське різноманіття, а отже, і здатність до розвитку. Ця здатність розвиватися безпосередньо пов'язана із «гранульованістю», тобто з кількістю одиниць забудови та обслуговування («домів») на певній площі. За умови високого різноманіття негативні зміни від одного суб'єкта, зумовлені його невибагливою архітектурою чи одноманітним використанням, можуть бути компенсовані іншими одиницями, що забезпечать певний рівень якості та пожвавленості простору. Слід також зазначити, що окремі багатоповерхівки позбавляють вулиці їхнього суспільного характеру, внаслідок чого простір сприймається як частина гегемонічної споруди. Як би ми не оцінювали ці чинники, у будь-якому випадку за наявності альтернативи при пресуванні простором люди завжди обирають ситуацію, що пропонує ширше різноманіття. Також габарити — вагомий чинник і при будівництві й обслуговуванні споруд. Великі одиниці, в тому числі зі значною горизонтальною протяжністю, мають споруджуватися

> тільки професійними інституціоналізованими виконавцями, кінцева мета яких — зовнішня експлуатація. Режим зовнішньої експлуатації передбачає низку негативних механізмів, які не в останню чергу обтяжують публічний простір — низьку зацікавленість у диференційованому використанні, відсутність механізмів відображення індивідуальних потреб, оптимізацію економічних параметрів за рахунок культурних тощо. Тож у справедливому місті для кожного району встановлюються граничні розміри будівельних площ, визначальні при виділенні ділянок під забудову. Ці приписи можуть сприйматися водночас і як легітимне втручання у користування земельними ділянками, і як обмеження висотності та щільності забудови. Розмір будівельної ділянки — це предмет суспільного інтересу.

Зрозуміло, що творення та забезпечення просторової справедливості — політичний процес, і він не може обійтися без боротьби за прозорі та динамічні структури прийняття рішень. Утім, це має відбуватися паралельно з розвитком елементарних просторових знань — це і є завданням містобудування у відкритому суспільстві.

ПРОБЛЕМИ ПОСТРАДЯНСЬКОГО МІСТА

Наталія Кондель-Пермінова

Міста за своєю суттю — це різноманітні варіанти форм розвитку суспільного життя, що складаються історично, утворюють традиції й формують громадянське суспільство. У тоталітарних режимах суспільство, перетворене на «населення», повинне крокувати шляхом, вказаним згори, не зупиняючись і не ставлячи собі запитань про напрям руху. Переродження «населення» в містян, які усвідомлюють і виявляють свою міську природу, в громадянське суспільство — дуже складний шлях, який повільно і з великими труднощами долає пострадянська Україна. Двадцятирічний період політичних, економічних і соціальних трансформацій (за відсутності програм і проектів виходу з «комуністичного експерименту») залишив по собі на території країни численні сліди «містобудівного мародерства». Безсумнівно, вже настав час змін, час великих містобудівних ініціатив держави, великих проектів по перетворенню життєвого середовища в Україні. Глобальна криза наполегливо підштовхує до глибинних змін, насамперед — у суспільних відносинах, до зміни парадигми містобудування, переходу до інших засад взаємодії влади, бізнесу, професіоналок і професіоналів, містян.
Учасники інтерв'ю — відомі вітчизняні урбаністи, які з професійної позиції обговорюють проблеми пострадянського міста.

Володимир Ілліч НУДЕЛЬМАН,
професор Київського національного університету будівництва та архітектури і Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, доктор географічних наук, дійсний член Української академії архітектури, заслужений діяч науки і техніки, двічі лауреат Державної премії України в галузі архітектури. Науковий керівник, автор Генеральної схеми планування території України, схем районного планування регіонів України, Казахстану, Таджикистану і генеральних планів низки українських міст; учасник розробок багатьох законопроектів. Автор понад 300 опублікованих наукових праць.

Генріх Йосипович ФІЛЬВАРОВ,
доктор архітектури, професор, дійсний член Української академії архітектури, почесний член Міжнародної академії архітектури. Співавтор генеральних планів міст України, Казахстану, Західного Сибіру. Учасник розробок генеральних планів Києва 1986 і 2002 років, законодавчих актів і нормативних документів з містобудування. З 1991 року очолює Інститут урбаністики (Київ). Автор 4 монографій, понад 150 наукових робіт.

Якщо архітектор, в основному, працює з об'ємами та формами, то матеріалом роботи урбаніста є процеси, що втілюються на територіях міст. Крім того, в роботі урбаніста сталим показником є лише безпосередньо територія, а перебіг процесів на ній — чинники мінливі. Зараз ми перебуваємо в ситуації невизначеності: від минулого не відірвалися, до нового стану не дійшли. Як ви, урбаністи, усвідомлюєте сучасні проблеми містобудівного розвитку?

В. Нудельман: На жаль, життєве середовище в Україні як об'єкт містобудування перебуває в кризовому стані. За радянських часів у тріаді «природа — людина — виробництво» пріоритет надавався останньому: промислові підприємства силоміць «вписувалися» в середовище, на шкоду природі й людині. За останні десятиліття ці негативні процеси посилилися. Безліч підприємств як головних містобудівних чинників не працює взагалі, а серед тих, що працюють, значну частину складають низькотехнологічні, ресурсомісткі, екофобні об'єкти з низьким рівнем заробітної плати працівників. У результаті рівень деградації життєвого середовища, природної та техногенної небезпеки, зношеності комунальної інфраструктури набув загрозливих масштабів. Інвестиції концентруються переважно в Києві, в інших найбільших містах, в обласних центрах, що визначає спрямованість людських міграційних потоків. Вимивання трудового та інтелектуального капіталу з сіл і малих міст призводить до того, що населення, яке там залишається, не може адаптуватися до прискорених темпів науково-технічних інновацій і не залучається до сучасних цивілізаційних процесів. Зростання частки «нових містян» знижує рівень соціального капіталу, робить міста зі своєрідним архітектурним виглядом та унікальною історичною спадщиною беззахисними перед загрозами глобалізації, спрямованої на стандартизацію міського простору. Цільові установки влади (і минулої, і теперішньої) не враховують просторових чинників розвитку, суперечать природній людиноцентричності містобудування. Але ж і за Конституцією України розвиток економіки — це не мета, а лише засіб вирішення соціальних завдань. Держава вже не є головним фінансистом містобудівного розвитку. До того ж до 4/5 генеральних планів застаріли, а перехід до фінансування їхніх розробок за рахунок дефіцитних (особливо сільських) місцевих бюджетів практично заблокував оновлення містобудівної документації. У результаті критично скоротилася чисельність профільних фахівців, занепадає і містобудівна наука. Між тим, сучасні загальносвітові виклики суспільного розвитку вимагають нової якості містобудівних проектів. Без перебільшення можна сказати, що від їхньої розробки і реалізації багато в чому залежить доля людства. Адже містобудування — це вузол перетину основоположних соціальних, екологічних, економічних і політичних чинників життєдіяльності суспільства.

Світ зараз демонструє посилення ролі простору в ефективному розвитку країн, регіонів та населених пунктів. Це визначається тим, що сам простір розглядається вже не просто як пасивний реципієнт, як вмістилище різних видів діяльності, а як таке утворення, властивості якого повсякчас змінюються. Змінюються також його конкурентні переваги та обмеження, що й визначає міру привабливості простору. Все це дозволяє прогнозувати найбільш доцільні види і масштаби діяльності на тих чи інших територіях. До того ж у сучасних умовах постіндустріального розвитку провідні аналітичні центри планети пророкують зростання запеклої конкуренції за володіння газом, нафтою, землею і водою. І всі ці чотири ресурси — складові елементи території.

Недарма у прийнятій 2008 року Радою Європи Хартії міст II зазначено, що для контролю за розвитком міст необхідний посилений контроль за використанням землі.

Цим визначається щораз більше значення робіт з планування територій, які ведуться на національному, регіональному і, що особливо важливо, місцевому рівні, який найбільш наближений до місця проживання кожної людини. Унікальною особливістю цих видів робіт є те, що, по-перше, вони спрямовані безпосередньо на інтереси людини, на задоволення всього комплексу її духовних і матеріальних потреб. По-друге, цим роботам притаманний міжвідомчий характер, оскільки вони спрямовані на узгодження різновекторних інтересів різних галузей та соціальних груп на конкретній території. По-третє, головний об'єкт такої роботи — земля, яка, за Конституцією, є основою національного багатства країни. Пам'ятаєте, як писав Марк Твен: «Купуйте землю, цей товар більше не виробляється». Це справді так, адже земля — це амобільний ресурс, який обмежений абсолютно і відносно.

Поділіться, будь ласка, своїми уявленнями про змістові витоки нинішніх проблем містобудування і, зокрема, столиці України, оскільки на вашій пам'яті — значний етап в історії соціалістичного Києва. Як ви бачите і розумієте те, що відбувається у нинішній перехідний період?

Г. Фільваров: Витоки й перебіг київських подій очевидні. Принципова відмінність полягає в тому, що в радянський період, при всіх недоліках планування та реалізації містобудівних проектів, існувала містобудівна дисципліна, яка перебувала під серйозним наглядом з боку уряду і міської влади. Звичайно, основною причиною недостатності й невисокої якості архітектури була ресурсна бідність. Адже основні ресурси країни були спрямовані на військову промисловість, на реалізацію зовнішніх планів політичного панування у світі тощо. На все це йшло дуже багато коштів, і те, що виділялося на містобудування, було доволі незначним.

З одного боку, містобудівна документація виконувалася за умов серйозних ресурсних обмежень, а з другого — під тиском певних пропагандистських штампів, уявлень про те, яким має бути соціалістичний світ. Ця суперечність вирішувалася по-різному. Десь, на певних територіях або сегментах містобудування, вдавалося досягати деякого містобудівного ефекту, а в інших випадках — ні. Але панувало розуміння того, що є містобудівна документація, є програми міського розвитку, скромні, можливо, іноді навіть і помилкові, проте їх необхідно дотримуватися. Щорічно в різні регіони України виїжджали спеціальні комісії Держбуду, Міністерства будівництва, які проводили аналіз того, наскільки містобудівна діяльність на цих територіях відповідає затвердженій містобудівній документації. В основному контролювалося раціональне функціональне використання територій під ті функції, які передбачалися генеральним планом або іншими містобудівними документами. Треба сказати, що вже тоді усвідомлювалося, що основна проблема містобудування полягає не стільки в якості архітектури (хоча це само по собі дуже важливо), скільки в законах і правилах функціонального використання територій.

Що сталося потім? Поняття містобудівної дисципліни як такої зникло, зникли контрольні функції держави, місцевих органів влади над містобудівними процесами. Містобудування розвивалося, як Бог на душу покладе, як розвивалося — так розвивалося.

Вміле і вдале містобудування, визначна архітектура можуть існувати у двох випадках: або в умовах тоталітарних режимів, які жорстко нав'язують суспільству ті чи інші моделі (кращі або гірші), або в умовах високорозвиненого громадянського демократичного суспільства з сильною економікою. Всі проміжні рівні не здатні створити хорошу архітектуру або серйозно вирішити містобудівні завдання.

В останнє двадцятиріччя актуалізувалася проблема, з якою ми стикалися за радянської влади: раціональне, цілеспрямоване, грамотне використання територій, скероване логікою функціонального призначення. І треба сказати, що якщо тоді передбачене генеральним планом освоєння території якось дотримувалося (хоча мали місце й порушення), то в наш час принцип дотримання функціонального призначення території зруйновано.

За двадцять років за різних обставин принципово порушені правила функціонального використання території, які були закладені у попередньому генеральному плані. По-перше, після Чорнобильської катастрофи значна частина земель не придатна для використання. З іншого боку, зараз маємо абсолютне свавілля і захоплення територій, оскільки з'явився новий гравець — «дикий» бізнес, гравець не самостійний, який досить щільно зрощений із владою, від якої й отримав дозвіл на свою неконтрольовану поведінку. Якби влада була достатньо ефективною і змогла встановити більш-менш жорсткі рамки, ситуація була б іншою. Але, на жаль, «дикий» бізнес зрісся з владою, в результаті чого утворилася ситуація абсолютно безконтрольного розкрадання територіальних ресурсів. Я вважаю, що акцент на тому, що «вкрали, збагатилися» не є продуктивним, оскільки територія має використовуватися, територія повинна бути рентабельною. Основна небезпека полягала не у тому, що хтось збагатився на захопленні територій (аналогічно збагачувалися на розкраданні нафти і газу), головне, що це призвело до повного руйнування функціонально-територіальної структури міста.

В. Нудельман: Тому перед нами стоять дуже важливі і складні завдання з модернізації змісту містобудівних проектів. Якщо говорити відверто, ми сьогодні ні ідеологічно, ні законодавчо, ні методологічно не готові до вирішення цих відповідальних завдань. По суті, все те, що ми робимо, що віддзеркалено в наших законах, ДБН (Державні будівельні норми. — *Н. К.-П.*) тощо — це залишки радянського способу мислення. Наприклад, у новому генеральному плані при розрахунках потреб у територіях закладається середній розмір житлової забезпеченості — 27,5 кв. м на людину. Такий показник є доречним тільки за умов планової економіки, коли держава безкоштовно надає своїм громадянам квартири за встановленими нею нормативами. У Києві у 2008 році десяту частину приросту житлового фонду забезпечило будівництво 253 приватних будинків із середньою площею 471 кв. м, де забезпеченість 160-180 кв. м на людину. Сьогодні, як і раніше, 40 відсотків киян мають менше, ніж по 14 кв. м житлової площі на кожного. У нових соціально-економічних умовах цей розрахунковий показник уже не працює. Найважливішим індикатором якості генерального плану має бути оптимальний час доступу мешканця до місць його повсякденної діяльності, для Києва — до 45 хвилин. Ще Карл Маркс казав, що в суспільстві майбутнього мірилом багатства буде кількість вільного часу.

Необхідно «вписати» містобудівні проекти у загальнодержавну систему прогнозних документів. Що ми маємо сьогодні? Якщо стратегії соціально-економічного розвитку розробляються на термін п'ятьсім років, то містобудівні розробки, відверто кажучи, не мають жорсткого терміну реалізації. Їхня тривалість залежить від можливості заглянути вглиб майбутнього, виходячи з рівня наших сучасних знань. Тому доцільно кожні п'ять років вносити зміни до генерального плану і продовжувати термін його дії на чергові п'ять років. Але, в будь-якому випадку, роботи з планування територій є першоосновою всього комплексу прогнозних, програмних і проектних документів.

Іншими словами, будь-яка робота з планування території визначає поле потреб і можливостей. Потреби — тому що на цій території вже живуть люди, існують виробництва, яким необхідні відповідні ресурси,

розмір яких обмежений. А можливості — це екологічні, ресурсні тощо обмеження. Ми формуємо це поле і передаємо тим, хто займається соціально-економічним прогнозуванням. І вони, виходячи з реальних можливостей держави, на той чи інший період, поступово заповнюють це поле.

Г. Фільваров: Напрямок, який пов'язаний із соціально-економічним розвитком, побудований на радянській моделі кількісного зростання різних показників (без розуміння соціальних технологій життя, що безперервно змінюються), не має перспектив. Генеральний план повинен випереджати ті проекти, які визрівають усередині влади щодо реформування системи управління соціальним життям. Наприклад, у сфері освіти треба формувати шкільні округи, у сфері медицини вже немає необхідності розширювати ліжкомісця, оскільки в практику вводяться абсолютно нові технології лікування. І навіть більше, потрібно робити акцент на профілактику.

Радянському періоду в історії містобудування було притаманне екстенсивне зростання міст...

Г. Фільваров: Безумовно, але це не було винятковим явищем. Екстенсивне зростання міст спостерігалося не тільки у нас, це відбувалося і за кордоном. Свого часу багато писалося про те, що «міста виходять за свої межі», «міста розповзаються, як олійні плями, по території регіону». Тоді ще не стояло гостро питання про стабільний розвиток суспільства в цілому, не було алармістських настроїв щодо непоправної втрати Богом даних ресурсів унаслідок нерегульованого зростання населення планети, виснаження ресурсів, забруднення навколишнього середовища.

Міста розповзалися, і це було закономірним процесом на тому рівні суспільно-економічного розвитку. І за кордоном, і у нас цей процес був неминучим. Незважаючи на те, що ЦК партії й уряд потужними важелями впливали на суспільний розвиток, великі міста зростали і за кількістю населення, і за концентрацією промисловості в них, і за територією.

У соціалістичний період населення країни в основному було однорідним. І будівництво «спальних» районів — це реалізація масштабної програми розселення мешканців міст. Зараз же ми маємо соціальне розшарування...

Г. Фільваров: Правильно, і якість житла в радянський період була невисокою. Але це була серйозна соціальна програма, за допомогою якої по країні були задіяні величезні ресурси, створено мережу домобудівних комбінатів, підприємств будівельної індустрії. Реалізація програми дозволила вийти на новий соціальний рівень забезпеченості населення житлом і деякими благами міського життя. Я вважаю, що ця програма заслуговує на серйозну увагу з погляду соціальної спрямованості і соціальних результатів.

За останні роки побудовано багато житла для багатих і нічого — для середнього класу, який так і не встиг стати на ноги. Нічого не будувалося і для досить бідних людей. Сталося таке розшарування, така стратифікація, якої не було за радянської влади.

В. Нудельман: А це серйозно загрожує стабільності держави. До Давоського форуму було підготовлено доповідь, у якій йдеться про те, що ризики виникнення соціальних збурень на 43 відсотки вищі, ніж ризики від природних катаклізмів, а їхня руйнівна сила на 15 відсотків більша, ніж від повеней і цунамі. Необхідно зробити так, щоб наш генеральний план забезпечував усім громадянам однаково комфортні умови життя.

Маємо парадоксальну ситуацію: прошарок дуже заможних, що утворився за останні роки, — це невеликий відсоток населення ...

Г. Фільваров: Але вони захопили найкращі території, і для них за обсягом площ найбільше побудовано. І це не тільки дуже

комфортне міське житло, а й приміські особняки. Території, що призначалися для соціальних цілей, витрачені на користь заможних. Багаторазово обіцяні (до Михайла Горбачова і після нього) програми житлового будівництва не реалізовані. Сьогодні таких масштабів соціального будівництва економіка не витримає, та й влада не здатна вирішити цю проблему. Занадто важко після «комуністичного експерименту» ми повертаємося до світових процесів розвитку.

Г. Фільваров: Не можна повернути потяг, який прямує під ухил, одразу на 90 градусів. Необхідно мати великий радіус повороту, і на це йдуть роки. Питання полягає в тому, яка стратегія переходу з одного стану в інший, обумовлена ресурсними можливостями, буде обрана.

У зв'язку з цією проблемною ситуацією зараз порушується питання про налагодження комунікативних зв'язків між чотирма основними дієвими силами в місті: владою, бізнесом, професіоналами і мешканцями міста. Яка ваша думка з цього приводу?

В. Нудельман: Сьогодні наша робота (робота урбаністів. — *Н. К.-П.*) не має чітко визначеного адресата, тому ми і випускаємо багатотомні твори, які неможливо прочитати. Для кого ми робимо цю роботу? Хто буде її споживачем? Насправді, маємо три адресата: владу, бізнес і громадян.

Соціально відповідальній владі потрібно, щоб ми в процесі розробки генплану виявляли наявні та потенційні конфлікти у розвитку міста, у використанні його земель з метою визначення змісту й оперативної та стратегічної діяльності влади. Важливим є шлях між сьогодні і післязавтра, і які саме конфлікти, які критичні точки в розвитку міста можуть виникнути на цьому шляху, які запобіжні дії треба реалізувати і коли саме.

У жовтні будуть вибори до Верховної Ради, і для тих, хто буде балотуватися за мажоритарною системою, важливо взяти за основу своєї програми не загальні гасла, а конкретні пропозиції, викладені в генеральному плані. І зобов'язатися їх реалізовувати, звітувати перед виборцями, і — добровільно подати у відставку, якщо ці пропозиції не реалізуватимуться.

Бізнесу необхідно, щоб наші роботи допомагали вибирати найбільш вигідний і не суперечливий щодо суспільних інтересів вид підприємницької діяльності. Наприклад, у Канаді складено загальнодержавний каталог резервних територій, у якому зазначено умови освоєння кожної з них. Цим самим створено умови для конструктивного діалогу з бізнесом.

Сьогодні наші громадяни відчувають тотальну недовіру до влади, недовіру правильну, справедливу. Без подолання такого ставлення неможливо рухатися далі. Уявляється, що коли під час процедур обговорення та реалізації генерального плану беруть участь конкретні громадяни та висловлені ними зауваження враховуються, це залучає їх до міського розвитку. Громадяни переконуються в тому, що ця їхня робота важлива, корисна для них самих, для дітей та онуків. І, таким чином, зростає економічна, соціальна і політична активність громадян. І все це сприяє формуванню солідарної відповідальності всіх суб'єктів містобудування за розвиток своєї малої батьківщини. Процес розробки та реалізації генерального плану повинен здійснюватися в режимі постійного діалогу між владою, бізнесом та громадянами. В цьому значна роль авторів генплану.

«Сталий розвиток міст» означає, по-перше, рівність усіх поколінь у споживанні обмежених ресурсів розвитку (ми не можемо сьогодні забрати всі ресурси, що належать також і майбутнім поколінням). По-друге, всі категорії громадян мають однакові права на використання цих ресурсів. Таким чином, урбаніст, автор генерального плану виступає як адвокат майбутнього в діалозі з владою, бізнесом та громадянами, застерігаючи їх від прийняття рішень,

які приносять лише миттєвий ефект і можуть зашкодити інтересам нащадків.

Г. Фільваров: Я вважаю, що голос містян має бути досить гучним у тому випадку, якщо вони перейшли в стадію формування громадянського суспільства, коли вони розуміють не тільки свої права, а й свої обов'язки, міру відповідальності за місто в цілому, за майбутнє, а не тоді, коли вони лише висловлюють претензії владі, бізнесу або професіоналам. Адже протести найчастіше виникають із вузького розуміння того чи іншого завдання. Мовляв, «я згоден, треба будувати торговельний центр, який би мене обслуговував, але, будь ласка, не в моєму районі, а — поруч, у їхньому районі. Там знесіть що-небудь, але мене не чіпайте». Споживацьке ставлення сучасного населення до міста руйнує його не менше, ніж свавілля бізнесу.

Новий генеральний план Києва не виходить за межі міста. Це вперше розвиток міста розглядається тільки в нинішніх міських межах, без освоєння нових територій?

Г. Фільваров: Генеральний план сьогодні насамперед намагається розшити вузькі місця Києва з точки зору транспорту, каналізації, суто інженерних проблем. Але він не визначає перспективи розвитку міста, його практична користь полягає в тому, щоб за п'ятнадцять років вивести місто з того сумного становища, в якому воно сьогодні опинилося.

В. Нудельман: Генеральний план — це не розрахунок обсягів будівництва за різними категоріями міського господарства та його розміщення на території. Ми формуємо життєве середовище, і це — головне завдання, до вирішення якого ми повинні прагнути і що повинно відображатися в наших документах. Життєве середовище повинно забезпечувати толерантність мешканців міста. Далай Лама говорив, що «велике місто — це вміння жити разом».

У процесах міського розвитку, перш за все, потрібно спиратися на внутрішній потенціал. На Заході ставлення таке: якщо мова йде про зовнішню підтримку, то вона повинна бути спрямована не на задоволення потреб, а на розвиток можливостей. Тому завдання генерального плану — виявити й розкрити ці можливості, визначити найбільш ефективні заходи їхньої реалізації. У генеральному плані Києва прийнято цілком правильне рішення, що місто буде розвиватися тільки в межах, що вже існують. І це правильно з багатьох позицій. По-перше, це забезпечить доступність, компактність міського плану, збереження прилеглих цінних природних ландшафтів, мережі сільських поселень. У 2002 році Рада Європи прийняла спеціальне рішення про захист сільських поселень як унікальних природно-культурних утворень, як колиски культури, як основи біологічного розмаїття. Крім того, у світі зростає кількість населення, потреба в продуктах харчування, а умов для розширення посівних площ уже практично немає. За другу половину XX століття кількість суші, яка припадає на одну людину, зменшилася з п'яти гектарів до двох. І те, що залишилося, вимагає дуже великих витрат. Тому ми повинні прагнути, щоб місто розвивалося в своїх наявних межах із залученням внутрішнього потенціалу. Звичайно, місто потребує використання прилеглих територій. Але вирішуватися це має на основі широко розповсюдженого за кордоном міжмуніципального співробітництва, можливість якого передбачена нашою Конституцією: сусідні територіальні громади на добровільних, договірних і взаємовигідних засадах об'єднують свої ресурси для вирішення спільних проблем розвитку.

Г. Фільваров: Генеральний план — це досить серйозний документ розрахунково-бухгалтерського характеру, в основу якого закладена одна принципова помилка, про яку я завжди говорю. Ми проектуємо майбутнє місто на засадах норм, створених 10-20 років тому. Смішно проектувати

місто майбутнього на містобудівних нормативах, які застаріли вже сьогодні. Перш ніж проектувати місто майбутнього, необхідно принципово змінити систему соціального, функціонального нормування.

І це вже робота професіоналів, які повинні переглянути всі свої уявлення, професійний інструментарій.

Г. Фільваров: І треба серйозно подивитися на закордонний досвід. Нехай ці норми ще не будуть реалізовані сьогодні, але вони повинні бути закладені в основу прогнозування міського розвитку. Це є зміна парадигм мислення, зміна містобудівної нормативної бази. Ми повинні створювати нове місто на нових засадах соціального моделювання, у складі якого містобудівні норми відіграють дуже важливу роль.

Отже, особливої актуальності сьогодні набуває комплексна поліпрофесійна робота урбаністів, архітекторів, екологів, соціологів, демографів та інших фахівців. Професіоналам потрібно виходити на загальний плацдарм роботи і демонструвати суспільству результати спільної праці.

В. Нудельман: Наприклад, оскільки процес старіння населення далі буде посилюватися, необхідні інші нормативи, що враховують інакші потреби в послугах і т. д. Дуже важливою є екологічна складова цієї проблеми. Розрахунки показують, що сьогодні людство споживає вже в півтора разу більше, ніж дозволяє обсяг ресурсів землі. І якщо зберегти нинішні тенденції розвитку споживацького суспільства, до 2050 року ми будемо споживати 2,3 об'єму, що практично призведе до зникнення людської цивілізації. Треба по-іншому ставитися до умов життя, до споживчої моделі поведінки людей і, отже, до проектування міст. Сьогодні в Арабських Еміратах і Китаї на порожньому місці побудовано два міста на засадах безвідходних технологій. Аналогічні роботи ведуться зараз у Лондоні, Сеулі й Новому Орлеані. І в генеральних планах наших міст ми обов'язково повинні застосовувати екологічну складову, переходити на принципи ландшафтної урбаністики.

Г. Фільваров: Якщо порівняти генеральні плани Москви та Києва, то побачимо, що Москва (населення якої в три-чотири рази перевищує київське) в межах забудованої території (не в межах міста) перевершує Київ усього вдвічі. Щільність забудови в Москві значно вища, ніж у Києві, де є ще багато територій для освоєння. Наш інститут (Інститут урбаністики, Київ. — *Н. К.-П.*) провів глибокий і ґрунтовний аналіз територіальних ресурсів міста: наявних, прихованих, потаємних із погляду можливого розвитку міста без виходу на додаткові території. І встановили, що у Києві, в теперішніх межах міста, можна ще побудувати не менше 40 млн. кв. м.

Наприклад, розглянемо питання використання промислових територій, які нібито звільняються, а насправді — не дуже. Справа в тому, що директори підприємств як законні власники здають в оренду промислові території, будівлі і не зацікавлені в тому, щоб віддати місту ці території під міські функції. Три четвертих цих підприємств «стоять на колінах» або зовсім «впали», тому тут зараз розташовується не промислове виробництво, а десятки, сотні офісів, торговельних, складських організацій. Це ті потаємні ресурси, які неможливо витягнути, бо законні права — у власників цих територій.

Змінити стан справ можна одним способом: різким підвищенням плати за землю для конкретних промислових підприємств, які не випускають продукцію, яку могли б випускати в результаті реформування. Ці підприємства повинні отримати найжорстокішу, багаторазово збільшену ставку земельного податку, тоді вони підуть, і певна частина території звільниться.

Є ще приховані ресурси — нескінченно роздані ділянки, які закріплені за якимись юридичними особами на цілком законних підставах. Але власники, виходячи зі спекулятивних цілей, тримають ці території, не забудовують. Необхідно змінити закон про орендну плату. Якщо власник протягом двох років не почав освоювати

територію — орендна плата збільшується вдвічі, протягом трьох років — утричі. В результаті власник скаже: «Я відмовляюся від цієї території, оскільки не можу її утримувати». І буде змушений віддати територію місту (якщо не безкоштовно, то за якимись експертно встановленими скромними розцінками, оскільки місто не здатне викупити всі ці землі за завищеними цінами). При вирішенні таких питань потрібна політична воля, наявність зацікавленої влади.

Якщо зіставити спальні райони, які виникли за радянських часів, й історичний центр, то головна інтрига полягає в тому, що практично все населення міста зосереджено в спальних районах. У центрі залишається дедалі менше людей, хоча саме історичний центр формує громадян.

В. Нудельман: Збудовані в радянські часи житлові райони тому й називаються «спальними», оскільки для іншого не призначалися. Відсутність інфраструктури з об'єктами культури призвела до виникнення там криміногенних осередків, появи «нових киян», які істотно знизили якість міських мешканців. В історичному центрі залишилися переважно люди похилого віку, які вже не можуть користуватися всіма благами центру і яким, перш за все, потрібні кваліфіковані соціально-медичні послуги. Тому для них прийнятним є життя в спокійних зелених зонах. Історичний центр привабливий для молоді, для активної і мобільної частини населення. У ньому зосереджено унікальні історичні шари, величезний потенціал ресурсів, спрямований на виховання мешканця міста, відповідального за свою територію. І на це йде три покоління.

Нам потрібно «вирощувати» солідарну відповідальність за місто. Яким чином можна організовувати майданчики комунікації між бізнесом, владою, професіоналами і городянами?

В. Нудельман: Я вважаю, що весь процес: розробка, затвердження та реалізація генплану — це той майданчик, на якому має здійснюватися те, про що ви запитуєте. Законодавчо це передбачено, але робиться лише формально. А треба, щоб формувалися різноманітні об'єднання громадян, представники яких публічно б відстоювали свої інтереси. Виховання городянина — це щоденна копітка робота, в якій влада має бути зацікавлена.

Сьогодні міста активно конкурують за залучення найкращих людей, тому якість міського життя — це найважливіший елемент сучасного економічного зростання...

Бізнес іде не туди, де є поклади природних копалин або де зосереджено традиційні галузі промисловості, а туди, де кращі умови проживання, де розвинена інфраструктура. І ця тенденція буде тільки посилюватися. У США 70 відсотків населення живе на відстані 100 миль від узбережжя. В Україні простежуються значні диспропорції в розселенні, найбільший відтік населення маємо на Донбасі. Тому держава повинна розумно регулювати процеси розвитку і не допустити збільшення населення Києва до 10 мільйонів. Ми можемо цьому запобігти за рахунок реалізації моделі поліцентричної територіальної організації країни, розвитку міст-дублерів та інших полюсів зростання в Україні. Не забороною на прописку (якої вже немає), а створенням таких умов життя в інших місцях, щоб люди залишалися там жити і працювати. Ідея збереження унікальності, неповторності Києва для майбутніх поколінь повинна стати загальнонаціональною ідеєю, яку спільними зусиллями влади, громадських організацій потрібно доносити до всіх українців.

РОЗДІЛ 2

РАЙОН

«ЧУЖИЙ» СПАЛЬНИЙ РАЙОН

Юлія Скубицька

Вночі сюди краще не потрапляти, та й взагалі краще не потрапляти. Понуро, сіро й брудно, майже як в Індії. Ледь не в кожному під'їзді можна натрапити на шприци та інші принади, що їх залишила молодь, яка не знає, як себе розважити. Під'їзди мешканці таких районів часто використовують як бар: п'ють і палять на сходових клітках. Якщо ви все-таки сюди потрапили, краще докласти всіх зусиль, щоб виглядати тутешнім: заховати сумку луівіттон до чорного пакету, а вираз обличчя максимально спростити...

Що робити, якщо...
Ви потрапили до спального району

Блокнот KyivStyle, 2012

Район у першу чергу знаменитий спальним масивом Троєщина. Вона закарбована в народному фольклорі висловлюванням: «Життя дало тріщину, їду на Троєщину»...

Деснянський район

Блокнот KyivStyle, 2012

Житлові масиви, а в народі — «спальні райони», почали з'являтися у Києві в рамках оголошеної Микитою Хрущовим кампанії з ліквідації катастрофічного браку житла у повоєнних радянських містах. Як бачимо, цьому феномену відносно небагато років (перші нормативні документи датуються серединою 1950-х), але наразі він становить невід'ємну частину візуального і структурного образу будь-якого українського міста. У житлових масивах проживають більшість городян, які й нарекли ці райони «спальними», через характерну для них роз'єднаність із місцями докладання праці, простіше кажучи, з виробництвом.

У радянські часи відсутність виробництва на цих територіях пояснювали намаганням створити максимально здорові умови життя для радянських громадян. Комплексна житлова забудова була покликана забезпечити всі повсякденні потреби містян, створити для них територію безпечного та комфортного побуту. У цій статті я проаналізую житлові масиви з точки зору їх інтеграції в міську структуру у просторовому та соціальному плані.

У якості епіграфу до цієї статті я обрала два уривки з арт-путівника «KyivStyle 2012», авторки яких, незважаючи на іронічний тон, представляють спальні райони Києва як території

інакшості й відчуження. За версією авторів «KyivStyle 2012», спальні райони стають виворотом центру міста, сформованого радянською системою. Щоб проаналізувати витоки такого погляду на стан речей, я зосереджу своє дослідження спальних районів саме навколо феномену відчуження. Він буде розглянутий на двох рівнях, сформованих у результаті освоєння простору соціумом. На макрорівні буде досліджена інтеграція спальних районів у міську структуру з точки зору її територіальної єдності. Та сама проблема буде піднята на рівні соціальної взаємодії між мешканцями центральних та спальних районів. На мікрорівні я зосереджуся на темі освоєння жителями просторів структурних одиниць спальних районів, а саме мікрорайонів. Оскільки мій аналіз розгортається навколо феномену відчуження, на початку я проясню, що саме я розумію під цим терміном.

Відчуження відображає відсутність емоційного зв'язку між людиною та людиною або людиною та, у нашому випадку, матеріальним середовищем. Відчуження пов'язане або з автоматизованим сприйняттям, або з повною відсутністю уваги до людини чи матеріального середовища, в результаті чого вони не стають для індивіда об'єктами піклування.

Ще один важливий для мене термін у цій статті — це публічний простір. Публічний простір поділяють різні члени громади без обмежень у доступі і стає місцем їх зустрічі та взаємодії. На мою думку, саме публічний простір лежить в основі міського способу життя — відповідно, його відсутність говорить про те, що ми маємо справу вже з іншим типом поселення[1].

На початку статті я відзначила, що спальні райони з'явилися в українських містах у рамках радянських планувальних стратегій. Відповідно, щоб зрозуміти характер цього явища та його особливості, варто проаналізувати історію його формування та теоретичну базу, яка була покладена в його основу.

Житловий мікрорайон: історія виникнення

Житлові масиви, або спальні райони, в умовах соціалістичного будівництва характеризувалися чіткою просторовою організацією, основну структурну одиницю якої складав мікрорайон. Щодо появи цієї одиниці існує декілька версій. Перша з них полягає в тому, що радянські теоретики запозичили ідею компактної одиниці розселення, яка мала забезпечувати повсякденні потреби її жителів, у двох західних урбаністів: Томаса Адамса, британського планувальника, першого секретаря Асоціації зелених міст, та Кларенса Артура Перрі, американського планувальника, автора концепції одиниці сусідства (*neighbourhood*). Згідно з другою версією, мікрорайонне планування було логічним розвитком теорії розселення, що її в 1920-х роках розробляли радянські архітектори, передусім конструктивісти. Порівняльний аналіз розвитку містобудівних теорій дозволяє припустити, що істина перебуває десь посередині.

Так, у 1929 році Кларенс Артур Перрі видав свою книжку під назвою «Одиниця сусідства» (*The Neighbourhood Unit*). У результаті своїх досліджень, що лягли в її основу, Перрі дійшов висновку, що «житлові комплекси, коли вони відповідають універсальним потребам сімейного життя, складаються з однакових частин, що виконують однакові функції»[2]. У плані просторової структури цими частинами є: розмір, кордони, місце для інституцій всередині району (це може бути школа або інші заклади сфери послуг), місцеві магазинчики, внутрішня система вулиць. В аспекті соціального планування важливу роль Перрі відводить місцям відпочинку та громадському центру, який просторово розташовується саме в центральній території, відведеній під інституції[3]. Функцією громадського центру

1. Про такі типи поселень у контексті пострадянського простору писав, зокрема, В. Глазичев. Див.: Глазичев В. Город на все времена // http://www.glazychev.ru/habitations&cities/gorod_na_vse_vremena.htm.
2. Perry C. The Neighborhood Unit // Neighborhood and Community Planning. — Vol. VII, Monograph One. — New York: Arno Press, 1974. — http://codesproject.asu.edu/sites/default/files/code_pdfs/The_Neighborhood_Unit_a.pdf.

є забезпечення потреб жителів у релігії (церква), освіті (школа) та громадському житті (пам'ятник чи фонтан)[4].

До 1929 року радянські архітектори, зокрема конструктивісти, вже встигли виробити власні засади планування житлових районів, виходячи з завдань побудови соціалістичного ладу і нового радянського суспільства. Так, наприклад, уже в 1929 у Харкові було розпочате будівництво житлового масиву «Промінь» (1929–1932, архітектор Г. Вегман) для працівників Харківського паровозобудівного заводу. Відзначимо, що проект був розроблений з урахуванням вимог, висунутих Будівельним комітетом СРСР. Інноваційною складовою проекту «Промінь» була розробка великої частки об'єктів, що працювали на усуспільнення побуту (на якому завжди робили наголос конструктивісти). Такими об'єктами були дитсадки, школа, універмаг, їдальня на 1000 осіб, клуб і тир[5].

Відзначимо, що і концепція Перрі, і теорія соціалістичного розселення конструктивістів базуються на теорії міста-саду, сформульованій Ебенизером Говардом. Але формувалися вони в різних політичних і соціальних умовах. Ця різниця і стала вихідним пунктом розходження між планувальними стратегіями в Радянському Союзі й на Заході.

На перший погляд, концепція облаштування одиниці сусідства у Перрі та проект робітничого поселення «Промінь» архітектора Вегмана практично ідентичні. Але між ними все-таки існує суттєва відмінність. Справа в тому, що у Вегмана потреби робітників у громадському житті забезпечуються клубом, розташованим у районі. Але клуб у радянській системі міста не був невід'ємною частиною житлового простору. Клуби були пов'язані з виробництвом, з певним конкретним підприємством, і основною їхньою функцією було здійснення політичного контролю та управління робітниками[6]. Клуби могли бути розташовані на житлових територіях, якщо це були робітничі поселення, територіально пов'язані з підприємством. Одначе, як ми вже відзначали, спальні райони у класичному розумінні характеризувалися відірваністю від виробництва. У результаті інституції, що сприяли б задоволенню потреб дорослого населення у громадському житті, тут були відсутні.

Таким чином, у плані сприяння насиченості громадського життя в певній структурній одиниці розселення концепція Перрі мала переваги перед радянськими теоріями переважно за рахунок того, що її автор орієнтувався на створення комфортних умов для життя середнього класу і, щоб зрозуміти, якими є ці умови, проводив польові дослідження. Радянські планувальники в різні часи займалися побудовою нового суспільства, вирішенням проблеми розселення тощо. Але про створення комфортних умов життя мова почала йти лише за часів пізнього соціалізму, і навіть тут у своїх рішеннях архітектори спиралися на дані статистики, а не на вивчення повсякденних практик і стратегій жителів міст[7]. Публічні простори, які б забезпечували потребу населення у громадському житті, у цих районах або не були заплановані, або були відтерміновані у реалізації внаслідок браку коштів на втілення комплексних проектів у їхній повноті[8].

3. Ibid.

4. Ibid.

5. Вегман Г. Жилмасив «Луч» // Строительная промышленность. —1930. — №4. — С. 350.

6. Це підтверджують архівні документи. Див.: ВУК спілки Машинобудівництва. До всіх обкомів. 5.01.1933, ДАХО, Ф. Р-1395, оп. 1, д. 169, С. 4.

7. Пізній соціалізм я визначаю за датуванням Алєксєя Юрчака, починаючи з середини 1950-х років і до середини 1980-х. Див: Юрчак А. Поздний социализм и последнее советское поколение // Неприкосновенный запас. — 2007. — № 2 (52). — http://magazines.russ.ru/nz/2007/2/ur7.html. Але, як відзначає І. Тищенко, про комплексне типове проектування житлової забудови зі ступінчастими схемами задоволення потреб населення можна говорити, починаючи з середини 1960-х років. Див. іншу статтю цього розділу: Тищенко І. Виноградар: незавершений ансамбль (с.89).

8. Там само.

Особливості радянського використання мікрорайону як одиниці планування

Брак коштів на житлове будівництво був основною причиною, яка в часи правління Сталіна призвела до катастрофічної житлової кризи, що її намагався подолати Хрущов. Для Сталіна головним напрямком розбудови Радянського Союзу була індустріалізація, і для виконання її завдань він готовий був іти на будь-які жертви. У результаті фінансування житлового будівництва становило мізерну частку від фінансування будівництва промислового, а масштабні проекти конструктивістів з великою долею усуспільненого сектора не мали шансів на реалізацію[9].

Тому мікрорайон у тому вигляді, в якому ми його знаємо, набув популярності лише починаючи з 1950-х років, коли Микита Хрущов відмовився від поглядів на містобудування, сповідуваних Сталіним[10]. Але і «відлига» не принесла до житлового будівництва тих принципів, що їх закладав у свої схеми Перрі, адже він висунув, наприклад, таке твердження: «"Характер" району, в якому живе людина, щось про неї говорить. Обраний людиною район "природно" стає продовженням її особистості. Один індивід може внести лише незначну частку у створення району. Це виключно продукт діяльності громади»[11].

Але радянські планувальники розв'язували поставлені перед ними завдання, виходячи з іншої точки зору. Між ними і повсякденним життям громади як творця простору для життя завжди залишався розрив. До того ж ідеологія боротьби з надмірностями, оголошена Хрущовим у 1955 році, призвела до домінування принципів економії, стандартизації й уніфікації в будівництві. Це, безумовно, допомогло подолати житлову кризу, що її залишив по собі Сталін, але призвело й до фрустрації, яку спричиняють образи спальних районів, створених у СРСР у цей та пізніші періоди. Це відзначає, зокрема, московський історик та краєзнавець Ніколай Калашніков: «Разом з цим, панельні й блочні багатоповерхівки спальних районів Москви — це явно специфічний пласт архітектури, стосовно якого важко відчувати те, що прийнято відчувати до "справжньої" архітектури. Будинками-коробками важко милуватися, вони не вражають оригінальністю, більше того, просто не викликають навіть відчуття затишку й комфорту»[12].

Але фрустрація, спричинена одноманітністю просторів житлових масивів, є не єдиною причиною їх відчуження від міста. Хрущов хоча й зміг подолати житлову кризу, все ж не зміг створити умови, за яких проекти, що їх розробляли радянські планувальники, втілювалися б у всій своїй повноті. Не змогли цього домогтися і його наступники Леонід Брєжнєв та Михайло Горбачов. Так, Юрій Паскевич, один з авторів проекту житлового масиву Троєщина, будівництво якого було розпочате у 1982 році, в інтерв'ю Борису Єрофалову відзначив: «Потім я робив Троєщину. У вихідному плануванні закладалася цікава ідея: на Лівому березі відтворити образ Києва — доцентрове, лінійне місто. Задумувалося ядро, і повз нього виїжджаємо на панораму Києва. Але від ідеї нічого не залишилося, вийшла млявоплинна маса»[13].

9. Так, наприклад, під час будівництва Магнітогорського комбінату частка коштів відведених, на житлове будівництво, становила лише 1,8% від загальної суми витрат. Див.: Меерович М., Конышева Е., Хмельницкий Д. Кладбище соцгородов: градостроительная политика в СССР (1928–1930гг.). — М.: РОССПЭН, 2011. — С.129.

10. Smith D. The Socialist City in Cities After Socialism // Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies. — Cambridge: Blackwell Publishers, 1996. — P. 75.

11. Perry C. The Neighborhood Unit // Neighborhood and Community Planning. — Vol. VII, Monograph One. — New York: Arno Press, 1974. — http://codesproject.asu.edu/sites/default/files/code_pdfs/The_Neighborhood_Unit_a.pdf.

12. Калашников Н. Москва. Окраины // Логос. — 2002 . — №3–4. — http://magazines.russ.ru/logos/2002/3/kalamosk.html.

13. Ерофалов-Пилипчак Б. Архитектура советского Киева. — К.: Издательский дом А+С, 2010. — С. 123.

В основі цих проблем лежали особливості міського управління в радянський період. Одна з них полягала в тому, що будівництво житла в радянських містах було напряму пов'язане з конкретними підприємствами. Самотужки місто будувало дуже мало, а часто лише отримувало певну кількість квартир у будинках, зведених для працівників підприємств. Під підприємства підганялася й інфраструктура. Райони мали добре транспортне сполучення з місцями працевлаштування людей, що отримали в них житло. Інші транспортні маршрути функціонували набагато гірше. Відтак населення певного району було обмежене в пересуванні містом внаслідок суто функціональної організації роботи транспортної інфраструктури, головним завданням якої було підтримання зв'язку між підприємством і місцем проживання його працівника. Все це призводило до ефекту просторової дезінтеграції радянських міст і значного ускладнення практик освоєння їх городянами.

Трансформації спальних районів у часи незалежності

Незалежність принесла до України новий економічний порядок разом зі змінами в системі функціонування міста. Зокрема, промисловість, що поступово, але впевнено деградувала за часів пізнього соціалізму, в часи незалежності з приходом капіталізму була швидко вбита. Відтак уся відповідальність за функціонування міста лягла на нових приватних підприємців (серед яких і приватні забудовники) та на органи міської влади. Далі я розгляну, яким чином їхнє втручання впливає на Київ.

Міська структура: ТРЦ як фактор децентралізації

Одним із прикладів активного втручання приватного капіталу в територію масової житлової забудови з відчутними наслідками для останньої є створення кластерів торговельно-розважальних центрів. Втіленням цієї тенденції є трансформація простору вздовж проспекту Генерала Ватутіна, що об'єднує Троєщину та частину Лісового масиву з Оболонською лінією метро і, відповідно, центром міста. Торговельно-розважальні центри (ТРЦ) є найбільш яскравим прикладом того, яким чином капітал з його іншою логікою освоєння простору здатен отримати надприбуток, наприклад, з функціонально незадіяних територій спальних районів. ТРЦ як феномен специфічної стратегії у цьому аспекті варті уваги передусім тому, що зазвичай вони постають на територіях із низькою собівартістю. Ці території не є привабливими або престижними, вони є периферією периферії. ТРЦ обертають на 180 градусів ставлення до цієї відбракованої будівельниками й місцевими жителями землі. Капітал мислить геть іншими категоріями, ніж радянські планувальники, і вносить свої корективи у функціонування міського простору. Це має і позитивні, і негативні наслідки.

ТРЦ вздовж проспекту Ватутіна внесли важливі зміни до функціонування як Троєщини, так і частини Лісового масиву. Ланцюг ТРЦ, розташованих між центром і периферією, посприяв інтеграції цих житлових масивів з центральними районами міста, оскільки їх почали відвідувати не лише мешканці периферії. Наприклад, за підсумками опитування, орієнтованого зокрема на «хіпстерів» інтернет-видання «Наш Київ», у 2010 році кияни обрали відкриття ТРЦ SkyMall, збудованого за адресою проспект Генерала Ватутіна, 2-Т, відкриттям року[14].

У той самий час мешканцям розташованих вздовж проспекту спальних районів ТРЦ, навпаки, дозволяють локалізувати власні повсякденні практики. Якщо раніше будь-які розваги чи покупки, що сягали поза щоденні потреби, переносилися до центру міста, то тепер необхідність у них можна задовольнити, подолавши набагато меншу відстань.

14. Цукренко А. Итоги-2010: все лучшее, новое и худшее в Киеве // Наш Киев. — 27 декабря 2010. — http://nashkiev.ua/zhurnal/bortovoy-zhurnal/itogi-2010-vse-luchshee-novoe-i-hudshee-v-kieve.html.

У цій ситуації центр міста починає виконувати менше функцій для мешканців периферії, ніж виконував до цього. За ним залишаються функції розташування місць праці або забезпечення споживання «високої» культури. Поява ТРЦ у спальних районах призводить до таких наслідків: підвищення привабливості територій, на яких вони розташовані; інтеграція спальних районів до загальноміської структури (завдяки тому, що розташовані на них об'єкти стають центрами перетину маршрутів мешканців різних районів міста); локалізація повсякденних практик жителів спальних районів; зниження функціонального навантаження на центр міста.

Роль ТРЦ в інтеграції спальних районів до загальноміської структури демонструє позитивний бік змін, що їх до пострадянського міста приносить робота капіталу. Ще одним таким прикладом є налагодження транспортного сполучення між різними районами міста завдяки появі приватних перевізників. Але не можна уникати того факту, що у тому способі, в якому капітал зараз освоює Київ, є багато небезпек.

Функціональне насичення раніше вільних територій може розвиватися у двох напрямках. Один з них — приватизація. ТРЦ теж є прикладом приватизації. Я зосередила увагу на позитивних наслідках їх виникнення в Києві, але це не скасовує усіх негативних наслідків, які несе з собою приватизація простору[15]. Більше про темний бік приватизації функціонально ненавантажених територій у місті я поговорю на прикладі змін, що відбуваються на локальному рівні мікрорайонів.

Внутрішній простір мікрорайонів: приватизація

Спальні райони загалом займають великі території. При цьому між будинками утворюється багато вільного простору, який не несе функціонального навантаження. Цей простір був негативним наслідком недостатньо розвиненої інфраструктури спальних районів. У наведеній у попередньому розділі цитаті Ніколая Калашнікова зверталася увага на характер архітектури, що не дозволяє людині виробити відчуття емоційної прив'язаності до неї. Проте, на мою думку, саме брак функціонально навантажених просторів у спальних районах впливає на створення ефекту відчуження. Функціонально навантаженим є той простір, що виділяється з довколишнього ландшафту, запрошує людину зупинитися для взаємодії з певною окресленою територією. Саме мережа функціонально навантажених просторів здатна створити безпечне, комфортне та сповнене життям середовище існування міської громади. Якщо взяти контекст мікрорайону, в ньому функціонально навантажені простори є зачіпками, які вносять у монотонний ландшафт елементи розрізнення і маркери. Вони допомагають людині краще орієнтуватися в мікрорайоні і проводити в ньому більше вільного часу.

У часи незалежності мешканці спальних районів вперше стикнулися з загрозою ліквідації функціонально ненавантажених просторів всередині дворів та мікрорайонів за рахунок приватизації. Щоб прояснити, які загрози несе такий вектор розвитку, я провела польове дослідження на базі одного з мікрорайонів Харківського масиву.

У рамках цього дослідження я здійснила подорож мікрорайоном, що починається біля станції метро «Харківська» і простягається вздовж проспекту Бажана в напрямку станції метро «Позняки». Цей мікрорайон став об'єктом особливої уваги приватних забудовників завдяки вдалому розташуванню у безпосередній близькості до двох станцій метро.

Моя подорож почалася від станції метро «Харківська». Щойно я залишила зону метро і торговельних майданчиків, то потрапила до коридору, сформованого двома паркінгами (див. фото 1). Досить швидко мені стало зрозуміло, що, на відміну від стандартних радянських мікрорайонів, тут кожне перехрестя пішохідних доріг має значення, оскільки

15. Так, вона обмежує доступ до території для певних соціальних груп, сприяє суспільному розшаруванню і пропонує види відпочинку, для здійснення яких суб'єкт необхідно має бути залучений в економічні відносини.

Фото 1. До мікрорайону веде коридор, утворений парканами двох паркінгів

Фото 2. Простір двору загромаджений об'єктами інфраструктури: паркінгом, супермаркетом, будкою з ремонту взуття, — які затискають дитячий майданчик

весь простір перед житловим районом структурований різної висоти парканами. Ситуація всередині двору виявилася не набагато кращою. Намагання досягти приватності і, можливо, саме створення ефекту сусідської одиниці в рамках лише одної багатоповерхівки призвело до того, що кожен з нових будинків оточений індивідуальним парканом, який окреслює його окреме маленьке подвір'я з дитячим майданчиком. При цьому всередині двору простір перевантажений хаотично розташованими структурними елементами: паркінгами, кіосками, трансформаторними будками, продуктовими магазинами. У результаті двір як цілісна одиниця не читається взагалі, що зробило орієнтування в ньому (про весь мікрорайон навіть мова не йде) вкрай важкою справою (див. фото 2).

Ще одним негативним фактором стало те, що основним структурним елементом цього двору є паркан або ще якась перешкода вільному руху. Наявність парканів, що розділяють приватну територію кожного окремого будинку і відчужену територію двору, має низку негативних наслідків. По-перше, це ліквідація спільного простору, який поділяють мешканці кількох будинків, а разом з цим і можливостей його функціональної диверсифікації. Так, на кілька будинків цілком вистачить одного-двох дитячих майданчиків, розрахованих на дітей різного віку, а простір, що залишається, може бути пристосований під

Фото 3. Одразу за парканом, що оточує будинок, починається лінія смітників

потреби інших соціальних, зокрема вікових, груп. По-друге, розподіл на приватний і відчужений простір призводить до того, що простір двору (за межами огорожі) починає сприйматися як такий, що не потребує піклування. На фото 3 ми бачимо смітники, розташовані одразу на виході з приватної території будинків. Так, усе непотрібне, весь бруд виноситься назовні. По-третє, внаслідок розмежувань знижується можливість комунікації між жителями різних будинків. Загалом, двір, оформлений таким чином, стає простором, що витісняє людину. У ньому неприємно знаходитися. У ньому немає свободи пересування, яке ускладнене нагромадженням парканів та об'єктів інфраструктури. Більше того, для мешканців огороджених будинків двір перетворюється на своєрідну територію страху перед чужим, що починається одразу за парканом, який оточує їхнє помешкання.

Усе це говорить про посилення відчуження на таких територіях і необхідність більш жорсткого регулювання всього процесу житлової забудови. Органи міської влади можуть і мають втручатися в ці процеси на законодавчому рівні, а також покращувати благоустрій всередині мікрорайонів. Благоустрій дозволяє наповнити функціональністю території, які раніше ніяк не використовувалися, або змінити функцію територій, які справляли негативний вплив на оточуюче середовище. Благоустрій є альтернативним шляхом розбудови спальних районів у напрямку подолання відчуження. Як приклад результативних інтервенцій у цьому напрямку наведу мікрорайон № 522 міста Харкова.

Функціональне навантаження простору як альтернатива приватизації

Харківська міська влада робить велику ставку на благоустрій. Так, у мікрорайоні № 522 благоустрій суттєво покращив рівень задоволення потреб населення у проведенні вільного часу та у громадському житті. При цьому втручання були мінімальними і незначними з точки зору видатків.

За просторовою структурою мікрорайон № 522 (архітектори Е. Шур, В. Лаврентьєва та Е. Гірш, 1975–1982 рр.) майже відповідає вимогам Перрі щодо можливостей забезпечення громадського життя всередині одиниці сусідства. Мікрорайон складається з центральної частини, в якій розташовані три школи, будинок дитячої творчості, суд і пішохідна алея, та дворів, розташованих по периметру. У результаті, простір мікрорайону функціонально розподілений на приватний (внутрішні простори дворів) та публічний (простір центральної частини з наявною в ньому інфраструктурою). Соціалізація мешканців

Фото 4. Благоустрій центральної алеї зробив її центром жвавого суспільного життя

Фото 5. Діти ввечері грають у футбол на пришкільній території

перенесена до центральної частини, де вона нікому не заважає. Але для того, щоб центральна частина «запрацювала», необхідно було здійснити низку кроків у напрямку благоустрою.

Першим кроком став благоустрій центральної алеї, що проходить повз усі школи. Вздовж неї розташували численні лавки та кілька дитячих майданчиків. Крім того, відремонтували освітлення. Завдяки цьому алея перетворилася на місце безпечного відпочинку, оскільки головними її відвідувачами стали матері з маленькими дітьми, літні люди та школярі. Саме вони тепер визначають характер функціонування простору алеї (див. фото 4). Алея стала смугою безпеки навіть у вечірні години, а її функція змінилася від транзитної до рекреаційної.

Вільний доступ до пришкільних територій та облаштування на них спортивних майданчиків також сприяли тому, щоб центр мікрорайону став місцем жвавого суспільного життя у вечірні години та на вихідних (див. фото 5). У низці районів Києва мені доводилося бачити школи, оточені високим парканом, ворота якого зачиняли ввечері. В одному з мікрорайонів Харківського масиву в Києві рішення про закриття пришкільної території о восьмій годині вечора навіть викликало обурення батьків з прилеглих будинків. В одному з під'їздів вони вивісили петицію з закликом не забирати в них єдине місце вечірніх прогулянок.

У мікрорайоні № 522 міста Харкова ситуація протилежна. Паркани навколо шкіл радше окреслюють кордони території, але жодним чином не створюють перешкоди. Так спортивні майданчики та сади навколо шкіл починають виконувати різні функції залежно від години дня. Вдень на них тренуються школярі на уроках фізкультури, а ввечері там само можна спостерігати, як дорослі грають у футбол, волейбол тощо. Важливо відмітити, що такі спортивні майданчики виконують не лише функцію оздоровлення чи проведення вільного часу. Вони сприяють соціалізації жителів району. Наприклад, мені доводилося спостерігати волейбольний матч між командами, що складалися з представників української та китайської громад. У час, коли в мікрорайоні № 522 зростає кількість представників різних національностей, спортивний майданчик стає місцем знайомства між ними.

Ще одним фактором вдалого використання функціонально незадіяних просторів, уже не пов'язаних зі школами, є створення в мікрорайоні низки майданчиків зі столами для пінг-понгу. Один такий майданчик виник на невеличкій ділянці, що раніше була місцем відпочинку, пов'язаного з інтенсивним споживанням алкоголю. Ситуація погіршувалася ще й тим, що ділянка розташована на перехресті кількох пішохідних маршрутів, що перетинали мікрорайон. У результаті жителям двох прилеглих дворів доводилося бути дуже обережними, якщо вони ввечері хотіли потрапити з одного кінця мікрорайону до іншого. Столи для настільного тенісу з кількома лавочками для вболівання змінили цю ситуацію. Функція відпочинку за майданчиком залишилася і, в принципі, не була обмежена. Але тепер він був зайнятий різними групами населення, які прийшли туди з різною метою. Так, на лавочках все ще можна відпочивати, спілкуватися, за бажання і споживати алкоголь. Але відтепер — принаймні до того, як на вулиці стає зовсім темно, — на майданчику також присутні люди, які прийшли пограти в настільний теніс. Вони стають фактором, що стримує можливі прояви агресії на цій території — а отже, роблять з неї безпечну зону.

Фото 6. Столи для настільного тенісу перетворили небезпечний майданчик на місце для спортивного відпочинку молоді

Три наведені приклади локальних інтервенцій — благоустрій центральної алеї, доступ до пришкільних територій, облаштування спортивних майданчиків — сприяють подоланню у жителів відчуття відчуження від території їхнього мікрорайону. Благоустрій, функціональне використання раніше незадіяних територій, відсутність бар'єрів для освоєння простору мікрорайону сприяють соціалізації його мешканців, інтенсифікації публічного життя на цій території та підвищенню рівня безпеки пересування.

Такі перетворення вже неможливі в тій частині мікрорайону Харківського масиву міста Києва, яка складається з огороджених парканами будинків. Варто відзначити, що ця ситуація виникла не лише через забудовників, що розробляють такі проекти. Вона відображає бажання і погляди людей, які обирають це житло. Тому дії в напрямку зміни ситуації передусім мають спиратися на дослідження причин прийняття таких рішень.

Висновки

У цій статті я поставила собі за мету вивчення витоків феномену відчуження, притаманного ставленню до спальних районів міста Києва, та можливостей подолання цього явища. Порівняльний аналіз західних і радянських містобудівних теорій дав мені можливість виявити недоліки радянського планування, що призвели до відчуженого статусу спальних районів у системі радянських міст.

Як складова частина структури радянських міст, спальні райони були територіями відчуження через віддаленість від центру та місць працевлаштування. Цей ефект особливо посилювався поганою транспортною інфраструктурою. На концептуальному рівні спальні райони довгий час були простором з обмеженою функціональністю, покликаним вирішити проблему забезпечення населення міст житлом. Разом з недостатнім фінансуванням житлової забудови це призвело до того, що простори спальних районів характеризуються великою кількістю вільних, але при цьому функціонально не навантажених територій. Саме їхній статус, на мою думку, зараз є ключовим фактором у динаміці перетворень житлових масивів у містах пострадянської України. Передусім це стосується Києва, де міські території освоюються дуже швидкими темпами.

Використана література

Вегман Г. Жилмасив «Луч» // Строительная промышленность. — 1930. — № 4. — С. 350.

ВУК спілки Машинобудівництва. До всіх обкомів. — 5.01.1933., ДАХО, Ф. Р-1395, оп. 1, д. 169. — С. 4.

Глазичев В. Город на все времена [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.glazychev.ru/habitations&cities/gorod_na_vse_vremena.htm.

Ерофалов-Пилипчак Б. Архитектура советского Киева. — К.: Издательский дом А+С, 2010. — 640 с.

Калашников Н. Москва. Окраины // Логос [Електронний ресурс]. — 2002. — № 3–4. — Режим доступу: http://magazines.russ.ru/logos/2002/3/kalamosk.html.

Меерович М., Конышева Е., Хмельницкий Д. Кладбище соцгородов: градостроительная политика в СССР (1928–1930гг.). — М.: РОССПЭН, 2011. — 270 с.

Тищенко І. Виноградар. Незавершений ансамбль // Анатомія міста: Київ. — К.: Смолоскип, 2012. (Це видання)

Цукренко А. Итоги-2010: все лучшее, новое и худшее в Киеве // Наш Киев [Електронний ресурс]. — 27 декабря 2010. — Режим доступу: http://nashkiev.ua/zhurnal/bortovoy-zhurnal/itogi-2010-vse-luchshee-novoe-i-hudshee-v-kieve.html.

Юрчак А. Поздний социализм и последнее советское поколение // Неприкосновенный запас [Електронний ресурс]. — 2007. — № 2 (52) — Режим доступу: http://magazines.russ.ru/nz/2007/2/ur7.html.

Perry C. The Neighborhood Unit // Neighborhood and Community Planning [Електронний ресурс]. — Vol. VII, Monograph One. — New York: Arno Press, 1974. — Режим доступу: http://codesproject.asu.edu/sites/default/files/code_pdfs/The_Neighborhood_Unit_a.pdf.

Smith D. The Socialist City // Cities After Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies. — Cambridge: Blackwell Publishers, 1996. — P. 70—100.

ВИНОГРАДАР: НЕЗАВЕРШЕНИЙ АНСАМБЛЬ

Ігор Тищенко

Житловий масив Виноградар, розташований на північно-західній околиці Києва, нечасто з'являється в медіа-полі. Найпоширеніші згадки про нього в пресі чи популярних міських інтернет-порталах — це або оголошення про планове продовження до Виноградаря Сирецько-Печерської лінії метро, або звістка про черговий підпал конкурентами місцевого ринку[1]. Іноді трапляються новини про благоустрій до літніх пікніків шматка Пуща-Водицького лісу чи ініціативу місцевих мешканців з ушанування пам'яті ветеранів ВВВ, і все. Пересічний киянин знає про Виноградар хіба що те, що там є ліс[2]. Києвознавець може, звісно, провести екскурс в історію топоніма і простежити потужне агрикультурне минуле житлового масиву: на місці теперішніх мікрорайонів розташовувалися виноградники, які на Пріорці та Вітряних горах почав розводити відомий старокиївський садівник В. Крістер[3]. Та й зараз житловий масив межує з фруктовими садами експериментального господарства «Пуща-Водиця».

Мізерна кількість позитивних інфоприводів — це одна з суттєвих ознак образу віддалених житлових масивів столиці. Адже зазвичай там відбуваються негативні речі: прориви тепломереж, грабунки, пожежі на ринках. А хороші новини пов'язані майже виключно з розвитком інфраструктури: будівництво житлових комплексів, благоустрій, відкриття чергового ТЦ, фітнес-центру, зрідка — школи чи дитсадка. За повідомленнями про побутово-комунальні проблеми або здобутки криється вбога повсякденність мешканців житлових масивів, вузьке коло доступних їм зацікавлень: житло, дитсадок і задоволення базових потреб. Проте чи це задоволення відбувається «ступенево»[4], як було заплановано радянськими архітекторами, чи у якийсь альтернативний спосіб?

У величезних бетонованих просторах, які кільцем оточують Київ, майже відсутнє публічне життя й інші принади великого урбанізованого поселення. Так звані «спальні райони» залишаються білими плямами на ментальних картах киян, які очікують від простору чогось більшого, ніж можливість переночувати і придбати продуктів у гастрономі. Відсутність комплексних досліджень житлових масивів — не тільки як містобудівних утворень відповідної доби, але й повсякденних практик їхніх мешканців — і аналізу якості тамтешнього простору ще більше посилює київську прірву між символічно перевантаженим центром і одноманітною периферією[5].

Виноградар, з-поміж інших житлових масивів Києва, цікавий тим, що він був першим (і останнім) ареалом масової житлової забудови на околицях столиці, спроектованим за принципами так званого «середовищного підходу», — тобто як художньо організоване цілісне утворення, орієнтоване на активне сприйняття мешканців.

1. Милиция задержала поджигателей киевского рынка «Виноградарь» // Наш Киев. — 1 Июня 2011. — http://nashkiev.ua/zhurnal/novosti/miliciya-zaderzhala-podzhigateley-kievskogo-rynka-vinogradar.html.

2. Про це (і тільки) сповіщає, наприклад, довідкова частина модного сувенірного блокноту Kyivstyle.

3. Див.: Рибаков М.О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва / М. Рибаков. — К.: Кий, 1997. — С. 25–28.

4. Згідно зі ступеневими схемами обслуговування потреб, розробленими у 60-ті роки, які передбачають таку ієрархію: щоденні-щотижневі-періодичні потреби.

Автор проекту Виноградаря, архітектор Київпроекту Едуард Більський намагався вийти за рамки обмежень, які створювало масове індустріальне будівництво, і створити емоційно сприятливе, «естетичне» середовище, яке вдало поєднувалося б із рекреаційними можливостями місцевості. Виноградар справді не схожий на інші спальні райони навіть зараз, коли роки занепаду майже вивітрили його ландшафтні принади, а якість житлового простору швидко погіршується. Про солідарну сусідську спільноту мова поки що не заходить.

Естетична виразність vs. житловий простір

Недоліки ранньокапіталістичних мегаполісів — перенаселеність, погані умови життя робітників, відсутність можливостей для розвитку громадського транспорту та інші — породили на межі XIX і XX століть ідею «міста-саду». Його ідеолог Ебенезер Говард намагався переконати жителів Лондона переселятись у самодостатні житлові утворення, розташовані на відстані 80-100 кілометрів від міста, тим самим розукрупнюючи перенаселену столицю. Ідея міста-саду здобула безліч прихильників. Ряд урбаністичних проектів 20-х — початку 30-х років як консервативного, так і лівого спрямування («Сусідства» Клеренс Стайн, «Сонячне місто» Ле Корбюзьє, проекти соціалістичних міст радянських урбаністів) відзначені її впливом.

Після закриття так званої «Дискусії про соціалістичне розселення» у 1930 і проведення конкурсу на Палац Рад у 1931–33 роках містобудування в СРСР майже до кінця 50-х розвивалось у двох напрямках — ансамблева парадна забудова центрів великих міст на основі вільних маніпуляцій з «класичним спадком» і супутнє важкій індустрії масове будівництво гуртожитків і бараків поряд із «містоутворюючими» заводами[6]. У постсталінські часи, паралельно із «реабілітацією» функціоналізму, в СРСР повертається ідея масового житлового будівництва, безпосередньо не прив'язаного до промисловості. Тільки тепер радянську архітектуру відрізняла одна важлива риса, якої не було у 20-ті, а саме повний державний контроль, під який вона підпала у сталінські часи.

Державну доктрину естетичної виразності архітектури змінила не менш імперативна доктрина економічності і масовості, що означало перехід до типізованого проектування й індустріального стандартизованого будівництва. Протягом 1960-х були розроблені ступеневі схеми задоволення потреб населення і ряд типових проектів будинків, шкіл, дитсадків і універмагів, і радянський мікрорайон набув тих сутнісних характеристик, які він має і зараз[7]: група довільно організованих типових житлових будинків, згрупованих навколо школи чи дитсадка, з торговельним центром та іншими інфраструктурними об'єктами на периферії.

На час проектування і будівництва Виноградаря (1974–1987) всебічна стандартизація вже перестала задовольняти радянських архітекторів, які відчували свою відчуженість від справи, а типове житлове будівництво почало потроху засуджуватись

5. На важливості дослідження цієї опозиції на матеріалі київського простору наголошує Людмила Малес. Див.: Малес Людмила. Центральність та публічність: ситуації української столиці // Стратегії урбаністичного майбутнього Києва: збірник громадських дискусій, статей, інтерв'ю та проектів. — К.: Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьолля в Україні, 2011. — С. 28–35.
Утім, варто зазначити, що з появою на окремих житлових масивах (Оболонь) і поблизу них (Петрівка, просп. Ватутіна) ряду ТРЦ, практики споживання дедалі частіше переносяться із середмістя саме сюди.
6. Детальніше про радянську доктрину розселення у 30-ті див.: Конышева Е. Кладбище соцгородов. Градостроительная политика в СССР 1928–1932 гг. / М. Меерович, Е. Конышева, Д. Хмельницкий. — М. : РОССПЭН, 2011.
7. Сучасна масштабна будівельна практика на Харківському масиві у Києві свідчить, що принципи мікрорайонної забудови залишаються в силі. Окремі нові житлові комплекси просто включаються в існуючу систему.

на сторінках профільної преси як одноманітне й невиразне. Але разом з тим воно було непорушним державним «архітектурно-соціальним» стандартом, і архітектори повинні були шукати альтернативних шляхів індивідуалізації.

Відбувається часткове повернення до естетики великих архітектурних ансамблів, щоправда скроєних уже з більш одноманітних «цеглинок». Уже з середини 60-х почали з'являтися матеріали, присвячені способам естетизації масової забудови[8]. При цьому мова йшла не про створення зручного й привабливого житлового простору, а радше про естетизацію заради неї самої[9]. В такій ситуації архітектор Едуард Більський розумів своє завдання як «цілеспрямовану організацію *естетично* (курсив мій — *І. Т.*) повноцінного життєвого середовища», для чого в радянській архітектурі вже існував відповідний метод — синтез мистецтв[10].

Фото 1. Штучний рельєф Виноградаря

На Виноградарі, який складався тоді із 4 мікрорайонів, було застосовано весь арсенал засобів увиразнення масової забудови, яким тоді володіла радянська архітектура: симетрична організація району в цілому (існувала композиційна вісь схід-захід і центральне ядро) поєднувалась із вільним плануванням окремих житлових груп. У забудову включались криволінійні протяжні будинки, а колористичне вирішення фасадів було організовано таким чином, щоб інтенсивність кольору наростала при русі з периферії масиву в його центр (від світло-рожевого і сіруватого до охристого й червонястого). Окрім цього, для створення ефекту різноманітності й «ліричності» простору було широко застосовано ландшафтний дизайн — штучні перепади висот, численні клумби, газони, східці, парапети. З цією метою навіть було збережено невелике озеро — його планували засипати і забудувати, але натомість перетворили на доволі привабливу рекреаційну зону із затишним кафе (фото 1).

8. Див наприклад.: Игнатов О. Вопросы композиции в застройке нових районов / Строительство и архитекутра. — 1966. — № 10. — С. 9–12; Дубов В. Роль декоративных элементов в архитектурной композиции / Строительство и архитекутра. — 1966. — № 10. — С. 13–18; Бальчунас В. Творчество в массовом жилищном строительстве / Архитектура СССР. — 1973. — № 2. — С. 25–29.

9. Чи не про цей факт нагадує управдом Варвара Плющ із відомого фільму «Діамантова рука», коли «роз'яснює» Семену Семеновичу Горбункову: «Наши дворы планируются не для гуляний! — А для чего?! — Для эстетики!»

10. Бильский Э. А. Художественная пластика в детских садах Виноградаря / Строительство и архитектура. — 1978. — № 5. — С. 28.

«Синтез мистецтв», у радянському розумінні цього поняття — одна з характеристик соціалістичного реалізму як загальномистецької доктрини, запровадженої у сталінські часи. В архітектурі і містобудуванні означає буквально поєднання архітектури, ландшафтного дизайну і монументально-декоративного мистецтва задля створення виразних ідеологічних ансамблів. Приклад — комплекс ВСХВ (ВДНХ) в Москві.

Фото 2. Музична школа. Зручне розташування на околиці масиву у поєднанні із якісним ремонтом робить школу одним із найбільш вдалих і дотепер естетичних проектів Виноградаря

Фото 3. Скульптурна група. Скульптурні групи на перетині двох пішохідних алей та перед будинком — один із елементів колишньої програми естетизації простору району

Для індивідуалізації забудови використовувались також і окремі авторські споруди — а тут архітектори були досить обмежені у правах. Показово, що вони відігравали саме культурну (освітню) або інтегративну функцію[11] — музична, художня і хореографічна школи, кафе, а також культурний центр (фото 2).

Не осторонь залишилось і монументально-декоративне мистецтво — в різноманітних місцях масиву, зокрема на перетині пішохідних алей, розташовані скульптурні групи чи окремі стели або «обеліски» (фото 3).

Нарешті, в самому центрі масиву було спроектовано «суспільне ядро» — велику пішохідну площу із культурним центром, який включав би кінотеатр, піонерську організацію, молодіжний центр і гуртки. На відміну від рівномірної Оболоні, Виноградар — житловий масив з виділеним з-поміж іншої забудови центром (Більський називає його «ансамблем», порівнюючи тим самим із садово-парковими ансамблями доби класицизму). Головні зусилля архітектора було спрямовано на підкреслення суспільно-культурного центру. Для цього використано вже згадане наростання інтенсивності кольору, а також висот будинків.

Ще одна характерна ознака Виноградаря — протяжні пішохідні алеї (фото 4) — теж відіграють доцентрову функцію, спрямовуючи пішохода з периферії в центр масиву. Такі ж алеї йдуть паралельно вулицям, відділені від них широкими зеленими смугами

11. Бо школи, дитсадки й універсами вже мали сформовану типологію на багато років наперед.

(цілковите розмежування автомобілів і пішоходів — заслуга Ле Корбюзьє). Найбільше схвальних відгуків проект Виноградаря отримав саме за поєднання культурного центру довгою пішохідною алеєю із зоною відпочинку на Синьому озері.

Виноградар фактично став одним з проектів, після яких комплексний естетичний підхід до життєвого середовища і планування суспільних просторів став необхідною нормою, про що свідчить прикладний архітектурний посібник 1984 року «Эстетика массового индустриального жилища»[12].

Фото 4. Пішохідні алеї. Такою «вічною» бетонною плиткою (не дуже зручною для ролерів і велосипедистів) вимощений весь житловий масив

Переозначення простору: позбавлення від «зайвого»

Трагедія сучасного Виноградаря в тому, що він як цілісне житлове утворення так і не був завершений; ключова його частина — суспільне ядро із культурним центром залишилась незбудованою. Недобудована виразна функціоналістська споруда культурного центру, відома місцевим підліткам, як ДК «Бомж», перетворена на звалище будівельного сміття. Повільно руйнуючись і заростаючи зеленню, вона стає все більше схожою на старовинний замок (фото 5), функціонуючи як місце відпочинку й споживання алкоголю для місцевої молоді. Широка пішохідна площа дуже довго залишалась величезним незабудованим пустирем в центрі масиву, хоча весь Виноградар було завершено до 1987 року. Так житловий масив залишився без найважливішого елементу —

Фото 5. Культурний центр. Так ніколи і не завершений символічний центр Виноградаря за 20 років руйнації перетворився на локальний «замок з привидами»

12. Эстетика массового индустриального жилища. — М.: Стройиздат, 1984. — С. 166–204.

Фото 6. Новобудови утворюють навколо себе хаотичні парковки, хоча змарнована на це земля могла би стати основою для привабливої зони відпочинку

інтегративного і, найголовніше, функціонального публічного простору.

Лише в 2000-х, коли стало остаточно зрозуміло, що ансамбль завершено не буде, тут з'явились нові житлові будинки. Навіть за таких умов ще зберігалась можливість реабілітації культурного центру, чи хоча б пішохідної площі, але нещодавно збудовані чотири будинки з іншого боку культурного центру назавжди поховали інтегративну ідею Більського. Великі пусті клапті території навколо культурного центру використано під імпровізовані парковки, а місця, куди ще не дібрались автівки, мешканці нових будинків швидко засадили деревами, зберігши за собою цю територію. Таким чином, територія, яка планувалась як суспільне осердя, зараз використовується переважно як маніфестація приватного мешканців масиву (фото 6), а «врятована» від цього частина демонструє цілковиту відсутність у місцевих ініціативи щодо благоустрою іншої території, окрім власного подвір'я.

В кінці 1980-х Виноградар спіткала доля чи не усіх житлових утворень доби пізнього СРСР — ретельно розраховані в усіх відношеннях масиви (кількість мешканців, найкоротші відстані до інфраструктурних об'єктів тощо) опинилися в суворих умовах розпаду інфраструктури. Вся система естетично організованого житлового простору, не склавши пострадянський іспит на придатність, розвалювалась просто на очах з економічних причин.

Простори і об'єкти району при цьому інтенсивно переозначувалися, набуваючи нових функцій або позбуваючись старих. Коли хліба не було в найближчому універсамі[13], мешканці йшли у дальній, а коли не було й там, сідали на тролейбус і їхали в інший житловий масив. Ієрархія потреб порушувалася, адже згідно з нею щодобові потреби мали задовольнятись на відстані щонайбільше 300 метрів від дому. Те ж саме сталось і з періодичними потребами — у 1990-х роках відпала потреба у пральнях, хімчистках, ательє з ремонту одягу, навіть кафе, які розташовувалися в кожному з п'яти торгових центрів. Один за одним ці заклади змінювали функцію чи просто закривалися.

Паралельно з цим занепадав громадський транспорт, і тут стало зрозуміло, наскільки невигідно Виноградар розташований відносно інших районів Києва. Згодом додалась повна економічна несамостійність, що ставало мало не катастрофою для масиву, який пов'язаний з містом лише чотирма-п'ятьма маршрутами громадського транспорту і від якого до найближчого метро мінімум 30 хвилин їхати.

Цікава ситуація склалась зі школами і дитсадками, до яких діти теоретично мали ходити не більше 200 і 400 метрів відповідно. З п'яти шкіл Виноградаря три у районній міфології[14] стали вважатися «бандитськими», і з 1990-х батьки воліють віддавати дітей у «хорошу» школу № 257 з поглибленим вивченням англійської мови[15], розташовану на

13. Деякі жителі Виноградаря у приватних розмовах пригадують, як в універсамах до середини 90-х залишилися лише хлібні віконця у кутках, з вічно черствими батонами, а за іншими продуктами треба було ходити на ринок.

самій околиці масиву (за нею вже тільки озеро й ліс). Два розташовані поруч дитсадки перетворились на юридичний та економічний ліцеї, інші натомість стали переповненими.

Торговельні центри, які на Виноградарі поєднувались із місцями соціалізації мешканців (поруч із ними розташовані клуби, спортивні секції, кафетерії, дитячі майданчики), своїх функцій фактично не змінили: у 2000-ні вони всі стали супермаркетами відомих мереж. Хоча з переорієнтацію громадян на інший спосіб пересування містом (з переважно пішохідного на переважно автомобільний) простір навколо торговельних центрів дещо змінився. Ще в 1990-ті роки перед кожним із торговельних центрів обов'язково був басейн із фонтаном для літньої прохолоди, навколо якого розставляли емальовані залізні стільці навколишні кафетерії або торгували квасом із жовтих діжок. Зміна режиму пересування призвела до того, що ці простори були перетворені на паркувальні майданчики для зручності клієнтів-автомобілістів.

Взагалі, автомобілізація Києва досить сильно вплинула на пристосований у першу чергу для пішоходів простір Виноградаря. Простори із відсутньою або невиразною функцією (окрім транзитної), — такі як пішохідні алеї масиву, все частіше використовуються як парковки/проїзди. Щоб чинити опір, прихильники пішохідного пересування змушені вкопувати посеред них стовпчики або клумби з квітами. Попри чималі «квартали» приватних гаражів, на парковки перетворено також і інші «порожні» місця, зокрема частина незбудованого суспільного центру. Від цілковитого зникнення пішохідного простору Виноградар рятує хіба його вигадливий штучний рельєф з перепадами висот і східцями.

Пострадянську еволюцію масиву завершила поява ще двох споруд — «ринку й храму». Розвиток ринку на Виноградарі міг би стати чудовою ілюстрацією того, як легко нові хаотичні структури «дикого» капіталізму фрагментують, здавалося б, упорядковані й завершені радянські простори, а мешканців змушують змінювати повсякденні практики й маршрути. Ринок виник як рятівна альтернатива порожнім універсамам у середині 1990-х років практично в центрі масиву. В умовах відсутності суспільного центру і часткового занепаду локальних місць соціалізації в окремих мікрорайонах, він швидко став новим центром соціалізації і культурного обміну. Його територія, — спочатку невелика ділянка поблизу місцевої ТЕЦ, стала стрімко розростатися, і тепер вона кільцем охоплює центральний мікрорайон, просуваючись по алеї в обидва боки. Пішохідна структура Виноградаря виявилась дуже зручною просторовою формою для ринку, достатньо було тільки розташувати кіоски та розкладки з товаром обабіч алей на головних маршрутах мешканців. Поруч розташовано

Фото 7. Ринок на алеї. Імпровізований торговий «пасаж» захоплює одну з найголовніших периметральних алей Виноградаря і відчужує у мешканців транзитний простір

14. За спогадами місцевих мешканців, колишніх учнів згаданої школи.

15. Зараз вона перетворилась на гімназію № 257.

кінцеві зупинки ряду маршрутів громадського транспорту. Нині ринок, після кількох пожеж, монументалізується — намети замінюють на уніфіковані зелені кіоски, поруч з якими виростають нові намети. Останні перетворення там — це організація своєрідних торговельних «пасажів»: розташовані з обох боків алеї кіоски перекривають спільним напівпрозорим дахом і перетворюють на нескінченну торговельну вулицю, яку майже неможливо оминути, адже вона розташована в самісінькому центрі масиву (фото 7).

Довгий час на Виноградарі не було жодної церкви, і показово, що першим саме тут з'явився молитовний будинок однієї з нових для України церков. Нові власники відремонтували закинуту споруду колишнього кафе «Біля озера» (до речі, виразний зразок функціоналізму другої хвилі на Виноградарі) і пофарбували її у білий колір (фото 8). Зараз це одне із найкраще збережених у своєму первинному вигляді місць району.

У 2010 році на околиці Пуща-Водицького лісу було збудовано невелику дерев'яну православну церкву (фото 9), а невдовзі навколо неї огороджену вже чимало ділянку, на якій зараз споруджується будинок священика. Церква займається інтенсивним упорядкуванням місцевості — замощує лісові стежки бруківкою, висаджує квіти, прокладає власні комунікації.

Повсякденність жителя мікрорайону (замість висновку)

Житловий простір Виноградаря сформовано таким чином, щоб у кожному його мікрорайоні була якась ландшафтна чи культурна принада. Так, в одному з мікрорайонів, який не вирізняється рельєфом чи будинками цікавої форми, на пішохідних доріжках розташовано кілька вигадливих скульптурних груп[16] (фото 3), покликаних створювати у мешканців «ліричний настрій»; в іншому — бібліотека, а в третьому — приваблива зона відпочинку з озером і ресторан «Чернігів». Все це дуже привабливо виглядає в архітектурній пресі початку 1980-х[17], хоча насправді більша частина масиву містить дуже щільну високоповерхову забудову, серед якої губляться і мікрорельєф, і скульптурна пластика. Фактично це заставлені будинками великі двори, в центрі яких розташовано, якщо користуватись термінологією Луї Альтюссера, «базові державні ідеологічні апарати» — школи і дитсадки, а супермаркети й інші інфраструктурні об'єкти тяжіють до периферії житлової зони. Цікаво, що для дорослих мешканців і молоді не передбачено жодних місць соціалізації.

Фото 8. Церква у будівлі колишнього кафе. Одна з найцікавіших будівель на Виноградарі — неофункціоналістське «Кафе біля озера» у кінці 1990-х стало протестантським молитовним будинком

16. Автор — скульпторка Л. Муравйова.
17. Наприклад, у підсумковій статті «Жилой район Виноградарь в Киеве» в головному архітектурному органі СРСР журналі «Архитектура СССР» (№ 12/83) Виноградар описано так, ніби всі його заплановані об'єкти вже завершені.

Фото 9. Місцеві представники УПЦ здійснюють територіальну експансію в ліс, розширюючи межі «обителі»

Така організація житлового простору створює вкрай закрите, інфантилізуюче середовище: той, хто перебуває всередині мікрорайону, попри всю, здавалося, б анонімність і соціальне відчуження великого міста, відчуває на собі перехресні «батьківські» погляди з усіх вікон будинків, які кільцями оточують великі двори[18]. При цьому соціалізуватись мешканці можуть тільки перед своїми під'їздами або на дитячих майданчиках чи шкільних стадіонах. Цей неусвідомлюваний, але від того не менш дієвий механізм контролю лежить в самій основі радянської житлової забудови: за містобудівними нормами дитсадки і школи повинні розташовуватись у центрі мікрорайонів, оточені будинками. Функціонально недиференційовані великі подвір'я стають ареалами напівпрозорого, напівприватного життя за межами квартир. Соціалізація мешканців відбувається тут у першу чергу на основі спільного побуту — догляд за авто, вибивання килима, вигулювання собак тощо (фото 10). При цьому майже кожне подвір'я намагається виділитись з-поміж інших: дехто з жителів перших поверхів для цього навіть огороджує газони під вікнами, перетворюючи їх на імпровізовані «городи-розарії», і тим самим вони естетично привласнюють частину спільної прибудинкової території.

Фото 10. Бювети стають місцем соціалізації різних вікових груп

Інфантилізацію породжує саме недиференційованість простору, адже різні вікові групи користуються одним і тим самим «дитячим» простором: так, вдень на дитячих майданчиках та шкільних стадіонах граються діти під наглядом пенсіонерів чи матерів, а ввечері їх окупує молодь для спільних комунікативних практик.

Контрольований простір тісно пов'язаний із ретельно розрахованими просторовими маршрутами громадян, які неухильно відтворюються архітектурним середовищем

18. У паноптиконі Бентама в центрі круглої тюрми знаходиться вежа, з якої контролюються в'язні, розміщені у камерах по периметру споруди.

(ті самі пішохідні алеї Виноградаря): зупинка громадського транспорту — супермаркет — будинок. Для батьків (а внутрішній простір мікрорайону можна назвати також «простором матері й дитини») є ще один додатковий маршрут: дитсадок — школа — поліклініка. Все це — яскраві приклади того, що Анрі Лефевр назвав «репрезентаціями простору» — ретельно розрахованим в результаті численних підрахунків і досліджень (окрім соціальних) простором державних планувальників, професійних «творців просторових кодів», які нав'язали жителям саме такі просторові практики[19].

Повсякденність всіх жителів/ьок мікрорайону позначена цим просторовим зв'язком, і монументальне мистецтво і ландшафтний дизайн Виноградаря, на жаль, мало що змінюють у цих відносинах. Архітектор Виноградаря спробував урізноманітнити зовнішній вигляд забудови за допомогою вигадливого ландшафту й окремих об'єктів, але в основі соціального життя тут все одно лежать певні продумані згори економічні і просторові принципи, які важко усвідомити, а відповідно і важко подолати. До того ж архітектурний акцент все-таки зроблено саме на естетичній виразності, а не на зручності простору, хоча ансамблевість і скульптурні групи безпосередньо не створюють комфортного середовища.

У той же час Виноградар є показовим перехідним пострадянським простором: **частковий занепад власне радянських повсякденних практик поєднується тут із появою нових об'єктів з притаманними їм функціями (ринок), які швидко стають центрами соціалізації і спричиняють появу вже нових просторових практик**. Окрім цього, опис соціального життя Виноградаря був би абсолютно неповним без урахування того факту, що новітня історія масиву — це постійний процес переозначування просторів у ході їх альтернативного використання жителями. Французький дослідник повсякденності Мішель де Серто називає процес непередбаченого планувальниками використання міського простору «тактиками»: за допомогою них звичайні люди уникають нав'язаних їм владою «стратегій», тобто просторових маршрутів і життєвих циклів. Слід однак пам'ятати, що це теж відбувається несвідомо. Так, наскрізні пішохідні алеї активно використовуються автомобілістами як зручні проїзди, а пішоходи протоптують собі нові доріжки, позначаючи тим самим свої щоденні траєкторії.

19. Lefebvre Henri. The production of space. — Oxford: Blackwell, 1991. — P. 38–39.

Джерела

1. Lefebvre Henri. The production of space. — Oxford: Blackwell, 1991.
2. Бильский Э. А. Художественная пластика в детских садах Виноградаря // Строительство и архитектура. — 1978. — № 5. — С. 28–31.
3. Блинов Г. В. Архитектурно-пространственная композиция нових жилых районов Киева // Строительство и архитектура. — 1981.
4. Бранденбург Б. О новых жилых районах // Б. Бранденбург. — Архитектура СССР. — 1983. — № 12. — С. 14.
5. Волчок Ю. Жилище и город. Из опыта советской архитектуры / Ю. Волчок. — Архитектура СССР. — 1983. — № 12. — С. 15–16.
6. Жилой район Виноградарь в Киеве // Архитектура СССР. — 1983. — № 12. — С. 12–13.
7. Малес Людмила. Центральність та публічність: ситуації української столиці // Стратегії урбаністичного майбутнього Києва: збірник громадських дискусій, статей, інтерв'ю та проектів. — К.: Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьолля в Україні, 2011. — С. 28–35.
8. Иванова И. В. Жилой район как объект художественного проектирования / И.В. Иванова // Эстетические проблемы современной массовой застройки. — М., 1988. — С. 25–31
9. Рибаков М. О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва / М. Рибаков. — К.: Кий, 1997.
10. Съедин А. В. Жилой район Виноградарь в Киеве // А.В. Съедин. Строительство и архитектура. — 1980. — № 11. — С. 6–11.
11. Трубина Елена. Видимое и невидимое в повседневности городов // Визуальная антропология: городские карты памяти / Под редакцией П. Романова, Е. Ярской-Смирновой (Библиотека Журнала исследований социальной политики). — М.: ООО «Вариант», ЦСПГИ, 2009. — С. 17–44.
12. Эстетика массового индустриального жилища. — М.: Стройиздат, 1984.

КУЛЬТУРА ПОБУТУ В ОКРЕМОМУ РАЙОНІ

Анна Кравець, Назарій Совсун

Нещодавно біля метро «Мінська» зруйнували будинок побуту, який з часів забудови Оболоні був головним громадським центром району та її «архітектурним акцентом»[1]. Цю будівлю, на місці якої тепер постане житлово-офісний комплекс, було спроектовано так, щоб відповідати всім побутовим прагненням громадян соціалістичної держави. Служба побуту в ідеалі була призначена для оптимальної організації та раціонального розміщення підприємств побуту, забезпечення населення комплексними приймальними пунктами побутового обслуговування (відокремлені маленькі служби з послуг вважалися радше неефективними, малопотужними та збитковими)[2]. Хоч поняття про громадський центр і включало наймасовіші «стандартні види послуг», та деякі з них передбачали досить нюансовані побутові практики (на зразок прасування, штопання, виведення плям).

Будинок побуту «Оболонь», архітектор Б. Гудков

На сьогоднішній день з будинків побуту в Києві залишились одиниці. Навіть часткове перекваліфікування подібних закладів не змогло забезпечити їх вписування у нові соціально-економічні обставини. У 90-х–2000-х побут змінювався, і приміщення будинку побуту «Оболонь» поступово вміщувало все більше офісів та магазинів, навчальних центрів тощо, й будівля все менш відповідала своїй назві. Для багатьох мешканців міста будинки побуту перетворились на химерні зони незрозумілого призначення, зникнення яких не викликає жодних заперечень. Вочевидь, для інвесторів вигідніше побудувати на їхньому місці щось нове, ніж вкладати гроші у повну реконструкцію.

Цей текст є спробою розглянути сучасну ситуацію Оболонського району в поєднанні з його минулим та уявним на тлі більш загальних теоретичних зауваг стосовно культури побуту, а також тих процесів, що схожим чином відбуваються в побуті й інших районів Києва.

1. Асталош Є. С., Сєвєріна О. С. Служба быта — Киеву, Строительство и архитектура. — М. — 1986. — № 9 — С. 13.
2. Там само.

Урбаністичний аналіз не робить висновки з механічних обрахунків площ та периметрів, радше його точки інтенсивності виникають у певних соціальних, політичних, економічних, ідеологічних обставинах. Нашою метою було звернути увагу на ці обставини в історичній перспективі, проаналізувати тонкі зв'язки між поняттями спільного та індивідуального в місті, між побутом та політикою. Аби отримати нові пояснення сучасного та локального, ми вдаємося до історично-порівняльного аналізу, що бере до уваги радянський побут загалом і простежує певні риси його трансформації в різні періоди та відповідні зміни у ландшафті.

Від розгляду культури повсякдення та ставлення до речей ми рухаємося до сучасних практик комунікації та обігу товарів. Особливої уваги в тексті заслуговують будівлі побутового обслуговування населення, що розміщує наш аналіз на стику побутового та суспільного, звертаючи увагу на формальні ознаки та ролі громадського центру в різний час. Крім того, робота з уявним на матеріалі кінематографічних образів, у яких постає Оболонь, дає змогу розглянути те, що лежить по той бік дискурсивного і практик повсякдення. Так постає спроба дослідити конструювання збірних образів району, що асоціюються з ним у повсякденні як в історичному контексті, так і в сучасному.

Відчужене місто. Проблеми спільного та приватного простору

Урбанізм є дуже життєвою й суто практичною сферою досліджень. Скільки б архітектурні вуаєристи не прагнули приділяти увагу естетичному досвідові, тут переважають раціоналізм, утилітаризм і боротьба за права на фізичний простір. Проте в Києві практичні питання, принципи, концепції щоденного існування у місті не становлять широкого зацікавлення його мешканців і надто загально закріплені у діяльності на рівні виконавчої влади. Адже головним принципом впорядкування простору наразі в Україні є продаж, а регулятором — ринок землі. Не існує широких суспільних обговорень альтернативних концепцій розвитку, які би враховували інтереси значної кількості населення. Місцевий медійний резонанс на практиці здебільшого здатні створити лише невеликі самоорганізовані громадські групи. Немає утопічного проекту, такого собі морального «alter ego» суспільства, можливість його було витіснено після поразки проекту комуністичного. Політизованість цієї проблематики набагато менша за звичайні гучні популістські питання, на яких сьогодні будується корумпована політика. Активістська аудиторія, хоч і порівняно ширшає, проте мобілізація радше центрується довкола класичних проблем, спрямованих на те, щоб протягувати потрібні політикам рішення у той момент, коли вся увага закумульована на болючому.

Спільне виявляється порожньою категорією: не існує громадської відповідальності у проблемах спільного простору, що безпосередньо торкаються наших життів, здебільшого по лінії екстер'єру, де здійснюється політика, що впливає на побут людей. Адже сфера впливу кожної людини обмежується власною квартирою. Мешканці Києва (як і більшості пострадянських міст) відчайдушно ігнорують некомфортність публічного простору, але вкладають чимало зусиль, облаштовуючи свій побут і особистий простір: життя відбувається в інтер'єрі. Важливий лише приватний простір, який існує «для себе», або втеча між стін та речей, у «фортецях побуту»[3]. Показовою в цьому плані є надрозвиненість індустрії ремонту, що на міському просторі позначається величезними площами, зайнятими ремонтно-будівельними гіпермаркетами, як «Leroy Merlin», «Епіцентр», друга лінія домашнього затишку «Dream Town» тощо.

3. За висловом В.Маяковського.

Зміни режимів побуту та ставлення до речей: від боротьби з буржуазністю до споживацького затишку

Побут — це периферія соціальних відносин. Адже він прилеглий до сфери внутрішнього, квартирного, інтимного та сакрального, з одного боку. З другого, повсякдення часто належить до таких контекстів, де ця сфера пригнічується як міщанське, тлінне, вульгарне, обтяжливе, таке, що підпадає під владу речей та схематизмів і відтак має бути подоланим заради свободи від вічного повторення. Етична боротьба з побутом здійснювалась і в російській монархічній культурі, і в радянській соціалістичній. Відтак, із розпадом Союзу пропагандистське гасло з травматичного минулого про «боротьбу з убогістю побуту» обертається тим, що споживач з особливою, екзальтованою насолодою долає цю заборону повсякдення як вульгарного. Предмети набувають нового значення, послуги, що задовольняють потяг до феєричних практик та святкувань, як і інші способи «священного неробства», множаться — продовжуючи ту ж таки одвічну боротьбу.

Однак ідеологічне осмислення повсякдення в радянській культурі не в усі часи надавало йому конотацію ворога. Рання революційна боротьба з мотлохом, що проходила на тлі утопічних потуг, із загальної перебудови побуту змінилась новою хвилею захоплення домашнім затишком. Пізніше, під час «відлиги», молодіжна інтелігенція збунтувалася проти скомпрометованого сталінського затишку, повертаючи аскетизм і романтику «безпобутовості»[4]. Таким чином, дослідниця «загальних місць» Світлана Бойм простежує певні зміни у товщі повсякдення. «Після розчарувань серпня 1968 року, коли радянські танки ввійшли до Праги, частина інтелігенції переглянули “кухонні посиденьки” попереднього десятиліття»[5], — з абзацу не зрозуміло, яким чином переглянули, до яких змін це привело. Пізньорадянська комунальна квартира з її наскрізь вербалізованим внутрішнім побутом колективного тіла та розтягнутим на нескінченність часом вміщує життя «маленької людини», що проходить у сидінні та посиденьках і зав’язується радше на індивідуальних, міжособистісних зв’язках та внутрішніх комунікаційних кодах.

У побуті радянської людини не було надлишку предметності, й усе ніби виконувало свою безпосередню функцію. Надлишкова предметність не лише засуджувалась ідеологічно, але й не могла реалізуватись через брак багатьох, подекуди найбільш необхідних у побуті речей, будучи неможливою з економічних причин для більшості. Як стверджує Катерина Дьоготь, володіти річчю в радянській культурі взагалі не було можливо: у світі рівності (навіть якщо вона завжди була лише уявною) речі не могли бути пригніченими і відчуженими об’єктами, як це було в капіталістичному Заході. Річ сама ставала суб’єктом, який повинен був представляти цінність праці[6]. Річ-суб’єкт скоріше була ближчою до робітника, що її виробив, і не піддавалася безпосередньому власнику. Принаймні до того моменту, поки власники не втручалися в її виробництво, переробляючи під свої індивідуальні потреби. Адже радянські речі, котрі були доступні покупцям, повсякчасно вимагали додаткової обробки, аби стати зручними і можливими для вжитку, а особливість побуту радянської людини неодмінно була пов’язана з його виробництвом. Дьоготь вказує, що попри офіційно декларовану асексуальність побуту та предметності, в радянській культурі зв’язок між річчю і людиною був значно інтимнішим, ніж у капіталістичних країнах[7] (про що, можливо, найкраще свідчило ставлення до предметів із Заходу, які ставали найкращими друзями радянських людей).

4. Бойм С. Общие места, Мифология повседневной жизни. — М.: НЛО, 2002. — С. 53–59.
5. Там само. — С. 58.
6. Деготь Е. От товара к товарищу. К эстетике нерыночного предмета / Е. Деготь // Логос — 2005. — №5 (580). — С. 202.
7. Там само. — С. 209.

Будинки побуту в цій системі виконували відповідні функції. Ремонт взуття, сумок, парасольок, годинників, пральня, хімчистка, виведення плям — набір послуг не був уніфікованим, проте саме він може свідчити про радянську предметність. До будинку побуту не ходили просто так, а лише за потребою: повернути до вжитку ту чи іншу річ або ж підлаштувати. Вкотре відремонтований годинник, пошита в ательє за власним стилем спідниця тощо — всі ці речі історизувалися й жили разом з їхніми господарями. Причому концептуальне осмислення предметів позначало також утворення навколо цього певної культури суспільного взаємообміну та певну дискурсивну інтенсивність.

Відтак виробництво побуту передбачало також виробництво комунікації. В радянських містах завжди знаходилося місце для різноманітних гуртків, у яких люди вчились конструювати, моделювати, в'язати тощо. На тлі застою в пізньорадянській офіційній культурі низова, неофіційна культура завжди була наповнена комунікативними практиками (тут можна говорити і про рецепти страв, що кочували між господинями, і про поради щодо свіжості чи якості харчових продуктів у магазинах тощо), які хоч і замикалися в окремі острівці соціального, однак відігравали значну і визначальну роль у житті кожної людини. В добу «Дрімтаунів» ця межова мова побутової взаємодії зникла.

Помітною є зміна у ставленні до речей. Вони зведені до видимостей, їхня предметність вислизає під тиском ринкової вартості. Момент комунікації, що раніше був необхідним для отримання тих чи інших предметів, на сьогодні зведений до сплати за покупки. Тілесні звички споживачів організовуються взаємодією з об'єктами бажання, що предметно втілюють людські фантазії. З іншого боку, таким чином організація соціально-побутової сфери виключає практичні послуги, що не належать до найпопулярніших, витісняються з ринку та стають недоступні, а натомість усе собою заступає продаж як єдина універсальна послуга.

Важливий фактор, який визначає сьогоднішнє ставлення до предметів, полягає і в тому, що люди вже не асоціюють себе з виробництвом, адже криза перехідної економіки в 90-х та сучасна глобальна капіталістична криза вдарила по виробниках, натомість кожен громадянин є споживачем (можливо, це і є тепер головною його функцією?). За таких умов низька якість товарів уже не становить проблеми: речі зношуються навіть тоді, коли мають ідеальний вигляд — не відповідаючи новій моді, інтенсивність якої постійно росте — відтак вони повинні бути замінені на нові. Поламаний годинник вже не потрібно відносити в майстерню: все одно він не відповідає оновленому гардеробу. Якщо в радянській культурі споживач часто ставав рабом придбаної речі, а річ представляла цінність праці, то в капіталізмі все навпаки — самі товари виглядають і функціонують як раби.

Уявне в побуті зразкового району: загрози, фантазії та їх утілення

Оболонь було заплановано як втілення мрії громадянина-трудівника, що житиме за комунізму. Раціонально організований побут та прогресивне планування включало найнеобхідніші об'єкти служби побуту на місцях — універсам, будинок побуту. По решту необхідного (одяг, взуття, ювелірні вироби, посуд абощо) потрібно було їхати в центр міста. Оболонь як спальний район, місце оселі та відпочинку, де проходить приватне життя, за стандартною мрією, має бути комфортним та доброзичливим місцем, спокійним, розташованим подалі від буденної суєти центру міста. Це ідеал, якого прагнув би робітник: оселитися з сім'єю в такому місці, що обіцятиме щасливе та спокійне повсякдення. Проте на попередніх стадіях конструювання, на шляху до досягнення цієї омріяної мети його можуть спіткати сумніви та страхи. У фільмі «Дрібниці життя» (В'ячеслав Криштофович, 1980) Оболонь фігурує як образ пустки, холодного техногенного монстра необжитого простору.

Кадр з фільму «Дрібниці життя» (реж. Криштофович В., 1980 р.)

Кадр з фільму «Розпад» (реж. Беліков М., 1990 р.), що демонструє драматичну картину міста енергетиків після аварії: ліворуч на горизонті видно оболонський неофункціоналістський будинок архітектора Б. Гудкова по вул. Маршала Тимошенка, 18

Таке відчуття переслідує героїв фільму, коли вони потрапляють на далеку кінцеву зупинку трамвая, оточену пісками, через які потрібно ще йти пішки до нових будинків — саме на цих деталях акцентує режисер. Такий образ дає змогу передати сімейну драму пари напередодні розлучення, їхню розчарованість у несправджених надіях.

Інший образ подібного побутового або соціального страху постає у фільмі «Розпад» (Михайло Бєліков, 1990), присвяченому чорнобильській атомній катастрофі — частково знятому на Оболоні. Спальний район отримує свою паралель зі зразковим соціалістичним «містом енергетиків» (враховуючи, що Прип'ять та Оболонь забудовувалися приблизно в один період, тобто мали схожі риси «способу життя», локальних зв'язків, власне архітектури тощо). Таким чином образ, що малюється, втілює розпачливу, депресивну картину та настрої: вже обжитий на час аварії район обертається моторошним пейзажем, у якому панує щось невідоме та вбивче. Після такого роду техногенної аварії це найперше, що впадає у вічі: картина зовсім звична, але тепер вона позначає небезпеку, моторошне, паралітичний жах.

Такі образи, що виникають «по той бік» запланованого успішного повсякдення, відбиваються в кінематографі або ж конструюються за його участі та у повсякденній практиці між людьми.

Кадр з фільму «Розпад» (реж. Беліков М., 1990 р.). Будинок на Героїв Сталінграда, 26, з якого у фільмі евакуюють людей

У сучасний період безпосередньо з Оболонню також пов'язані деякі серйозні екологічні загрози, що час від часу постають у медійному просторі. Зокрема, йдеться про побоювання щодо прориву дамби Київського водосховища через її аварійність та потребу в ремонті. Стосовно такої перспективи думки розбігаються: дехто вважає, що дамба, побудована 1964 року, розрахована на 100 років експлуатації, інші ж застерігають, що у разі затоплення вода протягом кількох хвилин рине на Оболонь у першу чергу. Крім того, зосереджені на Оболоні об'єкти харчової промисловості становлять серйозну загрозу екологічної катастрофи. Адже один із найпрестижніших спальних районів Києва 2011 року посів перше місце за рівнем небезпечних відходів (I-III класів), фактично утворюючи третину цих відходів у Києві[8].

Попри це, у добу, коли утопічні проекти подолано, публічний простір району подекуди перетворюється на вмістилище фантазму, напівілюзорний вимір простору, який завжди вже містить твоє бажання і обіцяє насолоду. Не дарма оновлений вигляд джентрифікованої Оболоні 2003 року отримує державну премію в галузі архітектури — «за реалізацію комплексної програми гуманізації містобудівного середовища»[9]. Тим паче тепер, коли по лінії

Тарас Хімчак. Торгово-розважальний центр «Дрімтаун»

8. Найбруднішим районом Києва несподівано визнали Оболонь // ТСН. — 21.07.2012. — http://tsn.ua/ukrayina/naybrudnishim-rayonom-kiyeva-nespodivano-viznali-obolon.html.
9. Кальницький М.Б. Житловий масив Оболонь // Київпроект: 70 років: монографія / Авт.-упоряд. Кальницький М. Б., Суворов В. А.; за заг. ред. Гордєєва І. П. та ін. — К.: А+С, 2007. — С. 147.

Тарас Хімчак. Торгово-розважальний центр «Дрімтаун»

метро вже зведено два величезні «Дрімтауни», спокійний обжитий спальний район пожвавлюється та приймає охочих покупців з усього Києва. Оболонь перетворилася на елітний масив з дорогою житловою площею та бутіками, а її публічний простір поступово захоплює модус сьогодення — ТРЦ.

ТРЦ покриває простір, який, по суті, захищений від побутових небезпек, бруду вулиць та інших розривів соціального, які нам може експонувати жива реальність. У містобудівній перспективі ТРЦ, що сьогодні також є синонімом «громадського центру», займає все більше квадратів на плані міста. Так, на ділянці між колишнім універсамом та колишнім будинком побуту на відстанях від 400 до 700 метрів один від одного розміщено п'ять торговельних та торгово-розважальних центрів. Від дефіцитних злиднів у радянському побуті ми перейшли до іншого екстремуму — коли все під рукою, і сама пропозиція породжує попит. Ходити поверхами, вулицями, «мріями» ТРЦ — це сучасний ідеалізований побут. Таким чином, час проводять у свого роду «не-місцях», утопіях. Інтер'єри торгово-розважальних центрів, простори гіпостазованого комфорту стали також зонами публічного проведення часу. Посиденьки проходять радше у кафе та ресторанах, розташування яких посеред шопінг-молу власне забезпечує і помножує публічність. Проте така публічність є скоріше грою у видимості, демонстрацією статусу на тлі зведеної до мінімуму комунікативної практики. Така публічність наскрізь індивідуалізована і щоразу відштовхується від рівня достатку кожного з агентів. Розважальність між тихими складками побуту позначає гедоністичний престиж успішних класів. Між тим, решта людей також потрапляють в умови нав'язаного, проте добровільно прийнятого споживчого змагання, переймаючись цими образами успіху.

Особливості товарообігу в пізні часи СРСР, неспроможність впливати на вирішення найголовніших питань та страх тиску згори вилились у народження низової культури, що виявляла себе в комунікативних практиках. Ця низова культура, звісно ж, не існувала відокремлено від культури офіційної. Їхнє поєднання вможливлювало, зокрема, вписування низової культури в міську інфраструктуру. Проте такий простір спільної взаємодії набув політичної ваги, і саме він, імовірно, став однією з найголовніших передумов подолання «реального соціалізму». Втім, на тлі послаблення тиску державного апарату ці зв'язки не посилюються, а радше навпаки, руйнуються. Сучасні капіталістичні міста та їхні спальні райони, що беруть свій початок у соціалістичному минулому, кардинально змінились і з функціональної точки зору.

Найбільший житловий масив у радянські часи тепер репрезентують нові «Липки» разом із «Дрімтаунами». Зміни соціально-економічного устрою та ідеологічної орієнтації відбилися на всіх рівнях взаємодії як людей між собою, так і обігу речей та товарів.

На цьому тлі не виглядає дивним руйнування будинку побуту «Оболонь», який хоч і не виконував своїх запланованих функцій, проте давно на тілесному рівні закріпився в повсякденні мешканців району як центр практичних послуг. Будинок побуту не пропонував своїм відвідувачам ані безтурботності розваг, ані видимості престижу, окрім грубої функціональності, конотуючи хіба що некомфортні спогади про минуле.

Знесення будівлі, колишньої архітектурної принади району, уособлює поразку проекту прогресивного побуту та намагання витіснити цю поразку, разом із радянським минулим, з візуального образу осучасненого престижного ландшафту Оболоні. Сьогодні Оболонь знову втілює мрії про щасливе повсякдення, проте лише обмежена категорія людей може претендувати на спробу їх здійснення. Натомість побутова культура атомізованих індивідів тяжіє до забуття у розвагах, споживання видимостей та відчуження від подій суспільного та політичного значення.

Література

Бойм С. Общие места. Мифология повседневной жизни. — М.: НЛО, 2002.

Деготь Е. От товара к товарищу. К эстетике нерыночного предмета // Логос — 2005. — № 5 (580).

Кальницький М.Б. Житловий масив Оболонь // Київпроект: 70 років: монографія. / Авт.-упоряд. Кальницький М. Б., Суворов В. А.; за заг. ред. Гордєєва І. П. та ін. — К.: А+С, 2007.

ПОДІЛ ПРОСТОРУ І ГРОМАДИ ЗА ВІССЮ ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЯ У ВЕЛИКОМУ МІСТІ

Людмила Малес

Сьогодні вже існує комплекс текстів, які описують форми розвитку та перетворення міст. Для аналізу структури простору в них вибудовуються моделі концентричних кіл, сегментів, багатоядровості. Та в багатьох випадках простір міста розглядають як *causa sui* — причина самого себе, та естетизують як *sui genesis* — єдиний у своєму роді. Вітчизняним аналогом урбаністичних студій (*urban studies*) можна назвати соціологію міста, а соціокультурний аналіз міста дає змогу критично переглянути наявні моделі його розвитку.

Нині в дискурсі українського міста превалює опис його просторової організації через вісь центр-периферія, що актуально й у випадках більшості пострадянських міст. Відповідно до поширеної просторової ієрархії, вся сукупність прагнень, перспектив і навіть уся «суть» міста концентрується у центральній зоні. Такий розрив як у символічному, так і у функціональному навантаженні породжує численні соціальні проблеми, поглиблює диспропорції інфраструктури, загалом стає суттєвою перепоною для гармонійного розвитку великого міста.

Проте чи є значущість центральної зони міста універсальною, як видається у повсякденному знанні? Чи вона є лише продуктом певного історичного та географічного контексту? Як виникла і законсервувалася централізована структура Києва? І які негативні наслідки цього явища слід подолати сучасному українському місту?

Від точки перетину до точки відліку: географічне й адміністративне значення понять «центр» і «периферія»

У геометрії поняття «центр» слугує для позначення рівновіддаленої від усіх сторін точки, де перетинаються осі та лінії у фігурі. Водночас «периферія» з грецької перекладається як поверхня або дуга, що йде навколо центру. Відповідно до відкритого онлайн-словника асоціацій, одним із понять, що найчастіше асоціюється з центром, є «місто», а також «столиця»; а «центральний» у щоденній мові вживається як «важливий», «основний», «головний» і «магістральний»[1].

Соціальне, зокрема урбаністичне, значення цих термінів відштовхується від геометричного і творить подальші смисли за власною логікою, вже безвідносно до оптимального співвідношення відстаней. Центр міста, подібно до центра фігури, є точкою перетину — функцій, транспортних та людських потоків. Зрештою, поняття центру та центральності символізує власне процеси урбанізації, підвищуючи значущість міста, надаючи культурі доцентровий напрямок.

У просторі українського міста творенню і підтриманню значущості центру сприяла постійна увага влади, що традиційно прагнула розміщуватися в центрі найвищого рівня, аби підтвердити свій соціальний статус, навіть якщо ця локація не була географічним центром ввіреної їй території. Погляньмо, наприклад, на адміністративно-територіальний

1. Словарь ассоциаций (Електронний ресурс) — http://associate.mkechinov.ru/

поділ Києва. На адміністрацію Шевченківського району ми натрапляємо на вулиці Богдана Хмельницького, тобто в місці, де контури району дотикаються до центру всього міста. Так само далеко, не в географічному центрі розташована і Подільська адміністрація (Контрактова площа, 2) — адже до меж району входить не лише історичний Поділ, а й великі масиви на північному заході міста. Вузеньким «носиком» прагне долучитися до центру Києва Голосіївський район, щоправда, в цьому разі його адміністрація розташована ближче до основних житлових масивів. Доцентровість адміністративного поділу Києва була ще виразніша до реформи 2001 року, коли дві третини районів мали доцентрову спрямованість своїх обрисів, а п'ять з них таки досягали своєї мети і межували з кордонами Старокиївського району, який уособлював центр міста.

Ярославів Вал. Занедбання і руйнування житлового фонду в центрі міста

Ефект престижу адреси часто спонукає юридичних осіб реєструвати офіційну адресу на центральних чи прилеглих до центру вулицях, нехай навіть у непристосованих, підвальних приміщеннях. Така поведінка зумовлена, по-перше, бажанням користуватися потенціалом, який надає центр міста, де зосереджуються органи влади, заклади культури, фірми-партнери; по-друге, бажанням через нарощення символічного капіталу задекларувати свою належність до класу агентів, що володіють значним економічним, політичним, культурним капіталом. Цікаво, що до такої стратегії вдаються не лише промислові та фінансові організації, а й заклади освіти, які, здавалося б, самі і мають створювати культурну цінність території. Наприклад, Університет імені Тараса Шевченка, маючи корпуси ще в двох віддалених частинах міста, асоціює себе перш за все із вулицею Володимирською. Схожу логіку наслідує і просторова організація університету «Україна», адміністративний корпус якого розташовано на вулиці Хорива, а власне університетське містечко — у Святошинському районі.

У ситуації завищеної символічної цінності центральних районів міста їхня територія стає особливо дефіцитною. Адже, на відміну від периферійних районів, вони не можуть суттєво розширюватися, а лише ущільнюються. Таким чином, доцентрові прагнення юридичних осіб та простих мешканців спричиняють потужну конкуренцію за простір центру і зумовлюють його перерозподіл на користь тих, хто має більше влади та ресурсів. У результаті мешканців з нижчим рівнем прибутків витісняють з центральної частини Києва, а вісь центр-периферія переважно зводиться до одного зі способів просторової сегрегації — тобто територіального розділення та ізоляції груп відповідно до певної ознаки, наприклад, рівня прибутку, національності, расової приналежності.

Чи є значущість центральної зони міста універсальною?

Досвід міст США у XX сторіччі говорить про нестабільність значущості центру. Відстежити динаміку просторової ієрархії дозволяють коливання цін на ринку нерухомості. Їхня історія свідчить, що за відсутності цілеспрямованого вкладення коштів на підтримку центру як «візитівки міста» його інфраструктура застаріває, а житловий фонд руйнується. У таких випадках центр із часом занепадає, і йому вже складніше конкурувати з новими районами чи котеджними поселеннями у передмісті.

Низькі ціни на оренду, що зумовлені гіршою якістю житла, приваблюють менш платоспроможні верстви населення: студентів, незаможних городян, мігрантів. І тут виникає ризик появи ґетто, оскільки нижчі класи відокремлюються територіально. За таких обставин збільшується ймовірність погіршення криміногенної ситуації, збільшення соціальної напруги району, що ще більше стимулює переїзд заможних родин у престижніші та «безпечніші» райони. Разом з вищим і середнім класом з центру йдуть інвестиції, зменшується вплив місцевої громади на владу — коло замикається. Історичність центральної частини вже не ціниться, адже старіння — це не лише естетична антикварність, але й утилітарна віджилість, а невигідне сусідство переважає вигідне розташування.

У США прикладом неабсолютної значущості центру великого міста став процес субурбанізації — масовий переїзд середнього класу у передмістя в кінці 1940–1950-х роках. З утвореними таким чином спільнотами та стилями життя і почав асоціюватися типовий американець[2]. Проте за життя одного покоління стали очевидними соціальні проблеми, які породжує приміський стиль життя: попри статусні атрибути, безпеку та нижчу густоту населення, у котеджі із галявиною та басейном жінки з дітьми виявилися ізольованими від соціального життя й ресурсів розвитку. Дослідження концепції «щасливого передмістя» 1974 року в Детройті показали, що мешканці віддалених від центру мегаполіса поселень насправді не схильні проявляти більший рівень задоволення якістю життя і демонструвати сильнішу віру у власні сили, ніж мешканці міст[3].

Вознесенський узвіз. Занедбання і руйнування житлового фонду в центрі міста

Протягом останньої чверті XX століття розпочався зворотний процес: невеликі сім'ї почали повертатися до міста, а у приміську зону все активніше переселялися заможніші родини етнічних груп, сподіваючись і собі спробувати американської мрії.

2. Детальніше див.: Никифоров А. Рождение пригородной Америки. Социальные последствия и общественное восприятие процесса субурбанизации в США (конец 40-х — 50-е гг. XX в.). — М., 2002.
3. Adams, R. E. Is happiness a home in the suburbs?: The influence of urban versus suburban neighborhoods on psychological health // Journal of Community Psychology. — Vol. 20, No. 4, October 1992. — P. 353–372.

Радянське місто: як законсервувалася централізована структура Києва?

Одразу зауважимо, що історія радянського міста теж мала короткі періоди децентралізації. Архітектори-авангардисти 1920-х років вели дискусії щодо просторової організації міських поселень і ставили під питання цінність міста та урбанізації. Відцентрові тенденції, освоєння периферії, спроби подолати ієрархії були притаманні післяреволюційним десятиліттям, «відлизі» 1960-х, Перебудові — періодам, які Володимир Паперний визначає як Культуру-1. Попри те, протягом усього часу існування СРСР масовий переїзд городян з міста і повернення назад були неможливими, оскільки всі потоки ресурсів та людей контролювала влада.

Загалом у радянському місті превалювала централізація. Особливо акцентувалася презентаційна функція центру: помпезні площі, фарбовані фасади установ, постійне освітлення та прибране сміття. Від самого початку планування передбачало величезні території для демонстрацій, як-от майдан Свободи у Харкові чи нереалізований проект урядового центру 1930-х років у Києві.

Вулиця Сагайдачного. Соціальна недоступність джентрифікованого центру

Переконувати і вражати зовнішніх спостерігачів у першу чергу мали адміністративні споруди, тому саме на них спрямовувалися основні зусилля. Водночас житлові будинки не завжди були об'єктами нагляду, вони старіли, а потім їх руйнували, щоб не псувати загальної картини. З початком хрущовської житлової реформи мешканці центру радянських мегаполісів переїжджали з комунальних квартир чи помешкань без каналізації та водопроводу у периферійні райони новобудов, де якість житла була значно вища. Але, таким чином віддалені від культурних осередків та соціальних мереж середмістя, вони не завжди могли підтримувати попередній стиль життя, втрачали сусідські зв'язки, рідше бували у центрі, поступово просторово та психологічно віддаляючись від його проблем[4].

Протягом другої половини XX століття більшість киян щонайменше один раз здійснили переїзди[5], й у переважній більшості випадків вони були відцентрові, що призводило до відчуження від історичного центру міста. Ті ж, хто сьогодні живуть у центрі та мають фізичну і, зазвичай, економічну можливість використання середмістя з усіма його соціальними та культурними ресурсами, прибирають на себе символічну значущість місця, зокрема атрибут «справжні кияни».

4. Див. детальніше: Стрельнікова А. Специфіка соціального виключення у міському просторі (на прикладі м. Москви) // Соціологія міста. — Донецьк, 2010. — С. 419–421.

5. Загалом в УРСР у період масового будівництва щороку 2-1,7 млн. осіб отримували нове житло, що становило 3-5% від всього населення, і левова частка житла була отримана у новобудовах. Якщо ж підсумувати за весь період, то з 1956 по 1971 рр. отримували житлоплощу 28,5 млн. осіб. (Народне господарство УРСР, Ювілейний статистичний щорічник. — К., 1973. — С. 368).

Просторова сегрегація: негативні наслідки

У випадку Києва приміська зона, яку утворюють котеджні поселення, довколишні села і міста-супутники, має міцну прив'язку до центру столиці через маятникову міграцію, тобто щоденні поїздки населення на роботу і навчання. Відповідно до даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року, близько 30% жителів навколишніх населених пунктів у діаметрі ста кілометрів від Києва від'їжджають на роботу до столиці[6]. В результаті для довколишніх містечок та сіл місто стає важливою ланкою в щоденному житті, а часто й умовою виживання. Разом вони формують київську агломерацію як ще один вияв урбанізації. Щоденна міграція робочої сили — явище, розповсюджене у багатьох країнах і добре описане дослідниками. Американські професори географії та автори статті «Працювати разом, жити окремо? Географії расової та етнічної сегрегації вдома та на роботі»[7] звернули увагу, що у більшості мегаполісів США просторова сегрегація не є фіксованою, оскільки значна кількість мешканців бідних кварталів не працюють у районі свого проживання. Також у статті йдеться про хибну характеристику зони міста відповідно до класу її мешканців та про ігнорування класового походження працівників, які також є агентами соціального життя території. У випадку Києва слід пам'ятати, що через надмірну централізацію ділової активності та транспортних потоків подолання відстані до місць роботи забирає у працівниць та працівників денно 2-4 години, залишаючи лише час на відновлення фізичних сил. Усе це зменшує можливість того, що такі городяни можуть стати повноцінними агентами соціального життя міста, брати активну участь у формуванні його публічного простору чи в районах проживання, чи праці, чи навчання.

Філадельфія, США. Котеджні поселення у передмісті

Щодо сучасного Києва досі можна говорити про брак вільного вибору місця проживання та оточення, зокрема через структуру і стан житлового фонду, а також особливості розвитку ринку житла. Зважаючи, що у 60% киян середній дохід за 2010 рік був нижче 2000 грн. на місяць[8], на кожен квадратний метр нового житла середній киянин має працювати не менше шести місяців. Проте динаміка цін на нерухомість щороку вносить свої корективи у ці розрахунки, як правило, у бік збільшення терміну очікування.

Збільшення стратифікаційного розриву у сучасному українському суспільстві все ж супроводжується характерними для різних прошарків населення просторовими стратегіями.

6. Всеукраїнський перепис населення 2001 року http://2001.ukrcensus.gov.ua/g/map15_b.png.
7. Ellis M., Wright R., Parks V. Work Together, Live Apart? Geographies of Racial and Ethnic Segregation at Home and at Work // Annals of the Association of American Geographers. — Vol. 94, No. 3, Sep., 2004. — P. 620–637. — http://www.jstor.org/stable/i370606.
8. Дані головного управління статистики у місті Києві, таблиця «Розподіл населення за рівнем середньодушових загальних доходів» http://www.gorstat.kiev.ua/p.php3?c=498&lang=1.

Попри обмежені для більшості киян можливості зміни місця проживання і, таким чином, вільне формування сусідських громад, соціальна сегрегація міста проявляється через зосередження у різних за рівнем престижу клубах, ресторанах, школах, місцях роботи.

Перспективи розвитку Києва і подолання централізації

Відсутність зв'язку між повсякденними практиками більшості городян і центром міста створює загальне відчуження від центральних районів. Доступний у центрі публічний простір не функціонує повноцінно. Через неактивне використання вуличного простору простими мешканцями його знищення не викликає спротиву, а потреба в збільшенні не акумулює навколо себе критичну масу, потрібну для впливу на рішення представників місцевої влади.

Соціальне конструювання символу центру мало свої виправдання, але нині ми у крайній точці доцентрового руху, і вже багато що тягне нас у зворотний бік — навантаження пасажиропотоків, старіння інфраструктури та обмежені земельні ресурси. Тож на часі питання: що, власне, цінне в центрі міста, яка структура смислів наповнює його, які конфлікти створюють його напругу? Адже для одних значущість центру полягає у вигідному розташуванні, поліфункціональності простору, розвитку інфраструктури, а для інших саме історичність постає самоцінністю. Подолати негативні наслідки надмірної централізації та просторової ієрархії в Києві можна як через перегляд функціонального перевантаження центру, так і через активніший розвиток віддалених районів, збільшення привабливості останніх для соціальних ініціатив і ділової активності. А наближення місць проживання до місць зайнятості, разом із підвищенням пріоритету громадського транспорту на дорогах та поліпшенням його роботи, зменшить непродуктивний час та транспортну втому городян. Усе це сприятиме активізації соціального життя міста на всій його території.

РОЗДІЛ 3

ПЛОЩА

ТЕСТ ДЛЯ КОНТРАКТОВОЇ
ПОВЕРНЕННЯ НА ПЛОЩУ

Світлана Шліпченко

Все почалося восени 2008 року, коли, абсолютно випадково[1], спільнота УКМА дізналася про великі плани міської влади щодо *реконструкції* Контрактової площі, а точніше буде сказати — про її тотальну перебудову. Далі були збори в ЦВК, обговорення планів спротиву, протести на День Академії, створення робочої групи при НаУКМА, дискусії та круглі столи, звернення до преси і муніципальної влади...

На жаль, Контрактова — не єдина «гаряча точка» нашого міста: громадське обурення будівництвом у зоні історичної забудови, знищенням парків, дитячих та спортивних майданчиків, засиллям авт і майже цілковитою відсутністю пішохідних зон та велосипедних доріжок (власне, всього того, що складає життєвий простір мешканок і мешканців міста) виливається у численні акції спротиву. Часом вони стихійні, часом — більш-менш сплановані, як-от мітинги за збереження Андріївського узвозу чи «окупація» Гостиного двору. Здебільшого усіх їх об'єднує єдиний фокус — протест: сказати «ні» забудові, зупинити бульдозер, не допустити на будмайданчик робітників. Але куди рухатися далі? Адже місто потребує постійного оновлення, і життя у місті не може застигнути, зупинитися чи «музеєфікуватись». Абсолютно очевидно, що та ж сама Контрактова вимагає докладання серйозних зусиль архітекторів і планувальників: сьогодні вона мало нагадує міську площу і в сенсі завершеного архітектурного рішення, і в сенсі доступного та якісного публічного простору. Це конгломерат фрагментів, просторів, образів, об'єктів, що, здається, жодним чином не пов'язані в якесь значуще ціле. Власне, тут і виникає питання — як зрушити з місця, здійснити критичний перехід від протесту до проекту?

Відповідь (непроста, неоднозначна, але, тим не менш, перспективна) постала у вигляді міжнародного та міждисциплінарного воркшопу «*Контрактова площа: сценарії розвитку*», проведеного цьогоріч у рамках архітектурного фестивалю CANactions у партнерстві з Фондом імені Гайнріха Бьолля в Україні. Завдання і справді було складним, адже, не пропонуючи фіналізованого архітектурного проекту, а розробивши своєрідну «дорожню карту» із правилами урбаністичного синтаксису та переглядом функцій і значень просторів, три команди архітекторів та група «*Місто*» мали розкрити потенціал Контрактової як міської площі і як, у певному сенсі, парадигматичного публічного простору. Інакше кажучи, продемонструвати можливості перетворення хаотичного скупчення людей, споруд, транспорту в культурний «хаб» міста.

Спробую підсумувати результати цієї роботи.

Перше і головне: воркшоп став унікальною лабораторією, ще раз нагадавши про те, що архітектурні та урбаністичні форми (або «сконструйоване довкілля») в жодному разі не редукується до простої суми *функціонального* та *естетичного*. Вони (ці форми) не просто репрезентують чи відображають певний соціальний порядок, а самі є основою, що конституює і «соціальне», і «культурне». Протести, «окупації», власне воркшоп і дискусія, що

1. Це був короткий сюжет на тепер закритій програмі міських новин каналу «Сіті».

відбулася слідом за ним, чітко показали, що міська площа знову може стати тим простором, де люди збираються для того, щоб їхній голос почули і врахували. Але за умови, що шукаємо відповіді на два провідні запитання: 1) *Хто* має право на Контрактову (хто має право висловлювати свої міркування щодо планів розвитку площі) і 2) *У який спосіб* це право повинно втілюватися проектами чи проектними пропозиціями?

Друге. Пропозиції команд показали здатність учасниць і учасників розуміти та символічно артикулювати стосунки «глобального» і «локального», ми навіть побачили певну гнучкість у їхньому підході до цих понять. І локальність, і глобальність постали багатомірними історично та просторово, але формулювались вони довкола кількох головних концепцій: «європейської міської площі», «багатошарового пирога» (команда 1), «зон, що резонують» (команда 2), «урбаністичного килима» (команда 3), «голосів міста», що реагують на реальні та запропоновані способи перебування й освоєння просторів, і «матриці оцінювання» (4 група «*Місто*»). Останні чотири концепції явно спирались на ширше, так би мовити, наднаціональне поняття «європейського міста», але при цьому команди намагалися трактувати його по-своєму. Архітектори забезпечили «засоби»: розвантаження площі, зміна транспортної ієрархії, створення «точок тяжіння», реабілітація старих споруд, організація пішохідних зон, і взагалі — переорієнтація простору на пішоходів, переобладнання перших поверхів споруд і зміна їхнього функціонального призначення, забезпечення доступності публічних просторів (відкриття та переосмислення функцій Гостиного двору, реорганізація кіосків, вуличної торгівлі і кафе тощо), визначення можливих локацій для майбутньої забудови і розвитку. Водночас група «*Місто*» взялася за розробку «концептуального інструментарію» — власне визначення «голосів міста» з метою переозначування площі (публічні простори, доступність, відвоювання пішохідних зон, способи і нові можливості перебування у просторі, пропозиції щодо використання споруд, що вже існують, ставлення до історичного спадку), розробки механізму участі громади в процесі проектування і розробки завдання, можливостей висловити свою думку, визначення актуальних проблем.

Процес переозначування Контрактової як міської площі допоміг краще зрозуміти та багато в чому прояснити і саму концепцію «європейської міської площі» (як узагальнення, як стратегічної референції), а це уможливило і виправдало її застосування як культурної стратегії у подоланні глобалізованої стандартизації, втіленої в образі всюдисущого «шопінг-молу». Важливо також відзначити, що в цьому процесі переозначування концепція «європейської міської площі» постала достатньо гнучкою — не у вигляді якогось позачасового архетипу, а як цілком придатна до інструменталізації продуктивна ідея евтопії (що в принципі має закладатися в основу кожного архітектурного підходу, на чому неодноразово наполягав Льюїс Мамфорд).

При тому, що командами було запропоновано досить широкий вибір проектних пропозицій, у жодній (підкреслю — в жодній!) з них авторки й автори не звернулися до репрезентаційної моделі історицистичного регіоналізму (а простіше — до нехитрої імітації набору позачасових класицистичних форм початку 19 століття з нереалізованого комплексу Вільяма Гесте), як це було зроблено в офіційному проекті пана Лосицького. І що б там не говорили, але саме проект великої реконструкції, розроблений свого часу Валентиною Шевченко (за участю того ж Юрія Лосицького), розбудив ті суперечності та ускладнення, з якими нам довелося зіштовхнутися сьогодні. Як би парадоксально це не прозвучало, але замість позірної «викінченості і завершеності композиційного ансамблю» (що насправді означає повну фіналізацію і закритість до подальшого оновлення чи розвитку) ми отримали потенційну дестабілізацію ситуації. Хоча, треба сказати, що традиційно кожен архітектурний проект є таким, що вловлює та формалізує наші уявлення про майбут-

нє, тим самим пропонуючи певну сталість і певність.

Власне, обидва проекти втілюють ідеї «гранд-манери» у плануванні. Обидва (і старий проект В. Шевченко, і його продовження — проект Ю. Лосицького), принаймні формально, спираються на поняття *архітектурного ансамблю*, який є прямим породженням класицистичного підходу — оперування великими, позачасовими абстрактними формами, амбівалентність щодо місця (місцезнаходження і контексту), апелювання до раціонального порядку та ретельна розробка композиції. «Гранд-манеру» ми зазвичай асоціюємо з потужною централізованою владою, її розмах і масштабність передбачають абсолютно безперешкодний процес прийняття рішень та волю за будь-яку ціну здійснити задумане. Втім, коли така «залізна воля» або «залізна рука» відсутні, грандіозні плани так і залишаються на папері. Власне, це й сталося і з проектом В. Гесте, і з проектами В. Шевченко та Ю. Лосицького.

Більше того, головною рисою нещодавнього офіційного проекту «реконструкції» є джентрифікація, що водночас і експлуатує, і пожирає минуле Контрактової. Віддаючи перевагу неприхованому споживацтву та обираючи цілком певний архітектурний стиль, цей проект не лише відкидає інші шари архітектурної історії площі (конструктивізм, арт-нуво, радянський класицизм 1950-х), але повністю ігнорує соціальний вимір, виключаючи певні соціальні групи — студентство, людей похилого віку, дітей, людей з обмеженими можливостями пересування, людей з невисокими статками, безхатьків — тим самим підриваючи саму ідею «європейської міської площі» як місця соціальної інтеракції. Однак треба зауважити, що спроби кинути виклик владі та змінити просторові структури зсередини ризикують і самі стати частиною неоліберальних політик споживацтва. Скажімо, те ж відновлення/створення пішохідних зон дуже просто може прислужитися процесам джентрифікації, як це часто трапляється у просторах торговельних центрів, метою яких є радше заохочення споживання, аніж створення умов для соціальної взаємодії/інтеракції (що й бачимо в проекті «оновленого» Гостиного двору). А фестивальна атмосфера «окупацій» та протестів може вичерпати себе у коловороті видовища та риторичних змагань між протестувальниками та владою.

На противагу офіційному проекту, в альтернативних проектах воркшопу підкреслювався і застосовувався принцип підходу «знизу-вгору», робилася спроба проявити зв'язки мешканців і території, по-новому артикулювати локальні соціальні та просторові практики, відокремити практики небажані і непритаманні цьому місцю (засилля авт, хаотичне паркування і торгівля тощо), та запропонувати нові, що уможливили би перетворення площі у простір, де зустрічаються і змішуються представники та носії різних культур і способів життя — у місце, де змішуються розмаїтості.

Наступне. Спільнота Контрактової (і це ми побачили в студентських дослідженнях та альтернативних проектах) виявилась набагато різнорідніщою та строкатішою, аніж та, що її традиційно асоціюють із цим місцем. Просторові трансформації, запропоновані у проектах воркшопу, уможливлюють появу нових ідентичностей, пов'язаних із місцем і породжених ним. Хоча гетерогенність сама по собі не є запорукою виникнення відчуття громадянської приналежності (про що неодноразово говорив барселонський філософ та урбаніст Пеп Субірос). Утім, саме місто, його простори мають створювати умови для виникнення відчуття приналежності, через формування специфічної урбаністичної культури відбувається й формування спільного інтересу чи уявлень про майбутнє. Виглядає, що оновлена Контрактова могла б стати одним із таких місць.

Визначення «локального» цілком може бути політизоване та монополізоване й відбивати погляди зовсім невеликої групи — скажімо, тих-таки представників муніципальної влади, інвесторів чи архітекторів-планувальників, які сподівались досягти у своєму про-

екті автентичності та прив'язаності до конкретного місця (*site-specificity*), звертаючись до форм так ніколи й не збудованого проекту Гесте. Те саме стосується представниць і представників Подільської громади, які наполягали на своєму винятковому праві визначати, що може і що не може бути збудованим на Контрактовій. Все це має також застерегти від не опосередкованого критичним ставленням возвеличення будь-якої форми «локального» у його протистоянні «глобальному». Офіційний проект відновлення Контрактової чудово демонструє, що у цьому випадку локальне відображає пріоритети нечисленної локальної групи, чиї інтереси нав'язуються іншим, таким самим локальним дієвцям, яких, однак, було позбавлено права на площу. Це також показує, що учасників і учасниць боротьби із глобалізацією не можна чітко розділити за принципом «прибічники глобального» — «адвокати локального».

Поняття історії і традиції є частиною загальновживаної стратегії конструювання локальної окремішності, синґулярності. Історія і традиція — це живий культурний та політичний ресурс урбаністичного оновлення, що вивільняє та обмежує водночас, інструмент постійної боротьби між різними соціальними чи політичними групами. Рішення щодо реставрації, консервації чи відновлення певних історичних структур є частиною процесів проекції нових і старих образів міста з метою вибудови чи консолідації колективної ідентичності мешканок і мешканців. Щоразу вирішуючи, які історичні будівлі залишити, а які знести, представництво місцевої, міської чи державної влади або орган такої влади бере на себе відповідальність за втручання в історичний наратив місця. Однак навіть збудовані з чистого аркуша копії (той-таки Гостиний двір) можуть транслювати традиційні цінності громадянської і міської приналежності, слугувати опорними точками спільної урбаністичної пам'яті або показувати, як можна сьогодні пристосовувати й апропріювати конкретні простори.

Нарешті, консерватизм урбаністичних реконструкцій (офіційний проект реконструкції Контрактової) демонструє загальну тенденцію підходів до оновлення в українських містах. У часи трансформацій планувальники віддають перевагу не експериментаторству, а випробуваним та обкатаним моделям планування «згори-вниз», де політ фантазії не виходить за рамки тривіальної джентрифікації чи комодифікації, вважаючи їх найкращою стратегією реагування на радикальні соціальні і просторові зміни. А опираючись на образний ряд віддаленого минулого — класицизм початку 19 століття — вони сподіваються обійти конфлікти й гострі кути безпосереднього теперішнього.

Колись, у 1909 році, автор великого плану розвитку Чикаго Деніел Бернем заявив: «Не створюйте малих планів, вони не мають магічної сили змусити скипіти людську кров!» Сто років потому Джозеф Рикверт у завершальних пасажах своєї чудової книжки «*Спокуслива властивість простору: історія та майбутнє міста*» (Рикверт, 2002)[2] напише таке: «Не варто спокушатися масштабом; створюйте малі плани. Багато малих планів».

Останні події довкола Контрактової та Гостиного двору, мабуть, є чи не останнім тестом на виживання для площі. То чи побачить вона колись свій ренесанс, чи відновить свій статус «європейської п'яцци» як символу живої й незнищенної урбанності, чи відновить свою властивість бути місцем «множинності точок дотику-контакту» (Р. Сеннет)? Чи, може, всі сподівання городян буде поховано під красивими формами ще одного бізнесово-торговельно-розважального центру? Гадаю, великою мірою це залежить від нас.

2. Див. J. Rykwert. The Seduction of Space: The History and Future of the City. — NY: Vintage books, 2002. — 246.

ЕКСПЕРТИЗА КОНТРАКТОВОЇ ПЛОЩІ
ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК

Ігор Тищенко

Цей текст — результат студентських досліджень (*case-study*), які проводилися спільно студентами і студентками магістратури Кафедри культурології НаУКМА і Кафедри теорії та історії соціології КНУ ім. Шевченка в рамках курсів «Місто як об'єкт спеціального і загальнокультурного дискурсів» (культурологи) та «Теорії соціокультурної та ґендерної ідентичності» (соціологи) з грудня 2011 по березень 2012 року. В рамках групових (3-6 осіб) досліджень було проведено соціологічний і культурологічний аналіз різних аспектів функціонування **Контрактової площі** як частини міського публічного простору. Серед них — дослідження спектру повсякденних просторових практик городян у межах площі; виявлення елементів образу Контрактової у сприйнятті її користувачів; аналіз функціональності і варіантів розвитку окремої споруди (Гостиного двору); дослідження практик апропріації простору Контрактової митцями (перформативний потенціал площі) та молодіжними неформальними спільнотами.

Дослідження, на думку авторів, представляють зріз сучасної соціокультурної ситуації Контрактової площі і дають змогу зрозуміти особливості її сприйняття і проживання соціальними акторами. В умовах відсутності будь-яких досліджень соціальної тканини і публічного простору Контрактової, а також засилля в офіційних реставраторських колах риторики «відновлення та збереження архітектурної спадщини»[1], ці дослідження хоч і не містять конкретних пропозицій щодо покращення простору Контрактової архітектурними засобами, експлікують конкретні просторові проблеми й очікування громади, без яких неможливі жодні архітектурні інтервенції в простір площі.

Результати досліджень були презентовані в рамках міждисциплінарного форуму «Метрополіс-Київ» 2 березня 2012 року, за підтримки представництва Фонду ім. Гайнріха Бьолля в Україні[2].

Ключові слова: *щоденні практики, спостереження, образ, орієнтир, просторова ідентичність, об'єкт, картографування, функціональність, реконструкція, перформативність, спільноти*

1. Яка повністю ігнорує всі виміри існування Контрактової площі, окрім «естетичного».
2. Контрактова: стародавня площа між своїм сучасним та майбутнім. — http://boell.org.ua/web/index-475.html.

Контрактова площа як територія повсякденного існування[3]

У ситуації з Контрактовою площею, як відомо, склалася досить звична для простору пострадянських історичних міст диспозиція. Всі погоджуються з тим, що зберігати площу в нинішньому стані, коли її простір перетворюється на транзитний транспортний вузол з елементами ринку, неможливо. В публічних дискурсах, зокрема в ЗМІ, щодо площі домінує риторика «відновлення та збереження історико-культурної спадщини». Цікаво, що вона активно використовується не тільки київськими істориками і краєзнавцями, а й творцями «репрезентацій простору» (*representations of space*)[4]: безпосередньо пов'язаними з міською владою експертами — чиновниками Управління охорони пам'яток історії та культури, архітекторами-реставраторами та планувальниками, які відповідають за забудову історичної частини міста[5].Публічні виступи і заяви експертів щодо Контрактової на різноманітних публічних заходах насичені фразами на зразок «цілісний ансамбль», «естетичний образ», «відновлення втраченого» або «збереження пам'яток»; вони конструюють ідеальний «історичний образ» Контрактової площі, з неодмінним Магістратом, бруківкою і комплексом Гесте, який обов'язково треба «відновити» задля більшої історичної автентичності. При цьому ідеологами реставрації цілком ігнорується те, що на Контрактовій ніколи одночасно не були присутні всі ці споруди[6], а їхня необхідність є дуже сумнівною.

Ця вимога наскрізної реставрації в дусі Віолле-ле-Дюка (основне гасло якої — «Контрактова така, якою повинна була бути, якби нічого не втрачала»), повністю ігнорує Контрактову як простір щоденної соціальної практики в усіх смислах цього поняття. Користувачі простору в планах архітекторів і посадовців залишаються німими споживачами нав'язаних образів і схем руху, а ті дослідниці й дослідники, громадські активістки й активісти, які наголошують на неприпустимості недолугої реконструкції з елементами новітнього «українського бароко» і виступають за створення якісного публічного простору, залишаються осторонь реальних процесів прийняття рішень. У таких умовах єдиним озвученим варіантом перетворення площі, судячи з аналізу повідомлень ЗМІ, залишається її меморіальна забудова псевдокласицистичними спорудами з сумнівною функцією естетизації. Вперте ігнорування соціальної складової площі (повсякденних практик громади, її уявлення про зручність і функціональність місця) на користь музейної стратегії відновлення споруд, яких ніколи не існувало, безпосередньо пов'язане також із зиском від «пам'яткотворення» за кошти приватних інвесторів. Це в свою чергу сприятиме подальшій комерціалізації простору площі і як наслідок — поступовому витісненню не-споживачів [7].На жаль, цього не розуміють навіть деякі борці за нову Контрактову, які не бачать нічого кращого, ніж її перетворення на великий музейний комплекс під відкритим небом.

3. На основі case-study «*Контрактова площа: архітектурна спадщина або територія повсякденного існування?*» (учасники групи: Ігор Тищенко, Оксана Городівська, Леся Германенко, Ольга Клебанська, Валерія Карпань, Настя Ткаченко).

4. Ми використовуємо тут термін французького філософа і теоретика простору Анрі Лефевра.

5. Зокрема із «Київпроект» і ДП «Укр НДІпроектреставрація».

6. Дуже показова у цьому плані популярна стаття Валентини Шевченко, яка розробила первісний проект реконструкції Контрактової «Контрактова площа: вчора, сьогодні, завтра» // В. Шевченко. — Хрещатик. — 2011. — 14 липня. — (http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/3930/art/1310577501.html).

7. Згадаймо, як після появи у Гостиному дворі відділення «Піреус-банку» його охоронці почали всіх проганяти з тієї частини сходів, яка йому нібито належала. Так само відчуженою є частина тротуару біля споруд Подільської РДА і Нацбанку. Територія, що передбачає лише дві можливості — «споживай або забирайся» — в Києві швидко розростається.

У цих вихідних умовах студентські дослідження були покликані проаналізувати різноманітні аспекти соціальної тканини Контрактової з тим, щоб визначити особливості локальних ідентичностей і притаманні їм практики, а також, згідно з настановою американського дослідника Кевіна Лінча, — елементи образу площі в свідомості її щоденних користувачів. Таким чином, слово надавалося тим, чий голос традиційно ігнорується експертами і забудовниками — студентству КМА, офісним працівникам, торговцям, неформальній молоді, вуличним митцям, простим перехожим, які мало не щодня бувають на Контрактовій. Особлива увага приділялась також виявленню проблемних місць у просторі і образі площі[8]. Попри певні обмеження, які накладаються на будь-яке соціологічне дослідження, є всі підстави вважати, що отримана інформація може слугувати відображенням уявлень громадян про якісний міський простір і те, наскільки Контрактова площа відповідає цим уявленням.

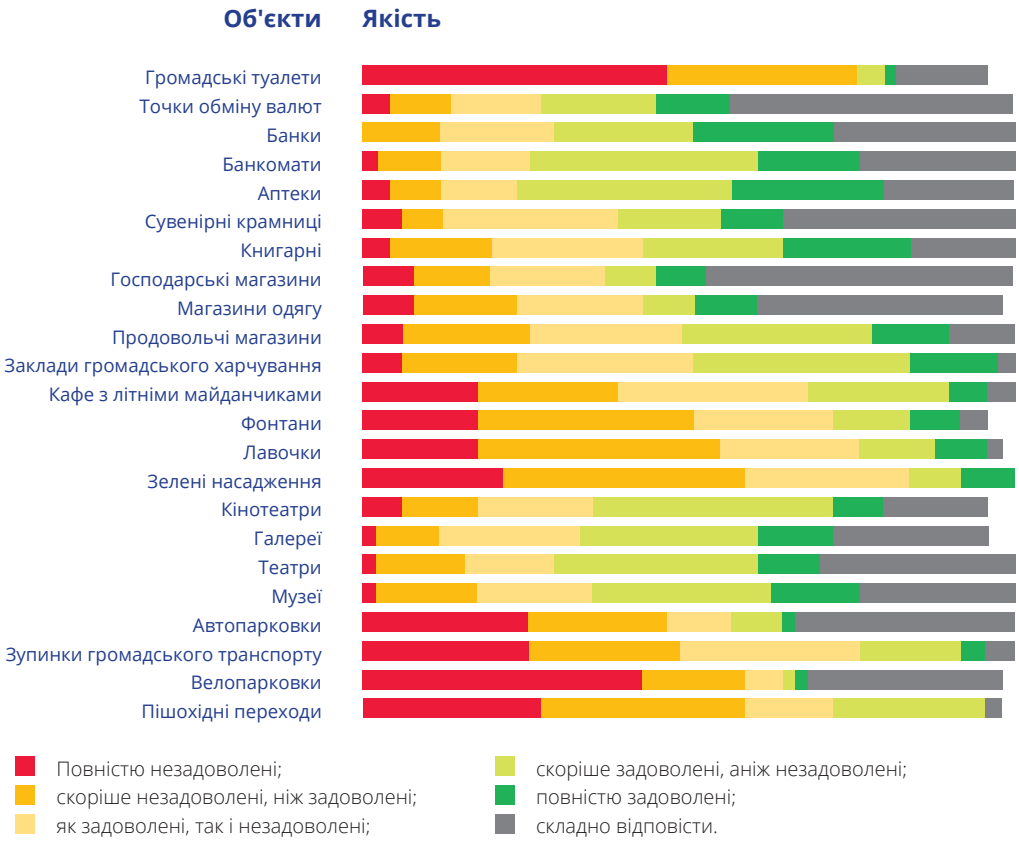

Діаграма 1. Інфраструктура Контрактової: рівень задоволення/незадоволення окремими об'єктами. Як видно, незадоволення в основному викликає транспортна інфраструктура й елементи благоустрою

8. Серед застосованих методів дослідження — спостереження (проводилось двічі, в будень і у вихідний, в різних точках площі), анкетне опитування, інтерв'ю та картографування. Всього було опитано 51 особу майже усіх вікових і соціальних категорій з числа щоденних користувачів площі.

Опитування, під час якого респондентам ставилися кілька блоків питань, підтвердило, що площа приваблює людей не стільки завдяки «унікальному містобудівному ансамблю», а насамперед завдяки своїй багатофункціональності. Тут розташована низка місць роботи, навчання і проведення дозвілля. Окрім цього площа і зараз жодним чином не втратила символічного навантаження центральності, залишаючись свого роду непарадним центром міста і фактично єдиним місцем, де проявлені майже всі історичні шари Києва. Легкодоступність, розташування на перетині кількох маршрутів громадського транспорту робить її жвавим транзитним вузлом і популярним місцем зустрічей. Для них громадяни вибирають специфічні мікролокації, позначені орієнтирами — об'єктами, які, як показує Лінч, структурують простір в уяві перехожого[9].

Оцінюючи якість інфраструктури площі, респондентки та респонденти сформували дві проблемні зони, які пізніше підтвердилися картографуванням. Із 23 типів об'єктів, розташованих на площі, — крамниць, паркувальних майданчиків, зупинок громадського транспорту, закладів культури, кафе тощо, — найбільше незадоволення викликає стан транспортної інфраструктури і благоустрою. Згідно з думкою щоденних користувачок та користувачів, на площі недостатньо тих елементів, які власне і створюють комфортне середовище для довгого перебування людей: лавочок, газонів, на яких можна сидіти чи лежати, а також фонтанів і кафе з відкритими майданчиками (вони в Києві принципово відгороджені від вулиці парканами чи вазонами). Окрім цього, опитані звернули увагу на відсутність на Контрактовій громадських туалетів і велопарковок.

Діаграма 2. Для чого, в основному, використовується громадянами й громадянками Контрактова площа.

9. Див.: Линч К. Образ города / К. Линч. — М.: Стройиздат, 1982. — С. 76–80.

Недостатня кількість або невдале розташування місць відпочинку поєднується із незручністю транспортного вузла в північній частині площі, великою кількістю авто і значними розмірами стихійних парковок: в результаті втрачається не тільки пішохідний простір, на якому стоять чиїсь авто, а й зникає комфорт від перебування на острівці, оточеному транспортним потоком. Контрактова все більше перетворюється на транзитну площу, на якій хотілося б, але не дуже приємно залишатись надовго. Разом з цим, атрибутів площі на кшталт продуктових супермаркетів, закладів громадського харчування, аптек і банків для громадянок і громадян більше ніж достатньо[10].

Географія Контрактової: емоційна мапа і перформативний потенціал

Кожен, хто хоч раз бував на Контрактовій, помічав, що її простір далеко не однорідний. Вона розділена на кілька невеликих площ із різним ландшафтом і смисловим навантаженням: площа, яка постає перед тим, хто вийшов з метро, і площа для того, хто рухається з боку вулиці Сагайдачного — це два абсолютно різних простори. Часто, коли заходиш за споруду Гостиного двору, складається враження, що потрапив у іншу частину міста. Гостиний двір при цьому відіграє роль розділового бар'єру, і донедавна мало хто усвідомлював, що можна потрапити всередину нього. Простір навколо Пирогощі сприймається як замкнена невелика площа, а студентки й студенти КМА відчувають себе захищеними від усього світу монастирськими мурами — сторонній людині важко потрапити на територію кампуса.

Мал. 1. «Емоційна» карта Контрактової площі. Червоним забарвлені зони площі, які викликають переважно негативні відчуття у її щоденних користувачів; зеленим — переважно позитивні. Інтенсивність кольору відображує рівень упізнаваності окремих будівель

Для дослідників і дослідниць важливо усвідомлювати і враховувати ці особливості колективного сприйняття простору, щоб створювати цілісний образ площі. Він, у свою чергу, буде залучений архітекторами для створення соціально орієнтованих ландшафтів. У цьому випадку для аналізу сприйняття географії Контрактової було використано метод картографування, — дослідження суб'єктивних абстрактних схем, у які респондентки та респонденти перетворювали свої образи місця. Картографування як інструмент дослідження сприйняття міського простору вже майже півстоліття активно використовується антропологами, соціологами, географами й архітекторами[11]; початок поклало вже згадуване нами дослідження Кевіна Лінча.[12]

Картографування Контрактової площі дозволило визначити найбільш упізнавані (а отже, найбільш значимі) для громади об'єкти, а також з'ясувати, як сприймаються

10. Див.: Додаток 3.

11. Див.: Семенова Виктория. Картирование городского пространства: основные подходы к визуальному анализу / Виктория Семенова // Визуальная антропология: городские карты памяти / Под ред. П. Романова, Е. Ярской-Смирновой. — М.: ООО «Вариант», ЦСГПИ, 2009. — С. 67–81.

12. Лінч першим із дослідників міського простору виокремив елементи ментального образу міста — шляхи, межі, райони, вузли й орієнтири.

окремі локації. Зокрема, високою впізнаваністю вирізняються споруди КМА, Музичного театру, пам'ятники Сковороді й Сагайдачному, фонтан «Самсон» і будинки на розі Сагайдачного — в одному з них розташована популярна їдальня «Пузата хата», в іншому — не менш популярне «Сільпо». З цими об'єктами найчастіше пов'язують Контрактову площу. Гостиний двір згадували набагато рідше — з огляду на зонування Контрактової, візуально він сприймався як кордон, відділяючи одну частину площі від іншої, а сам при цьому рідко був об'єктом зацікавлення. Рідше згадували також церкву Пирогощі і Контрактовий будинок, і майже не позначали такі виразні об'єкти, як споруди Нацбанку — великий блакитний прибутковий будинок і дзвіницю з годинником. Не кажучи вже про будівлю Подільської РДА. Ці споруди випадають із колективного уявлення про Контрактову через низьку щільність соціальних практик, які відбуваються в них або поряд із ними: вони ще не набули локальної ідентичності, на них задивляються, але не запам'ятовують. Гостиний двір до його «окупації» містянами взагалі був закритий з усіх боків і оточений проїздами, як острів, поблизу Пирогощі майже не зупиняються пішоходи, а біля Нацбанку, як відомо, затишно тільки інкасаторам. Так само і Контрактовий будинок — завжди зачинений для сторонніх, з неодмінним пильним охоронцем на сходах.

Респонденткам і респондентам пропонувалося позначити на карті не тільки значущі для них об'єкти, а й вказати на найбільш, на їхню думку, проблемні місця — ті, які викликають негативні емоції. Картографування, таким чином, дало змогу отримати більш конкретні дані про зонування площі і визначити, де людям приємно перебувати, а де не дуже.

Як ми вже згадували, неоднорідність простору Контрактової створюється візуальними бар'єрами, проїздами та зміною ландшафтів, яких на площі щонайменше три. Щоб відтворити емоційну карту площі, варто прослідкувати шлях пересічного пішохода (з півночі на південь), який виходить зі станції метро.

Мал. 2. Неформальна молодь поблизу пам'ятника Сковороді, їхнього улюбленого місця зустрічей на Контрактовій площі (фото 2010 р.)

1) Територія, яка прилягає до метро — зона із зупинками громадського транспорту і кіосками, — найбільш проблемна зона Контрактової. Як транспортний вузол вона вкрай важлива, але водночас викликає найбільше нарікань серед громади — через небезпечні і незручні пішохідні переходи поміж хаотичним скупченням транспорту і лабіринтом кіосків. Це місце, яке більшість респонденток і респондентів назвали «потворним Шанхаєм», важко відрізнити від стихійного ринку поблизу будь-якої кінцевої станції метро — декорації ті ж самі: сміття, жахливий запах, маршрутки і кіоски.

2) Швидко промайнувши кіоски і трамвайні колії, пішохід потрапляє в найбільш жваве і впізнаване місце Контрактової, популярне саме як місце зустрічей, спілкування і публічної активності, — сквер із пам'ятником Сковороді. Тут завжди багатолюдно і голосно:

пам'ятник-орієнтир вдало розташований посеред скверу, оточеного зеленню і лавочками, на шляху щоденних людських потоків. Окрім цього, він приваблює людей можливістю перепочити і порозглядати архітектурні принади навколо — Музичний театр і корпуси КМА.

На прикладі скверу Сковороди цікаво прослідкувати, як змінюється соціальний склад публіки на Контрактовій. Так, авторки дослідження «*Неформальні спільноти в просторі Контрактової площі*»[13] зазначають, що ще кілька років тому Контрактова загалом і сквер Сковороди зокрема були улюбленим місцем зустрічей представників і представниць неформальних спільнот — готів і металістів, які обирали цю площу за її непублічно-центральний характер і атмосферу свободи. Контрактова часто була відправним пунктом у їхніх маршрутах на вулицю Боричів Тік і старокиївські пагорби. В останні кілька років ситуація змінилась, — неформальна молодь в основному щезла з Контрактової; публіка поблизу Сковороди стала візуально більш «респектабельною». На думку дослідниць, причина криється у забороні вживання алкогольних напоїв у публічних місцях, що призвело до витіснення неформалів на периферію Подолу. До цього висновку можна додати те, що хоча неформал(к)и досить довго (з 90-х) були неодмінними користувачами площі, вони не були закріплені тут суттєвими практиками; з іншого боку, причина їхнього витіснення — загальна для Києва низька культура споживання алкоголю, відсутність відповідних знакових місць — барів та кнайп, і, як наслідок, публічна деградація місця.

У тому самому сквері є ще один об'єкт — відтворений у 1982 році бароковий фонтан-ротонда «Самсон». Якщо не рахувати нечисленні туристичні групи, це місце залишається майже безлюдним як у будень, так і у вихідний; частково — через стихійну парковку, яка майже витіснила любителів архітектурних стилів, а частково — через ресторан «Корсар», який все більше розростається і захоплює навколо себе місце для столиків.

3) За сквером Сковороди розташовано Гостиний двір, велику, багатофункціональну в минулому споруду з незрозумілим майбутнім, яка зараз захоплена активістками й активістами і перетворена на «Гостинну республіку» — публічний культурно-освітній центр. Як би там не було, але в уяві пересічного перехожого він залишається бар'єром, який розділяє площу на дві частини, залишаючи з боків вузькі хідники. Закритість Гостиного (хоча в ньому є ворота, і він принципово мав бути прохідним) створює ілюзію розірваності Контрактової і закриває від поглядів ще одну зону площі — сквер із пам'ятником Сагайдачному і фонтаном.

Гостиному двору було присвячено окреме case-study[14], авторки якого мали на меті розібратись у причинах і наслідках занепаду двору і запропонувати шляхи його ревіталізації. Було з'ясовано, що після реконструкції під керівництвом Ю. Лосицького і В. Шевченко у 80-ті (коли двір було повністю перебудовано) споруда змінила функцію і стала поліфункціональною: у ньому було розміщено кілька проектних установ, театр і архітектурно-будівельну бібліотеку. Згодом периметральні приміщення зайняли крамниці й кафе, серед яких — популярний у студентів і викладачів КМА заклад «Полонез». Попри те, що всі опитані кияни вказали на закритість двору і недосяжність його внутрішнього простору, там ще в 2004–2005 роках відбувались публічні і мистецькі події, зокрема книжкові ярмарки і Булгаківський фестиваль. Після цього споруда до кінця весни 2012 року залишалась закритою, причому, як з'ясували дослідниці, жоден із орендаторів не мав стосунку до внутрішнього двору, перетвореного на парковку та звалище. Після зняття з Гостиного охоронного статусу і «передачі» його з фонду Держмайна до рук приватного власника, зі споруди поступово виселили всі установи з анонсованою метою

13. Учасниці групи Анна Небеська, Наталя Шостак, Надія Павліченко.

14. «*Гостиний двір як втілення поліфункціонального простору Контрактової площі та проекти його розвитку*». Учасниці групи: Ольга Сингаївська, Наталя Новосільна, Анастасія Шкель.

перетворення його на торговельний центр, що викликало активний супротив у громадських активістів, студентів, митців і членів місцевої громади, які захопили простір двору. Тут уже починається нова історія Гостиного. Проаналізувавши російський досвід використання гостиних дворів (цього неодмінного атрибуту торгових площ великих міст Російської імперії — Москви, Петербурга, Костроми, Казані, Архангельська, Ейська), дослідниці зробили висновок, що всі вони так чи інакше зберігають одну функцію — торговельну, музейну чи мистецьку. З огляду на це вони запропонували при подальшій ревіталізації двору зберегти за ним одну спеціалізацію — культурно-мистецьку, яка поєднувалася б із відкритістю внутрішнього простору і її візуальною єдністю з простором площі.

4) Окрема цікавинка Контрактової — міні-зона, сквер між Гостиним двором і супермаркетом «Сільпо», судячи зі спостережень і картографічних даних, він стає дедалі популярнішим і викликає у містян лише позитивні емоції. Кілька розташованих тут недорогих кафе і піцерій, а також «гурманський» супермаркет, який культивує статусне споживання, перетворюють це місце на привабливу публічну локацію. Це вже інша площа — Контрактова молодих споживачів, фланерів і локальних туристів і туристок, перед якими відкривається довга шопінгово-ресторанна перспектива вулиці Сагайдачного або підйом у Верхнє місто відновленим Андріївським узвозом з його сувенірами й галереями. Це без перебільшення найцікавіше і найкомфортніше місце площі: його майже з усіх боків оточено старою забудовою, що створює ілюзію площі в площі.

Дуже цінним для розуміння публічного потенціалу Контрактової і її ролі у мистецькому житті Києва стало дослідження перформативної топографії площі[15]. Його автори й авторки простежили, які саме зони площі обираються для різного роду перформативних практик — мистецьких, політичних, комерційних, релігійних, і як у свою чергу перформативна активність змінює ідентичність простору, посилюючи публічність, створюючи культурні локуси і маршрути. В рамках дослідження було зроблено моніторинг інтернет-публікацій, у яких висвітлювались різноманітні заходи, що відбувались на Контрактовій протягом 2010–2012 років. Вибірку складали події, згадка про які зустрічалась щонайменше в трьох джерелах. У результаті до вибірки увійшла 41 подія, їх можна тематично розділити на такі групи:

Соціальні акції (наприклад, «Відмий ЗМІ від цензури», 21 травня 2010 р.);
Мистецькі події («Парад чорних кішок», 25 вересня, 2011 р.);
Комерційні кампанії (фінал проекту «Свіжа кров» телеканалу «М1», 5 вересня, 2010 р.);
Акції протесту (мітинг проти закриття Центру візуальної культури, 27 лютого 2012 р.);
Політичні акції («Вуха влади», 29 грудня, 2011 р.);
Релігійна діяльність (акції кришнаїтів, вересень 2011 р.)[16].

З'ясувалося, що в окремих зонах Контрактової є вже сформована перформативна аура. Велика частина акцій антиурядового та опозиційного характеру сконцентрована довкола пам'ятника Сковороді. Мистецькі події в основному відбуваються на площі біля пам'ятника Сагайдачному. Комерційні та політичні кампанії обирають простір паркінгу біля закладу громадського харчування «Пузата хата» і Нацбанку. Маючи в своєму арсеналі фінансові ресурси, вони зазвичай будують тимчасову сцену. Біля корпусів НаУКМА зазвичай відбуваються (студентські) акції протесту, а у внутрішньому просторі (на плацу) — мистецькі заходи.

Якщо накласти ці дані на вже деталізовану нами емоційну географію Контрактової, то стає зрозуміло, чому обираються саме ці локації. Сковорода — найжвавіше транзитне

15. Назва дослідження «*Культурний ландшафт Контрактової площі*». Учасники групи: Ліна Романуха, Павло Кравчук.
16. Див. діаграму 2.

місце на площі, тож майже всі, хто буває тут, звернуть увагу на акцію чи мітинг, зупиняться, щоби прочитати гасла. До того ж цоколь пам'ятника часто слугує імпровізованою трибуною. Простір поблизу пам'ятника Сагайдачному, як ми могли переконатись, дуже привабливий для молоді, тому саме там часто влаштовують перформанси або музичні виступи мистецьких колективів. Натомість парковка біля їдальні «Пузата хата», яка все більше розростається, показує ступінь відчуженості цього простору від публічного життя, його абсолютна незадіяність в інших видах активності, окрім концертів у рамках політичних і промоційних кампаній.

Важко усвідомити, що всі описані локації — це єдина площа в середмісті. Така гетерогенність і мультифункціональність ландшафтів вражає і робить її унікальним міським утворенням, хоча водночас це загрожує розпадом простору Контрактової. Розірваність локусів важко подолати — хоча б через ще одну неявну, але нагальну проблему, яка стоїть перед публічністю Контрактової — не-пішохідність і, як наслідок, засилля транспорту, незручні переходи і дедалі більша втрата простору під припаркованими авто в тих місцях, де можуть ходити і відпочивати люди і відбуватись різноманітні події. Це, а також закритість Гостиного двору розділяє площу, залишаючи для людей подекуди лише вузенькі хідники. З огляду на це, будь-який проект реформування простору Контрактової повинен починатися з ліквідації цієї вади і містити як засновок перетворення всієї Контрактової у пішохідний простір.

ВОРКШОП: КОНТРАКТОВА

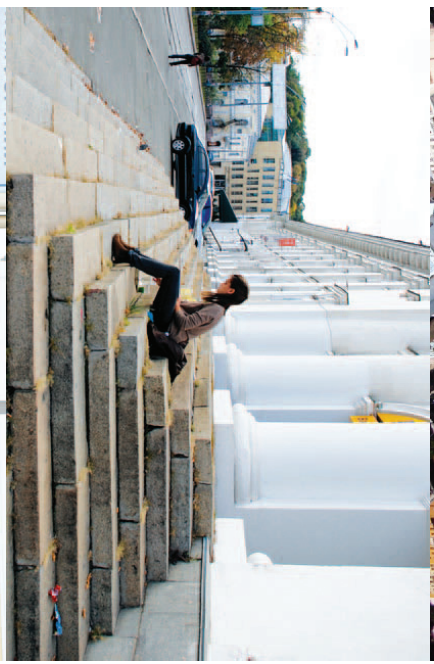

У ПОШУКАХ НОВОГО МІСТА

МІЖНАРОДНИЙ ВОРКШОП «КОНТРАКТОВА ПЛОЩА: СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ»

Наталя Нешевець, Софія Мамчич

Контрактова — це непомітний центр столиці, не такий вихолощено помпезний, як Майдан, але миліший киянам. Вона розташована в історичному серці української столиці, і щодня її відвідує величезна кількість людей. Проте площа є радше прохідним двором, ніж простором соціалізації, вона лишається невпорядковано забудованою, обліпленою кіосками і транспортом, і ким би її відвідувачі не були — місцевими чи туристами, дітьми чи студентами й студентками, літніми людьми чи бізнесменами — затримуються на ній тільки у випадку нагальної необхідності.

Архітектурний фестиваль CANactions і активне в урбаністичних студіях Представництво Фонду імені Гайнріха Бьолля в Україні спробували знайти рішення для центральної подільської площі за допомогою воркшопу «Контрактова площа: сценарії розвитку», який тривав з 24 по 28 квітня 2012 року у столичному Будинку архітектора. У воркшопі взяли участь 25 активних молодих людей з різних країн світу (Колумбії, Нідерландів, Великобританії, Румунії, Польщі, Німеччини, Австрії, України), а також професійні наставниці та наставники, куратори, запрошені спрямовувати учасників.

Як зазначив представник Фонду ім. Гайнріха Бьолля Андрій Макаренко, організатори хотіли у цьому воркшопі поєднати різний досвід, тому запросили, крім архітекторів та урбаністів, ще й істориків, культурологів, географів, соціологів, економістів, менеджерів тощо. Саме представники і представниці різних професій мали визначити, як трансформувати площу, більше того, вони мали робити це у постійній взаємодії. А за словами організатора CANactions Віктора Зотова, метою воркшопу була насамперед освіта. Тому було створено можливість не просто обмінятися досвідом, а й навчитися практичній співпраці

не лише між архітекторами та містозабудовниками, замовниками та спонсорами, але, в першу чергу, з мешканками й мешканцями та майбутніми користувачами, з тими, хто там живе, працює, відпочиває, вчиться.

Учасниці та учасники поділилися на три «професійні» групи та групу «Місто». У кожній групі були представники різних професій, оскільки саме так упроваджувалася міждисциплінарність. Організатори наголошували — між групами не має бути конкуренції, всі працюють на спільну мету. Архітекторські команди мали створити альтернативні проекти розвитку Контрактової площі, «Місто» повинно було знайти механізми залучення спільноти Подолу до процесу містопланування, а також розробити модель та правила формулювання технічних завдань громадою міста для його проектантів — архітекторів.

У кожної групи був свій наставник, причому всі керівники — іноземці, що не були близько знайомі зі своїм об'єктом дослідження. А загалом процесом керував румунський урбаніст Ґабріель Паскаріу, який разом зі студією «Wolf House Productions» став переможцем ВММК «Концепція збереження і розвитку київських островів "Дніпровські перлини"».

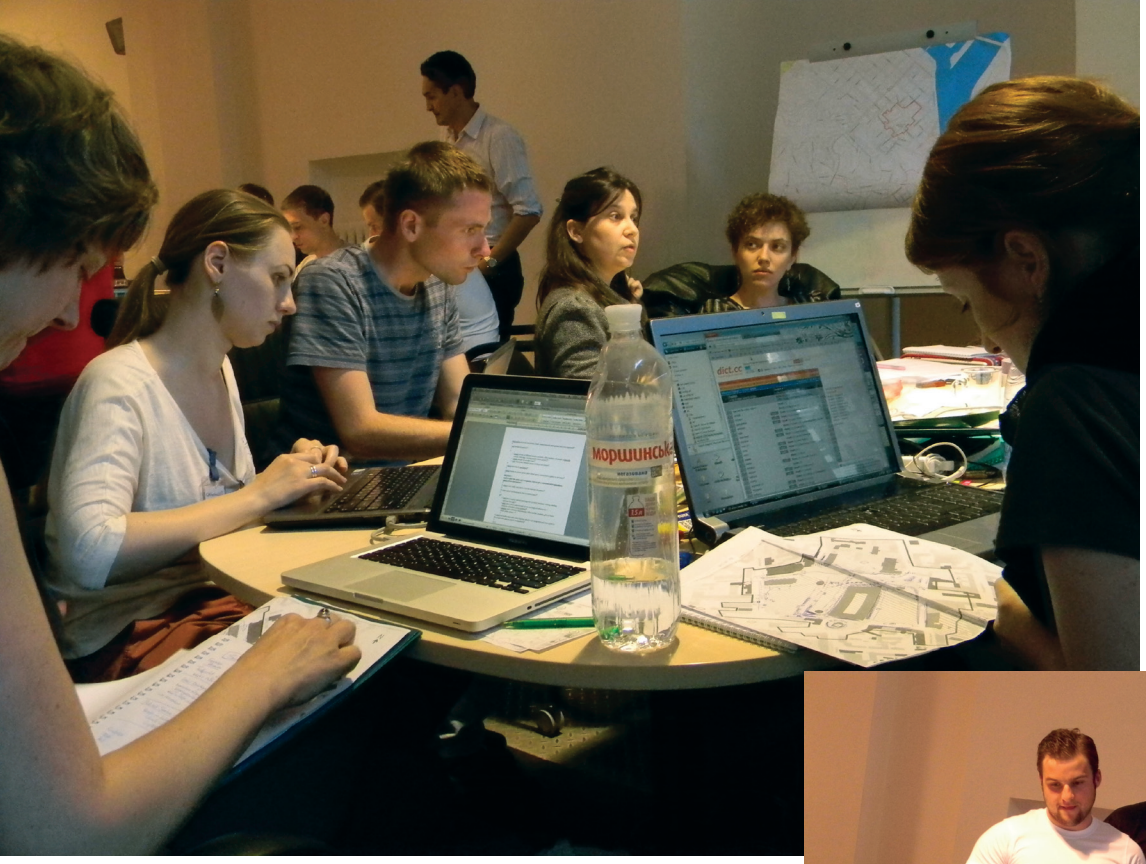
моршинська
dict.cc

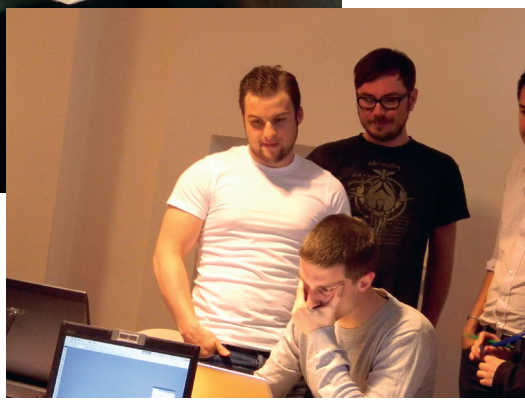

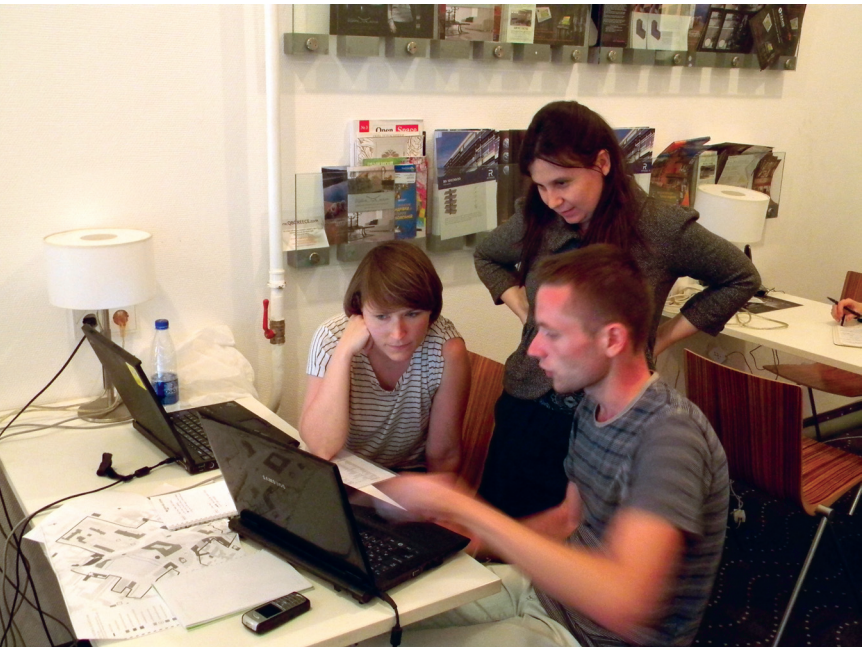

Велкам ту Контрактова

Почався воркшоп зі знайомства, спочатку — формального, за великим круглим столом та проектором, згодом — неформального і дружнього, між всіма причетними, за келихом вина чи соку, в більш камерній атмосфері Архітектурного клубу. Але найголовнішим було третє знайомство — наступного ранку, із площею.

Екскурсію сучасним та історичним простором Контрактової провела знана київська культурологиня та екскурсовод Владислава Осьмак. Вона показала всі старі й нові стежки, розкрила давно забуті значення пам'ятників, історії будинків та церков, що існують досі чи стали «привидами» пам'яті Подолу, повела до руїн Андріївського узвозу, розказала про багатозначності Ротонди з Самсоном, пригадала привиди тих соборів і храмів, що їх було знесено протягом XX століття. Мандруючи історичними місцями Подолу, учасники мали шанс побачити сьогоднішнє життя площі, її особливості, переваги та недоліки, парадокси та потреби.

Після повернення архітекторські групи взялися за впорядкування побаченого, ділилися своїми спостереженнями і переконували одне одного, який саме напрямок того, чим живе і дихає площа, має бути розвинено — щоб наприкінці дня презентувати одне одному не просто свої враження, але й перші аналітичні спроби. А група «Місто» взялася вирішувати, що таке публічний простір — чи це лише тротуари і клумби, чи й приватний засклений балкон, що псує архітектурний ансамбль? Гостро стояло питання, хто є користувачками та користувачами площі, і чиї голоси слід почути планувальникам міста. Група «Місто» взяла на себе роль громади, яка має повне право захищати близький їм шматочок столиці та брати участь у його розвитку. Тому наступного ранку група вирішила повернутися на площу, до так званої «польової роботи».

Цього разу учасниці й учасники не просто спостерігали, занотовували, фотографували, а й активно спілкувалися з людьми, анкетували, розпитували про будні площі. Згодом польові напрацювання «Міста» лягли в основу вимог до архітектурних проектів, через призму яких ці проекти й оцінювали на «профпридатність». Етап повторної польової роботи як підготовчої аналітики був визначальним для всього воркшопу, можна сказати, що це та ланка, якої бракує усім містобудівним ініціативам.

Всьому свій час

Увечері керівниці й керівники груп забили на сполох. Учасниці й учасники наввипередки пропонували рішення для проблем Контрактової, часто навіть досить масштабні. На зустрічі керівників відбулася серйозна розмова, вони говорили про те, що всі учасники потрапили в пастку, яка є поширеною грубою помилкою. Навіть не почувши вимоги групи «Місто», яка репрезентуватиме потреби користувачок і користувачів площі, вони вже перейшли до конкретних рішень. Отже, першим уроком стало правило — поки жодних рішень! Спочатку слід поставити «діагноз» пацієнту, а вже потім прописувати лікування.

Побачивши запал у творчих серцях молодих учасниць та учасників, наставники оголосили наступний день днем «божевільних ідей» — треба шукати та вигадувати найнеочікуваніші рішення, найскаженіші, найнеймовірніші, навіть такі, які не можна втілити. В цей день хлопці і дівчата згадали і німецькі ініціативи з розфарбовування доріжок фарбами, і міські меблі, виготовлені зі сміття, і придумали облаштувати басейн, стадіон чи житловий комплекс у подвір'ї Гостиного двору, запропонували обрізати половину цієї громіздкої будівлі та прокласти на цьому місці автостраду. Багато ще чого веселого сталося того дня з Контрактовою.

Оскільки основною метою воркшопу було навчитися діяти в команді з експертами з різних галузей, враховувати чужі думки та сприймати конструктивну критику, звичайно ж, від самого початку всі групи працювали пліч-о-пліч, в одній кімнаті, а вечорами — за спільним дискусійним столом. Але наставникам ішлося про те, щоб навчити їх узгоджувати свої дії. В цьому конкретному випадку архітектори мали звертатись до експертів за оцінкою нової ідеї, тестувати свої ідеї на відповідність до потреб городянок і городян, і на основі цих перемовин працювати над проектом. А щоб побачити, чи відповідає той чи інший проект вимогам користувачів, група «Місто» працювала над розробкою спеціальної матриці для оцінки роботи архітекторів.

Останні два дні були найвиснажливішими — всі працювали, як бджоли у вулику, щоб врешті-решт, 28 квітня, презентувати свої доробки в актовій залі Будинку архітектора.

INTERNATIONAL
WORKSHOP
KONTRAKTOVA SQUARE:
scenarios for development

Результати

Група № 1 (кер. Юрон де Вілінген) зосередилася на різних користувачах площі: місцевих мешканцях, бізнесменах, студентках і студентах, інфраструктурних працівниках і туристах. Поєднавши вимоги всіх цих прошарків, учасниці й учасники запропонували зрізати Гостиний двір з боку церкви Богородиці Пирогощі, що дозволить прокласти пряме шосе, поєднавши вулицю Костянтинівську та Сагайдачного. Це, на думку авторів, прискорило б рух транспорту і дозволило лишити решту площі пішоходам, розділивши її на місця відпочинку, ділових зустрічей, не забувши про туристичні принади.

Група № 2 (кер. Ігор Марко) спланувала перебудову площі до 2027 року. В перші чотири роки слід, на їхню думку, взятися за непоказні кіоски, захаращені території і фасади, за проблеми з паркуванням і хаотичним дорожнім рухом. В наступні п'ять — зменшити кількість авто на площі, обмежити швидкість їхнього пересування, визначити новий вигляд площі та її зонування, заробляти на це гроші завдяки проведенню різних подій та відкриттю різних закладів. І, на фінальному етапі, визначити чіткі межі різних зон, остаточно розібратися із дорогами та зробити з Контрактової культурний центр.

Група № 3 (кер. Хуліан Рестрепо) наголошувала, що Контрактова зараз не є площею в класичному розумінні (великим простором), а радше сумою невеликих просторів, і такою вона була завжди. Також акцентувавши увагу на транспорті, культурному спрямуванні, відпочинку і бізнесі, група запропонувала певний барвистий «міський килим», який би залишив площі цю неоднорідність, проте увібрав би все, що потрібно для киян: відпочинок, історію, роботу.

Група ж «Місто» (кер. Сандра Аннунціата) зібрала «голоси» різних користувачок і користувачів площі, констатувавши їхню потребу в мобільності, збереженні історичного спадку, фізичному розвитку площі й соціальній інтеграції, збереженні культурного потенціалу та врахуванні економічної складової. Вона також розробила матрицю для оцінки відповідності проектів архітекторів вимогам містян.

P.S. Висновки

Через місяць після проведення воркшопу, 31 травня, відбулася його публічна презентація з обговоренням результатів у столичному Будинку вчителя, покликана фіналізувати результати і здобутки воркшопу, спочатку поширивши про них інформацію, зацікавивши ЗМІ та громадськість, а згодом зробивши наступний крок — почавши широку і серйозну дискусію довкола Контрактової площі.

Передувала презентаціям лекція знаменитого американського урбаніста Блера Рубла, який говорив про досвід іноземних міст, зокрема про Москву, проблеми якої багато в чому нагадують київські. Після цього відбулася презентація результатів роботи кожної з груп. Дискусія після презентацій проектів показала, що ідеї ініціативних студенток і студентів справді відображають все те, що цікавить киян — це і збереження історичних пам'яток, і підвищення туристичної привабливості Контрактової площі, і доля архітектурної форми минувшини, і пішоходоцентризм, і публічний відкритий простір Гостиного двору, і впорядкованість громадського транспорту та обмеження навали приватного.

Організаторки й організатори наголошували: не варто сподіватися, що проект буде втілено, а тим паче найближчим часом. Але цілком імовірно, що хоча б найвлучніші деталі буде реалізовано, адже всі здобутки передадуть київській владі. Менше з тим, хороші ідеї, а в нашому випадку — модель співпраці в процесі забудови міста — мають ширитися.

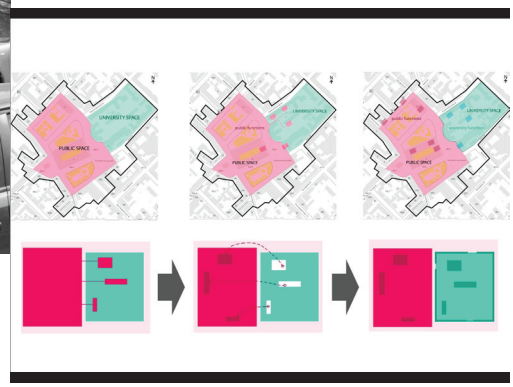

КОМАНДА 1:

Слід виділити групи людей, які користуються площею. Наприклад, у батьків з маленькими дітьми і бізнесменів зовсім різні вимоги до цього простору.

Занадто багато транспорту, занадто багато ліній, як для однієї площі, вони розташовані хаотично, це нікому не зручно.

«Ми пропонуємо зрізати Гостиний двір з боку церкви Богородиці Пирогощі, що дозволить прокласти пряме шосе, поєднавши вулицю Костянтинівську та Сагайдачного. Це прискорить рух транспорту і дозволить лишити решту площі пішоходам».

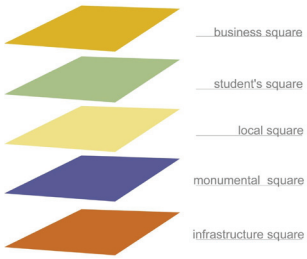

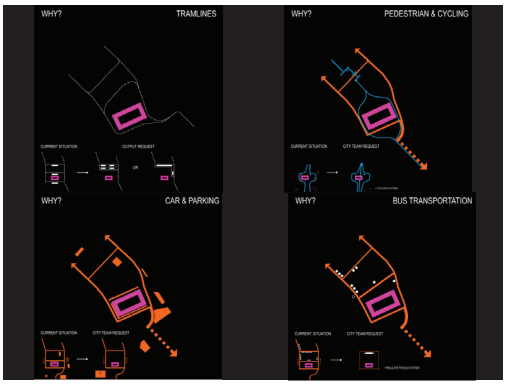

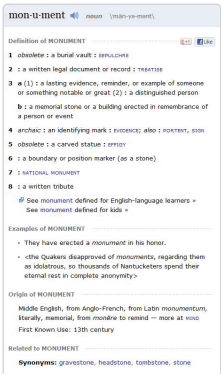

mon-u-ment *noun* \man-yə-mənt\

Definition of MONUMENT

1 *obsolete* : a burial vault : SEPULCHRE

2 : a written legal document or record : TREATISE

3 **a** (1) : a lasting evidence, reminder, or example of someone or something notable or great (2) : a distinguished person

b : a memorial stone or a building erected in remembrance of a person or event

4 *archaic* : an identifying mark : EVIDENCE; *also* : PORTENT, SIGN

5 *obsolete* : a carved statue : EFFIGY

6 : a boundary or position marker (as a stone)

7 : NATIONAL MONUMENT

8 : a written tribute

See monument defined for English-language learners »
See monument defined for kids »

Examples of MONUMENT

- They have erected a *monument* in his honor.
- <the Quakers disapproved of *monuments*, regarding them as idolatrous, so thousands of Nantucketers spend their eternal rest in complete anonymity>

Origin of MONUMENT

Middle English, from Anglo-French, from Latin *monumentum*, literally, memorial, from *monēre* to remind — more at MIND

First Known Use: 13th century

Related to MONUMENT

Synonyms: gravestone, headstone, tombstone, stone

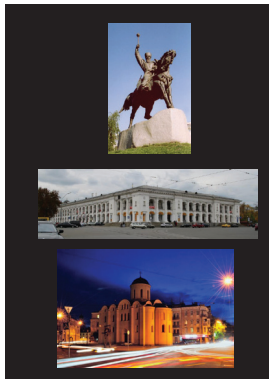

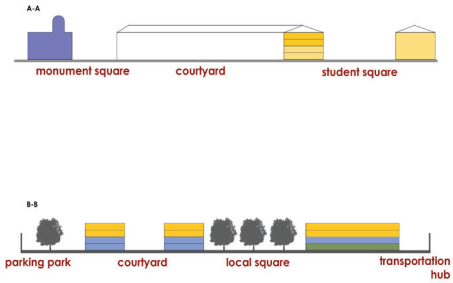

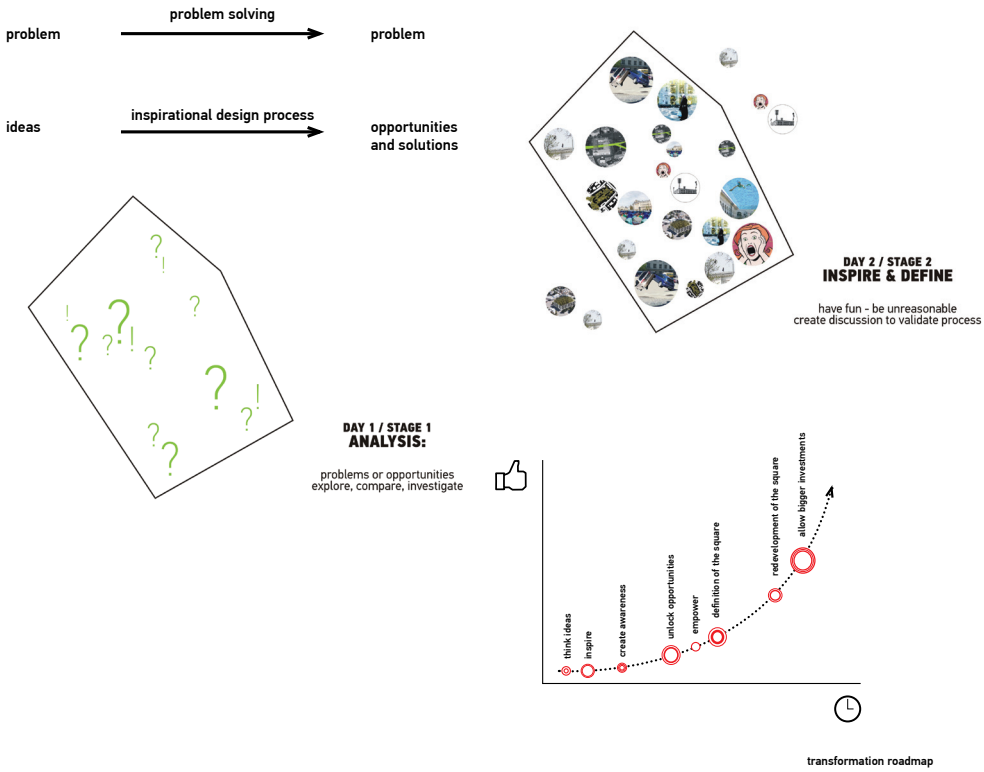

КОМАНДА 2:

Група спланувала перебудову площі до 2027 року.

Взятися за непоказні кіоски, захаращення території та фасадів, за проблеми з паркуванням і хаотичним дорожнім рухом. Дати людям можливість приходити на площу.
Далі — зменшити кількість авто на площі, обмежити швидкість їхнього пересування, визначити новий вигляд Контрактової та її зонування, заробляти на це гроші шляхом проведення різних подій та відкриття різних закладів.

На фінальному етапі — визначити чіткі межі різних зон, остаточно розібратися із дорогами та зробити з Контрактової культурний центр.

kontraktova square

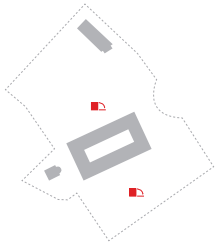

pop-up shops / cafés

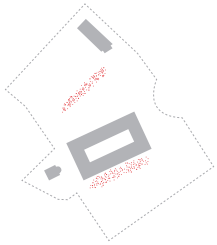

reclaim the streets

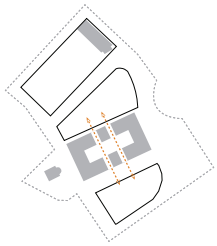

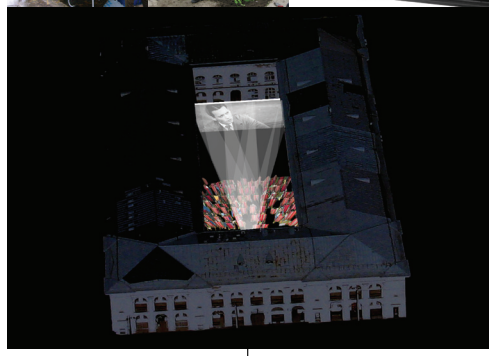

connect the squares

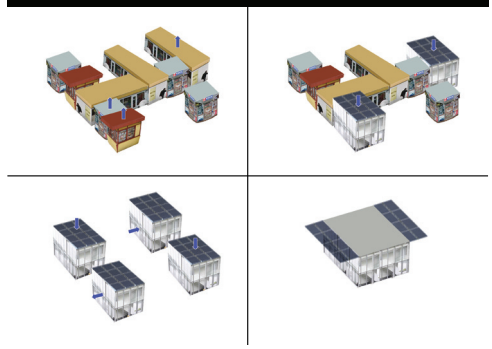

replace kiosks

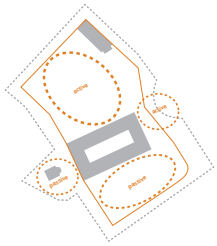

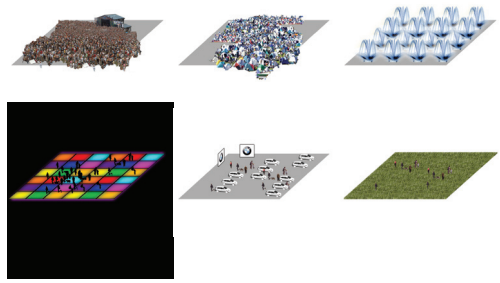

define the square

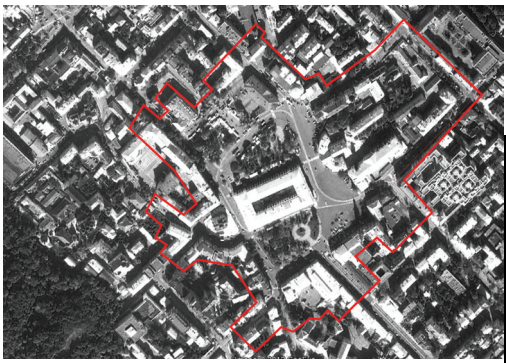

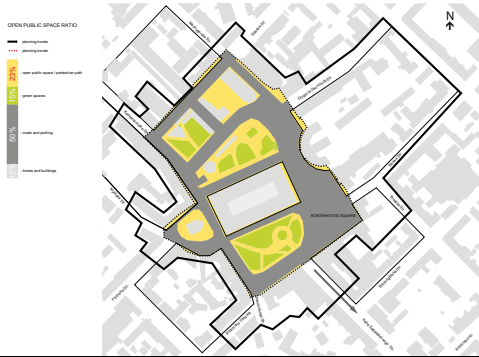

CONFLICT OF FUNCTIONS

TRANSPORT NODE - SQUARE

KONTRAKTOVA SQUARE TODAY

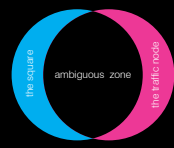

КОМАНДА 3:

REORGANIZATION OF THE SQUARE

IDEAL CONNECTION

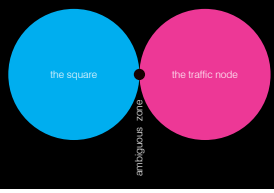

Ми говоримо про площу, але у нас немає тут площі, бо немає основних її ознак: простору без обмежень, місця збору людей... Контрактова історично була скоріше сумою невеликих площ.

Група пропонує певний барвистий «міський килим», який би залишив площі її неоднорідність, проте увібрав би все, що потрібно для киян: відпочинок, історію, роботу.

URBAN CARPET

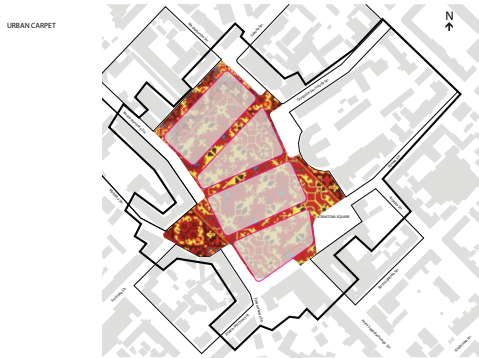

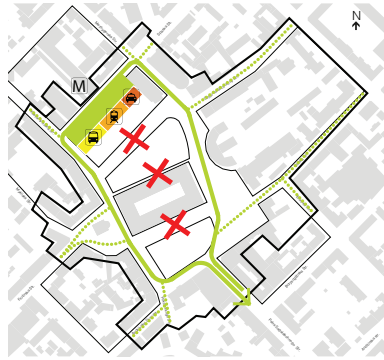

FIELDS OF ACTION

ACTIVATING URBAN SURROUNDINGS

public functions in ground floor

relation of adjacent public functions to cultural hub

STAGES OF DEVELOPMENT

zones

1 city + privat

2 privat

3 city

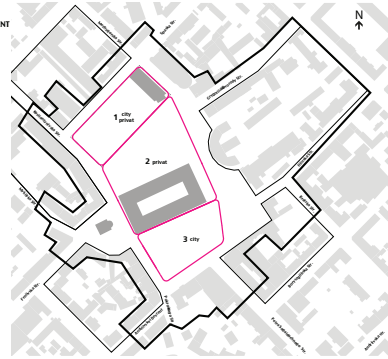

SUMMARY

1. REORGANIZATION OF THE SQUARE
2. RECOGNISING THE CULTURAL HUB
3. ENLIVEN THE SQUARE
4. REACTIVATE HISTORY

URBAN CARPET

the carpet

zones

pedestrian flows

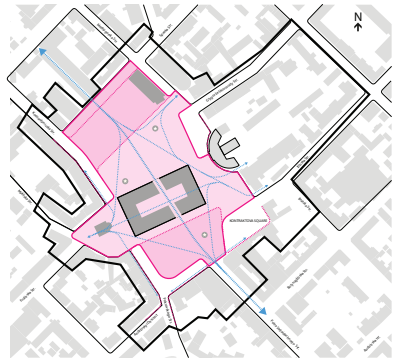

Хто ми?

Група «Місто» — це міждисциплінарна команда, до складу якої входять спеціалісти різних напрямків дослідження міста (urban studies): історики, соціологи, культурологи, географи, планувальники, пам'яткоохоронці, економісти та ін. Завдяки співпраці людей з різним професійним досвідом учасники виробили експертну позицію, яка визначає задачі подальшого сценарію розвитку Контрактової площі та успішного формування урбаністичного простору.

Що ми робимо?

Головною метою групи є надання архітекторам консультацій у різних сферах професійних знань. За допомогою багаторівневого аналізу група розробляє інноваційні підходи до фахової критики архітектурних проектів. Група також транслює «голоси міста», які зазвичай залишаються недооціненими або ігноруються в процесі містопланування. «Голоси міста» і результати аналізу оформлюються у вигляді відповідних запитів.

КОМАНДА «МІСТО»

Як ми це робимо?

У своїй роботі група використовує сукупність методів:
- теоретичний аналіз понять «громадського простору» (*public space*) та «якісного громадського простору» (*good public space*) відповідно до різних професійних позицій;
- польові дослідження Контрактової площі:
  1. Спостереження та аналіз простору;
  2. Визначення основних «користувачів» площі та їхніх «голосів»
  3. Опитування «користувачів» та «фахівців»;
- аналіз історичного контексту, нормативної бази, діяльності наявних громадських інституцій, мікроекономічний аналіз;

Магія Матриці

Запити, розроблені на основі результатів дослідження, мають бути враховані архітекторами;
Результати роботи архітекторів оцінюються в залежності від їх відповідності запитам;
Врахування запитів, вплив «голосів міста» на прийняті архітекторами рішення відображаються у Матриці.

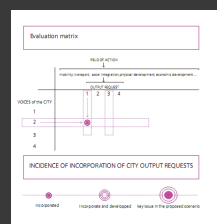

Матриця працює як засіб аналізу результатів роботи архітекторів на відповідність ЗАПИТАМ або «голосів» міста!

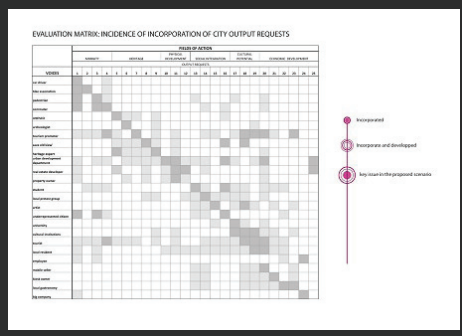

За результатами досліджень групою визначено 6 основних напрямків "голосів міста" - учасників процесів, що акумулюються у просторі Контрактової площі

СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ (Field of Action)	ГОЛОСИ МІСТА (Voices of the City)
1. Пересування	Водії Київська асоціація велосипедистів Пішоходи Транзитні пасажири
2. Спадщина	UNESCO Археологи Представники туристичного бізнесу Фахівці з охорони та реставрації пам'яток Міські активісти
3. Розбудова/ фізичний розвиток	Управління містобудування та архітектури Фахівці з нерухомості/ проектні та будівельні організації
4. Соціальна інтеграція	Студенти Місцеві групи протесту Метці Малопредставлені мешканці міста
5. Культурний потенціал	Освітні заклади Установи культурної сфери Туристи Місцеві мешканці Туристичні агенції/ екскурсійні бюро
6. Економічний розвиток	Мобільні продавці Власники кіосків Заклади громадського харчування "Велике" компанії

Сфера діяльності Пересування

3. **ЩО?** Необхідне впровадження якісних та безперешкодних шляхів сполучення.

ХТО? Пішоходи.

ЧОМУ? Величезна кількість пішоходів з різним ступенем мобільності (люди з обмеженими можливостями, жінки з торбами, старі люди…) пересувається площею у різних напрямках за різним призначенням.

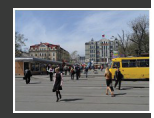

4. **ЩО?** Зрозуміле на просте регулювання системи громадського транспорту.

ХТО? Транзитні пасажири.

ЧОМУ? Контрактова площа є важливим транспортним вузлом: 9 маршрутів міні-автобусів, 2 автобусних маршрути, 4 трамвайні, лінія метро. Велика кількість неврегульованого руху та зупинок громадського транспорту міститься на площі.

Сфера діяльності Спадщина

7. **ЩО?** Створити зв'язок між Контрактовою площею та об'єктом Всесвітньої Спадщини Софією Київською.

ХТО? Представники туристичного бізнесу.

ЧОМУ? Зв'язок сприятиме створенню оптимального образу Києва як міста з архітектурною та містобудівною спадщиною. Туризм є двигуном економічного розвитку, який необхідно враховувати.

8. **ЩО?** Заборона на нову агресивну розбудову.

ХТО? Міські активісти

ЧОМУ? Нове будівництво зазвичай орієнтовано виключно на прибуток, агресивне по відношенню до місцевих мешканців, ігнорує соціальну структури та громадськість. Воно ігнорує місцеву громаду та оточуюче середовище.

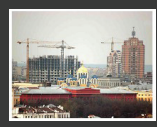

Сфера діяльності Соціальна інтеграція

15. **ЩО?** Доступні місця для художніх майстерень та галерей, простір для публічних вистав, арт-показів, виставок та розваг, можливо, в тому числі у дворі Гостиного двору.

ХТО? Митці

ЧОМУ? Має існувати достатньо простору для творчості. Творчість – суттєвий поштовх для економічного зростання.

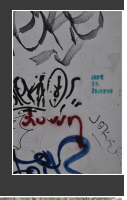

16. **ЩО?** Засвоїти та практикувати соціальноорієнтований підхід до урбанісчного планування.

ХТО? Малопредставлені мешканці міста.

ЧОМУ? Місто та публічний простір має бути доступних для всіх. Інакше існує загроза виключення інвалідів та старих людей з повсякденного життя. Вразливі групи суспільства будуть тими, хто постраждають в результаті інтенсивного та агресивного проектування.

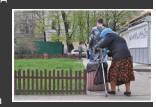

Сфера діяльності Соціальна інтеграція

15. **ЩО?** Доступні місця для художніх майстерень та галерей, простір для публічних вистав, арт-показів, виставок та розваг, можливо, в тому числі у дворі Гостиного двору.

ХТО? Митці

ЧОМУ? Має існувати достатньо простору для творчості. Творчість – суттєвий поштовх для економічного зростання.

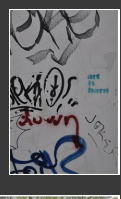

16. **ЩО?** Засвоїти та практикувати соціальноорієнтований підхід до урбанісчного планування.

ХТО? Малопредставлені мешканці міста.

ЧОМУ? Місто та публічний простір має бути доступних для всіх. Інакше існує загроза виключення інвалідів та старих людей з повсякденного життя. Вразливі групи суспільства будуть тими, хто постраждають в результаті інтенсивного та агресивного проектування.

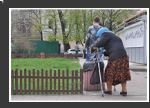

Сфера діяльності Економічний розвиток

20. **ЩО?** Забезпечити інфраструктуру та організувати ефективне усунення сміття.

ХТО? Мобільні продавці.

ЧОМУ? Необхідне зручне місце для продажі продуктів транзитним пасажирам та групам з низьким рівнем доходів, що проводять їх перерву на ланч на площі.

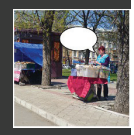

21. **ЩО?** Більше культурних та мистецьких заходів, фестивалів та розваг.

ХТО? Власники кіосків.

ЧОМУ? Подібні заходи приваблюють клієнтів та покупців.

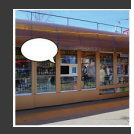

НАЙВИЗНАЧНІШІ ПЛОЩІ НЕ ПЛАНУВАЛИСЯ ЯК ПЛОЩІ

Сандра Аннунціата
Розмовляли Софія Мамчич, Анна Хвиль

Сандра Аннунціата — докторка урбаністики з Риму, досліджує містобудівну науку, зміни в сучасному місті, інтегроване планувальне або місцеве рішення, джентрифікацію. Вона була керівницею міждисциплінарної групи «Місто» на міжнародному воркшопі «Контрактова площа: сценарії розвитку», що відбувся у Києві в квітні 2012 року. Під час цього заходу ми й мали нагоду поговорити.

Пані Сандро, після кількох днів, проведених у Києві, які ваші враження від української столиці?

Насамперед я хочу сказати, що дуже вражена вашим містом. Я не була в Києві раніше, і зараз він мені здається дуже динамічною та цілком релевантною столицею. Він надзвичайний, просторий, з більш чи менш прийнятною для нього кількістю мешканців. Я була тут дуже недовго, тому не можу сказати багато, але з власного досвіду — приємно гуляти вашим містом, жити тут, я не почувалася в небезпеці, не відчувала страху, у мене не було жодних негативних емоцій.

Ви були наставницею групи «Місто», як би ви сформулювали цілі цієї групи?

На початку ми трохи переживали, що має робити наша група і як ми маємо спілкуватися з іншими групами, переважно архітекторськими. «Місто» — інтердисциплінарне, його учасниці й учасники прийшли з різних галузей — антропологія, географія, культурологія, історія, вони несуть багато знань, що знадобляться групам архітекторів. Основною нашою метою було зібрати і передати архітекторам запити, які має спільнота Контрактової. Щоб презентувати ці «голоси міста», ми брали інтерв'ю, вивчали зблизька площу, яка є предметом воркшопу, проводили там час. Ми намагалися представити і зазвичай «непомітні» групи — дітей, літніх людей, людей з особливими потребами, а разом з тим і «помітні» групи — великий і малий бізнес, активісток з активістами тощо.

Під час воркшопу учасниці й учасники намагалися розібратися, що слід змінити на Контрактовій площі. А як ви гадаєте, кому слід вирішувати, які зміни мають втілюватися у місті? Тільки мешканки й мешканці міста, тільки муніципалітет? Які існують механізми, щоб почути голос містян?

Я не думаю, що тільки мешканки з мешканцями чи лише муніципалітет мають вирішувати це, майбутній розвиток і вдосконалення міста слід узгоджувати під час співпраці й обговорення. Існує багато інструментів для втілення вимог містян і їхніх потреб у довгострокових, середньо- і короткострокових термінах. Такі інструменти називають учасницьким підходом[1]. Учасницький підхід бере до уваги думку громади і застосовує її під час прийняття рішень. Звісно ж, мешканці міста не завжди є експертами з певної проблеми, але вони відчують уплив рішення на собі, тому їх треба залучати до обговорення, хоча б для інформування. Тоді ви напевне зможете запобігти тим типам реакцій (на кшталт різкого опору чи повного несприйняття), які часто бувають дуже незграбними у великих столицях. Києву потрібна якась робоча група чи просто декілька відданих городянок і городян, які впливатимуть на рішення міста.

Цей підхід до рішення важливих міських проблем зазвичай організовує муніципалітет, бо саме він має дбати про врахування думки мешканок і мешканців про планування міста, про зміни у ньому. Збір і обробку їхніх думок також можна здійснювати спеціальними неприбутковими організаціями, які працюють із місцевою владою і доносять до неї результати своєї роботи. Ми називаємо їх місцевими агенціями з розвитку або міськими (урбаністичними) центрами, але кожна країна має свої назви.

Особисто я певна, що ланкою зв'язку між владою і містянами має бути інтердисциплінарна група, а не одна особа. Й урбаністичні студії тут більш ніж доречні, я вірю, що саме вони можуть і мають бути парасолею, під якою зберуться різні люди з різних галузей, щоб разом працювати над майбутнім міста.

1. *Participatory approach* — буквально «учасницький підхід»

Світ шалено змінюється в масштабах всієї планети. Як, на вашу думку, в епоху глобалізації ми маємо працювати з локальністю?

Локальність апелює до близькості, до того, що відбувається в навколишньому середовищі. Йдеться про потенційні енергії місця, і не тільки фізичні. Локальність є місцем, де формується креативність, місцем взаємодії різних людей, громади. Парадоксом глобалізації є те, що локальність стає все більш важливою. Навіть якщо риторика глобального міста орієнтована на інтернаціональні зв'язки, на ріст економіки та зв'язків, у реальності локальність у глобалізовану еру більш ніж інші відчуває на собі ефект глобальних змін, але при цьому є і місцем, де ми можемо давати їм раду. Тому я впевнена, що локальність зараз дуже важлива, і не можна нею жертвувати.

Київ має багато радянської спадщини. Це не лише будинки, але й функціональне зонування, базоване на індустріальному секторі. Що нам робити з цим зонуванням тепер, після деіндустріалізації?

Я не експерт з Києва і радянської спадщини, тому прошу вибачення, що не можу дати розгорнуту відповідь, але індустріалізація вплинула на багато інших міст світу, і це величезна проблема для них. У Києві багато індустріальних радянських районів чекають на трансформацію, ви маєте величезну інфраструктуру, що залишилася з тих часів і ніяк не використовується. Звичайно, найкращим варіантом була б повна реабілітація, нове їхнє використання, альтернативний сценарій, який має шукати Київ. Нові сценарії для таких індустріальних районів дуже важливі, їх можна трансформувати, скажімо, в культурні центри, в бізнесові квартали. Але процес конвертації великих індустріальних площ нелегкий, він вимагає часу та капіталовкладень.

Рим — дуже давнє місто, напевно, найбільш «історичне» на планеті. Яка ваша думка про сучасну забудову в історичних його частинах?

Рим — дуже комплексне місто, одне з найдревніших у світі, тому якісно втрутитися з чимось новим у старовину майже неможливо. Не так легко інкорпорувати інтернаціональний стиль у Рим, бо у нас дуже сильна традиція пізнього модернізму. Завжди виникає багато дискусій, коли треба «вмонтувати» новий об'єкт. Якщо говорити від себе, то це бажано — вносити в архітектуру міста щось нове, але тільки якщо поважати історичну канву, на яку ступаєш. Я би йшла за амстердамською моделлю чи берлінським тезисом, в яких модерність та історія інтегровані одна в одну.

Чи не могли б ви розказати про воркшоп на тему «Сім смертних гріхів Рима», в якому ви безпосередньо брали участь?

У Римі відбувся UT Urban Transcript воркшоп, який було проведено разом із асоціацією «Urban Transcript» із Лондона. Це мережа молодих дослідників, дослідниць і студентів, які займаються урбаністичними студіями і всім, що з ними пов'язано, вони прийшли з різних галузей науки, але всі цікавляться урбаністикою. Воркшоп мандрує Європою, наступного року він буде в Лондоні.

Питання стояло так — треба глибоко відчути те, що ми назвали «випадковим містом», все, що випадково трапляється у Римі. Це особливе місто, ви скрізь тут відчуваєте силу, не тільки в економічному ключі, але й щодо історичної еволюції влади. Ми вирішили, що було б цікаво поглянути на це неформально, через призму «Семи смертних гріхів»[2], що через гру слів ми читали як «Сім гріхів столиці». Це була наша спільна ідея з групою колег з PhD Римського Університету III[3]. Тож ми взяли гординю, жадібність, хтивість, заздрість,

2. Сім смертних гріхів — англійською *Seven Capital vices, capital* перекладається також і як «столиця».
3. Università degli Studi Roma Tre.

обжерливість, гнів і лінощі, щоби проекспериментувати і побачити, як вони формують місто.

А як ви оцінюєте український спосіб роботи з історичними будівлями? Чи вважаєте ви Контрактову потенційно привабливим історичним місцем?

У моїй групі багато справді добрих знавців історії та історичної спадщини, і вони знають ціну історичних будівель на Контрактовій площі. Але все це може бути чудово поєднано з сучасним дизайном. Ми не маємо висікати на камені єдиний майбутній сценарій для площі, ми повинні мати на увазі великий її потенціал як транспортного вузла, як того, що об'єднає сучасне активне життя, міжнародний університет, ми не можемо концентруватися тільки на будівлях. Це теж важливо, але як одна з-поміж низки проблем, а не номер один у списку.

Чи були якісь кардинальні зміни у вивченні міст за останні десятиліття?

Урбаністичні студії, звісно ж, поглиблюються і розвиваються, а отже, багато урбаністів і планувальників поринули в нові дисципліни, щоб осмислити ті величезні зміни, які зараз відбуваються в сучасному місті: соціологію, географію тощо. Я сама це робила, як урбаністка вивчала джентрифікацію, редевелопмент[4], регенерацію, яким чином район може бути повністю конвертовано в щось інше, також стратегічне планування, учасницький підхід.

Зараз ми відчуваємо велику кризу в південноєвропейських країнах. Я сподіваюся, що це змусить нас по-іншому подивитися на питання росту міста. Багато представниць і представників науки (і урбаністи, і планувальники) говорять про *degrowth*[5] як про альтернативний підхід до розвитку великих населених пунктів. І якщо раніше ми говорили про міста, які ростуть і розвиваються, то зараз навпаки — вони повинні зменшуватися в економічному і фізичному планах.

Але як дізнатися, що вже межа — треба перестати рости?

Є поняття гнучкості, яке прийшло з природничих наук, це є критична точка, після якої наступає колапс в екосистемі. Важко, звісно, говорити про якусь точку, але якщо ми про міста... Ви живете у великій країні з великими просторами, але у нас в Італії це не так. Землю дуже активно використовують, і це не той матеріал, який можна легко замінити. Ми не можемо собі дозволити розтягуватися більше вшир. Я не можу говорити так само про Україну, гадаю, вона може ще рости.

І ще є питання співвідношення великих міст і сіл, коли ми говоримо про межу росту для міста. Україні дуже важливо знайти своє правильне співвідношення.

Я не експерт руху *degrowth*, але в практиці урбаністичних студій ми враховуємо, що це відбувається. Вони займаються новим використанням, регенерацією, намагаються вдосконалити все без будівництва нового, бо зараз це не дуже продуктивно. Лозунг приблизно такий — не робити, не будувати, якщо можеш, бо вже достатньо всього є.

Як українці виглядають у вашій групі? Можливо, ви помітили якісь спільні риси, що їх вирізняють, особливо з погляду університетського викладача.

Я впевнена, що українки й українці абсолютно чудові. Вони несуть знання і перспективу, вони готові працювати з конфліктними речами, з культурними відмінностями. Я надзвичайно вражена, які в них глибокі знання, у всіх, і мені дуже шкода, що мовний бар'єр не дозволяв уповні обмінюватися досвідом із молодими дослідницями і дослідниками. Я певна, що є чим нам поділитися одне з одним як представникам різних країн, але, здається, вони навчили мене більшому, ніж я їх.

4. *Redevelopment* — буквально «розвиток заново», тут: перебудова, реконструкція, нове використання будівель, кварталів, районів тощо.
5. *Degrowth* — буквально «антиріст», «зменшення».

А що скажете загалом про київський воркшоп?

Я захоплена серйозністю архітекторів тут, всі студентки й студенти, що прийшли, вкрай переймаються долею Контрактової, працюють важко. Вражена викликом, які кидають CANactions, як вони стараються бачити і сприймати нове. Вважаю це дуже важливим.

Просто прекрасні тренери і тренерки (я не про себе, звісно), молоді, і дуже прагнуть поділитися знаннями, не як «великі імена», що просто сяють на небосхилі. Ні, ці сидять весь час зі студентством, допомагають, повністю віддаються роботі.

Я впевнена, що кожна група дуже старається, і я сподіваюся, що місцева влада візьме до уваги плоди їхньої праці. Я не чекаю на якісь грандіозні речі, але скільки малого можна зробити!

А яку б настанову ви могли дати для тих, хто працюватиме далі з Контрактовою?

Найвизначніші площі планувалися не для того, що сьогодні ми називаємо площами. Як ринок, як місце обміну, іноді для того, щоб показати силу, але не як власне площі. Площа — це місце, де суспільство може проявити власний голос. Ідея площі — доступність простору — дозволяє процвітати демократії. Є чіткий зв'язок між публічним простором і публічною сферою, тому це фундаментально, важливо. Вони мають бути доступні для всіх, вільні, вони можуть бути пов'язаними з монументами чи іншими історичними пам'ятками, але монументалізація площі не головне, важливіше — простір.

І це не тільки питання площ, але й парків тощо, і проблема, якщо в передмістях їх бракує. Але це вже цікава тема для нового воркшопу.

НЕ ЧЕКАТИ СКЛАВШИ РУКИ. САМООРГАНІЗОВУВАТИСЯ

Ґабріель Паскаріу
Розмовляла Наталя Нешевець

Ґабріель Паскаріу викладає в «Ion Mincu» (UAUIM) — університеті архітектури та урбанізму. Член Румунської професійної асоціації планувальників (у складі Директорату), Румунської спілки архітекторів, Румунської асоціації регіональних наук, Зальцбурзького конгресу міського планування та розвитку (SCUPAD), Вищої ради Румунського реєстру містобудівельників, ISOCARP. Автор та співавтор багатьох курсів, матеріалів та досліджень у царині міського та територіального планування, генерального планування середніх та великих міст, територіальних аспектів у масштабах країни, а також планів місцевості кількох регіонів Румунії. Був куратором міжнародного воркшопу «Контрактова площа: сценарії розвитку», що відбувся у Києві у квітні 2012 року. По завершенню воркшопу ми мали можливість поставити йому кілька питань.

Оскільки ви не вперше в Києві...

У Києві я ще не був. У першому проекті для Києва «Дніпровські перлини»[1] ми брали участь дистанційно, просто подивилися фотографії в Google, у Вікіпедії. Отже, я вперше в Києві. І, сподіваюся, не востаннє.

Отже, яке у вас склалося враження як професіонала та як користувача міста за ці кілька днів у Києві? Якою ви побачили, зокрема, Контрактову площу?

Я в Києві лише кілька днів, можливо, тиждень чи трохи більше. І я маю лише попереднє уявлення про ваше місто, бо воно справді дуже велике. Звичайно, цей тиждень я був переважно зайнятий підготовкою воркшопу і не міг відвідати все, що хотів. Місто велетенське, в ньому треба провести не менше місяця, щоб ознайомитися з ним по-справжньому. Знаєте, кажуть, якщо провести в місті один день —

1. У січні 2012 року переможцями Відкритого міжнародного містобудівного конкурсу концепцій розвитку Київських островів «Дніпровські перлини» стала румунська команда розробників «Wolf House Productions», разом з Ґабріелем Паскаріу вони запропонували облаштувати гілку водного транспорту вздовж дніпровського архіпелагу, таким чином актуалізувавши острови.
Детальніше про це читайте в збірці «Стратегії урбаністичного майбутнього Києва: збірник громадських дискусій, статей, інтерв'ю та проектів», Київ, 2012, електронну версію якої можна знайти на сайті фонду в розділі «Метрополіс Київ» http://www.ua.boell.org/web/35-436.html.

ви дізнаєтеся про місто все, але якщо провести все життя — то не знатимете про нього нічого.

У будь-якому разі я встиг побачити різні місця — гуляв пішки, їздив машиною, в автобусі, бачив Київ з різних точок зору. Може, це очевидно для вас, але я побачив принаймні два міста: одне на правому березі Дніпра, інше — на лівому, хоча відчуваю, що насправді їх більше. Це різноманіття «міст» мене справді вразило, і це варто взяти до уваги.

Крім того, я переконаний, що вихід до річки — це важливо і корисно, не у багатьох містах світу є така розкіш. Цілу галузь можна збудувати на архіпелазі.

Ще я був уражений архітектурою — цілі райони, що перетворюють великі міста на живі музеї, на різні музеї, музеї різної архітектури та її розвитку. Тут і архітектура, що лишилась із комуністичних часів, і багато конструктивізму, але особисто я був захоплений архітектурою XIX — початку XX століття, а фантастична Лавра, Софія та інші пам'ятки роблять це місто просто надзвичайним.

З іншого боку, в таких містах важко все владнати. Вочевидь, після падіння залізної завіси все змінювалося надто швидко, нинішню динаміку розвитку не можна врегулювати старими засобами, і це характерно не лише для Києва, але й для більшості міст Східної Європи.

Контрактова, наприклад, має і своє культурне різноманіття, і свої пострадянські проблеми, і численні зразки архітектури XIX століття, і свої зразки конструктивізму. Якою вона постала для вас як для професіонала?

Знаєте, як казав Патрік Ґеддес[2], батько сучасного планування: «Місто — це прообраз його мешканців, а центр міста — це душа його мешканців». Я помітив, що в Києві є два центри: перший — Майдан Незалежності, а другий — Контрактова площа. Відвідавши і перший, і другий, я відчув, що справжній центр (той, що репрезентує душу мешканців) — це Контрактова, а не Майдан. Останній — це лише офіційний фасад, офіційний центр міста, але Контрактова — це місце, де кияни справді можуть відчути внутрішній зв'язок. Причиною того, що Контрактова стала занедбаною та мертвою, ймовірно, полягає в тому, що вона розташована в престижній частині міста, і тому перенасичена усіма видами користування, будівництва, всілякими заходами. Через це тут забагато типів транспорту в одній точці, що, зі свого боку, призводить до перевантаження транспортної системи загалом. Такий хаос не дає назвати нам Контрактову місцем, де хочеться вчитися, працювати, жити, розважатися. Варто тільки замислитись, що таке площа — адже це відкритий простір, це пам'ятки архітектури, але це можна помітити, тільки здолавши хаотичне відчуття руху. Прикро, що і мешканець, і відвідувач позбавлені можливості належно користуватися простором. Я вбачаю грандіозний потенціал, і це не лише питання користування, але насамперед сильної стратегії, це втручання громадських представників, але, звичайно, за участю державних виконавців. Ще я помітив вигідність розташування Контрактової. Вона була і, мабуть, все ще може стати важливою ланкою поєднання верхнього Києва з його Софією та Лаврою, з нижнім містом та водою. Саме тут можна об'єднати ці важливі частини за допомогою Андріївського узвозу, який сподіваюсь побачити у наступний свій приїзд. Він може стати справді дуже престижним місцем, яке треба облаштовувати як престижну локацію.

У Бухарестському університеті ви викладаєте курс «Центральні зони міста». Скажіть, чи зонування як система

2. Сер Патрік Ґеддес (1854–1932) шотландський біолог, соціолог, географ, філантроп і найголовніше піонер містопланування. Саме він застосував поняття «район» в архітектурному сенсі та відстоював таку модель містопланування, яка втручання в простір ґрунтує на «основних потребах людини» і робить це за допомогою «хірургічного конструювання та консервування», а не «героїзації всіх частин схеми», що була поширена в XIX — на початку XX століття.

розвитку міста досі актуальне, бо, наприклад, доцентрове зонування Києва ускладнює його життя. Як щодо поліцентричної системи та регенерації спальних районів, можливо, саме вони потребують нашої уваги, а не центр?

Якщо чесно, я мало знайомий із забудовою всього міста, а генплан бачив лише одним оком. Проте, вочевидь, потреби такого великого міста неможливо вдовольнити без створення поліцентричної системи. Це допоможе організувати міський простір. Важливо, щоб ці менші центри були добре пов'язані між собою та зі старим містом — і знов це питання транспортної системи. Певно, можна знайти рівновагу, перемістивши чи розгорнувши нову діяльність на лівому березі, щоб вдихнути туди життя та нові можливості розвитку. Зрештою, так само неврівноважено розбудову багатьох великих мегаполісів наших днів. Лондон лише один з прикладів, що має тривалу історію, але британці впродовж останніх трьох декад розвинули свою південну частину за допомогою сильних публічних втручань, активної участі людей у вирішенні проблем свого міста, але найголовніше, що ця амбіція базувалась на дуже сильній стратегії. Києву саме цього не вистачає.

Мене так вразили житлові масиви, їх, здається, п'ятнадцять. Думаю, що це цікава тема для воркшопу — спробувати попрацювати на малих майданчиках такого міста, знайти та визначити можливі рішення в житлових масивах для соціалізації цих територій, додати нових активностей.

Сильна стратегія та участь міста — це добре, але хто має вирішувати, що змінювати в місті? Адже велику роль сьогодні грає бюрократизація та корупція. Як можна почути так звані голоси громади, над якими працюють у групі «Місто» під керівництвом Сандри[3]?

Перш за все, дарма сподіватися на панацею, на універсальну модель. Спочатку треба зрозуміти культуру кожного окремого місця, будь-якої спільноти, спробувати знайти найкращу модель, і, найважливіше, вам потрібні професіонали. Я певен, що на сході вистачає професіоналів, це не проблема, проблема в тому, як із користю цих експертів залучати і як трансформувати їхні знання у притомну стратегію. Тут вже в гру вступають установи — я свідомий того, що це проблема, бо вона не лише у вас в Україні, але і в нас в Румунії. Мені здається, що нічого неможливо зробити без установ, але, звичайно, вам треба будувати нові, відповідно до нових правил демократичного суспільства та економіки вільного ринку.

Прихід та інтеграція, яку спричинив Євросоюз, стали тим, що допомогло Румунії подолати цю проблему та уникнути ризику, знайти рішення. Для України це, мабуть, складніше, у вас немає зовнішньої підтримки, яка може знадобитися, вам треба самим за себе битися більшою або меншою мірою, але вам все ж варто спробувати використати зовнішніх експертів, які б допомогли збудувати нові сильні інституції.

З іншого боку, я завважив, що тут багато говорять про корупцію. Взагалі корупція є скрізь, але в різній кількості — питання в тому, який ви маєте рівень корупції. Всім треба трошки корупції, щоб підтримувати рух, це щось на зразок маленького вірусу, який стимулює виробництво антитіл, антивірусів. Отже, не все погане має бути знищене вщент, як вірус, який не допускають до рівня справжньої хвороби, яку неможливо вилікувати.

Хотілось би більше дізнатися про участь у прийнятті рішень, не про інституційну роботу, а про те, як громадяни можуть контролювати державні установи.

3. Сандра Аннунціата — доктор урбаністики з Рима, на воркшопі була керівником міждисциплінарної групи «Місто», завданням якої було знайти механізми залучення спільноти Подолу до процесу містопланування, а також розробити модель та правила формулювання технічних завдань від містян до його проектантів — архітекторів.
Детальніше про те, як задумувався та відбувся воркшоп, читайте у репортажі «У пошуках нового міста. Міжнародний воркшоп "Контрактова площа: сценарії розвитку"».

Мені йшлося не про контроль, а про громадський дух. Йдеться про створення спільноти, партнерства громадських установ та приватного сектора, а також бізнес-сектора. Це справді важко, але ви не повинні чекати склавши руки, що хтось прийде і скаже: «Добре, ми організуємо суспільство таким чином». Суспільство має самоорганізуватися. Це важкувато, бо дух комуністичного режиму зруйнував здатність до самоорганізації як способу реагування, для навчання потрібен час, це можуть розпочати такі фонди, як ваш, у цьому сенсі ви робите надзвичайно корисну річ. Але ви не можете все змінити самі, ви маєте вибудовувати та чекати, вам потрібна допомога, вам треба знайти партнерів. Можливо, місцеві громадські організації, які діють між людей, можливо, молодіжні асоціації, організації, що прагнуть змін. Це займає багато часу. Єдине, що ви можете робити — боротися за це та створювати дух змін. Коли ви досягнете критичної точки, все станеться саме собою, але вам треба над цим працювати.

Чи можуть (чи мають) архітекторки й архітектори просувати політичні, зокрема соціальні позиції та розвивати їх? Оскільки ми не в змозі нехтувати ідеологічною могутністю архітектури, яким чином архітектурна організація простору впливає на поведінку людей? Чи архітектори мають втручатися в такого роду перетворення?

Звісно, простір формує поведінку людей та впливає на неї, на менталітет суспільства, звичаї і традиції. Але не варто цькувати архітекторів. Архітектори намагаються створити проект для будівництва, не варто розглядати архітектора як поборника соціальних цінностей чи чогось подібного, можна говорити про хорошу та погану архітектуру, загалом архітектор просто реагує на замовлення як публічне так і приватне.

Питання в пошуку, рішення, яке б захистило також і соціальні потреби.

Це не проблема архітектора, ми звикли говорити про архітектуру, про плани, але, зрештою, планування — це інша справа. Організація вуличного простору так само не проблема архітекторів, хіба ландшафтних архітекторів, можливо. Але в такому разі ми говоримо про містопланування, а в цьому процесі можуть брати участь не лише архітектори, але і соціологи, географи, економісти, власне містобудівничі. Але як організувати вуличний простір — це не проблема офісів, які займаються містопланування, це проблема суспільства. Отже, вам потрібне регулювання, таке регулювання, яке дозволить залучати спільноту вибудовувати такі рішення, наприклад, як вуличний простір має бути облаштований, як його використовуватимуть, як регулюватимуть та багато іншого. Архітектори можуть, а містопланувальники могли б — і це одне з їхніх завдань — модерувати діалог між владними представниками, фахівцями, архітекторами та суспільством у пошуках найкращого рішення, а це дуже і дуже непросте завдання.

Але ж дебати, дискусії не завжди працюють належним чином, як, наприклад, сталося з проектом найбільшої православної церкви у Бухаресті. Її збудують, незважаючи на всі обговорення і протести. Хіба ця ситуація не демонструє недоліки такого виду комунікації?

Це не були недоліки комунікації, це були численні обговорення. Різні локації пропонували, обговорювали, відхиляли, відповідно до реакції різних професіоналів, суспільства, громадських організацій і, врешті, запропонували розташувати храм на захищеній території, ближче до Великого палацу Чаушеску, а опозиція не була такою вже сильною і нарешті дозволила

попередньо обговорити та функціонально узгодити такого роду втручання у простір, щоб збудувати там таку величезну будівлю. Досі тривають довгі суперечливі дебати з приводу втілення цього проекту. Хочу лише додати, що ідея не нова, їй майже 100 років, тут важко поставити крапку чи сказати «ні, ми не хочемо цього», бо цей проект розглядають з початку XX століття, років з 30-х. І дозвольте мені зауважити, що в Румунії є багато прибічників цієї церкви, можна це назвати реставрацією релігійного духу. Але це не значить, що я особисто згоден із місцем та проектними рішеннями, я лише озвучую загальну реакцію. Мені лише здається, що це не так вже і погано — збудувати його саме там неподалік від Палацу Чаушеску, це збалансує того кремезного велетня.

Але це великі суми на будівництво церкви за державний кошт, з гаманців платників податків...

Ні, її будують не лише державним коштом, хоч державна частка там досить значна, але це гроші православної церкви, і уряд грає значну роль у цьому процесі.

Де межа архітектурного втручання в історичний чи не історичний центр? Справді, важко віднайти баланс того, що вже є культурною спадщиною, а що ні. Крім того, історична спадщина це фінансова проблема — на утримання малофункціональних, громіздких споруд, на консерваційні та реставраційні роботи потрібні мільйони з держбюджету.

Перш за все, коли ми говоримо про культурний спадок, треба визначитись, чий це інтерес: адміністрації, туризму, бізнесу або ще когось. Спадок це щось вже визначене — це не унікальне, не універсальне, але щось визначене учасниками процесу. Існує принаймні кілька визначень та розумінь «культурної спадщини», і всі вони важливі. Мені пригадується наша сучасниця, яка осмислює міста та спільноти в філософському ключі, Франсуаз Шоай (Choay)[4], у неї дуже цікавий підхід до спадщини, яка ґрунтується на ідеї — щось визначається та визнається як культурна спадщина суспільством. Адже найважливіше, щоб саме суспільство було свідоме та впізнавало спадщину. І тільки тоді мають прийти відповідні установи із реакцією на потребу, на вимогу суспільства. Суспільство значить не лише мешканці, а спільні зусилля всіх учасників, у спільноти може бути дуже широке бачення. Але це не значить, що можна прийти і сказати «спадщина — це гарненькі церкви», і все одразу владнається. Саме урядовці мають прийти і все владнати.

Частіше ми бачимо інший бік проблеми, ми не знаємо, як визначити історичну спадщину, де вона вже спадщина, а де — ще ні. Звичайно, це проблема не лише будівель, але і зонування, яке вже увійшло в історію Києва, стало спогадом про початок XX століття, коли на основі промислових районів розбудовували житлові масиви, а центр — на основі адміністративних. Але тепер виникла нова потреба: нині маємо численні бізнес-офіси, які прагнуть бути в адміністративному центрі, в той час як житлові масиви ростуть на околицях, і кожен ранок міграція працівників з околиць у центр робить життя цих людей нестерпним.

Здається, це два питання, давайте почнемо з важливішого. Спадщина — це не лише будівлі, спадщина — це і ділянки простору. Це можна сказати про вулиці, про будівельні ансамблі, про знакові з точки зору історії місця — мистецтво, вуличне мистецтво та ін. Треба думати не лише про споруди. І, звичайно, у нас є своя специфіка —

4. Франсуаз Шоай (Choay) (1925) — французька дослідниця, історик і теоретик архітектури та урбанізму, її головні праці : F. Choay. *Planning in the 19 cent*. L: Studio Vista, 1969; *The RUle and the Model*. The MIT Press 1997; *The Invention of the Historic Monument.* Cambridge UP, 2001; *Pour une anthropologie de l'éspace*. Paris: Editions du Seuil, 2006. 2007 — лауреат книжкової премії за свої праці, присвячені архітектурі та антропології простору.

дуже багато пам'яток, пошкоджених і зруйнованих упродовж XX століття і не тільки. Звичайно, ці пам'ятки різні, одні було відновлено, інші перебудовано. Важко ззовні судити, що є пам'яткою, а що ні. Як я вже казав, таке визначення має давати спільнота разом з експертами. Бо я можу навести безліч причин, найпереконливіші аргументи, що для мене ззовні той чи інший приклад не є пам'яткою — тим не менше, користувач знає краще.

У каталозі до воркшопу було кілька витягів з генерального плану 30-х років і перераховано багато типів пам'яток національного значення, місцевого значення, архітектурні пам'ятки, історичні пам'ятки та інші. Тобто припускаю, у вас є офіційна рамка і відповідні визначення, ймовірно, їх треба переосмислити та переозначити, правила мають втілюватись, але і формальності мають значення.

Весь Поділ є носієм культурної спадщини. А значить, потребує свого виду захисту та консервації, але повторюю, це не значить, що ви нічого не маєте робити: місто має жити, має розвиватися. Єдине, що треба визначити — як саме будувати, відповідно до специфіки цінностей та специфіки простору.

Головне — не думати, що захист та консервація — це запобігання розбудові. Консервація — це взагалі не резервація, в самому понятті є ідея динаміки процесу, пристосування до змін, оцінювання того, що можна чіпати, а що краще лишити. Але головне, що втручатись треба, хоча б з метою створення найкращої можливості облаштування. Наприклад, гуляючи Подолом, роздивляючись будівлі, я помітив, як не дивно, балкони. Певно, є об'єктивна причина, чому люди склять балкони по-різному, але немає жодних аргументів, чому вони не роблять це належним чином, у такий спосіб, щоб це пасувало, відповідало особливостям та загальному характерові території.

Отже, найважливіше в такій ситуації — це дебати між власниками, фахівцями та владою з метою знайти рішення, яке б задовольняло потреби власників. Таким чином, адміністративні органи та професіонали мають бути медіаторами, які скеровуватимуть власників балконів. Це можна зробити дуже просто, наприклад, група написала посібник, зрозумілий для мешканців, поговорила з ними та пояснила, що за ті самі кошти або лише трошки дорожче вони можуть облаштувати свій приватний простір без шкоди для фасаду, що точно існують кращі рішення.

Можливо, є і якесь раціональне пояснення, чому люди не усвідомлюють цінності того, що мають. Це можна лишити на розсуд професіоналів, можливо, площа недостатньо важлива, чи мешканцям не вистачає знань про неї. Але якщо ви хочете домогтися статусу підзахисної території, вам треба говорити зі спільнотою у галузях, що їх окреслює: «Гаразд, це територія надзвичайної цінності, давайте зробимо її важливою для нашої історії, для нашого міста». Між власниками і професіоналами, бізнесом та всіма іншими має відбутися діалог, і вам потрібен фасилітатор — у цій ролі може виступати громадська організація, професійна установа, якийсь професійний орган, байдуже.

Зонування — це вже інше питання, яке стало своєрідним кліше, мовляв, зонування — це щось із минулого, вже не актуальне, не підходяще. Як на мене, це не питання «зонувати — це добре чи це погано?», а як саме здійснювати зонування, хто його здійснюватиме, як його використовувати. Тобто недоліки зонування, про які ми говоримо — це проблеми, що випливають із комуністичного режиму, адже тоді це було зонування, розроблене купкою професіоналів, підкріплене владою, яке мало лишатись усталеним роками — тоді панувала ідея, що хтось веде суспільство до певної мети, і генеральний план міста, тобто сама ідея міської забудови, ніби була шляхом втілення цієї мети. Але зонування використовують і для потреб ринкової економіки, найкращим прикладом є Сполучені

Штати, де зонування — це основний спосіб, основний інструмент планування, але він зовсім інший. Змінюючи його, гнучко пристосовуючи до «учасницької» системи. І саме це дозволяє відповідати економічним умовам, трансформаціям у суспільстві, змінам довколишнього середовища.

Тож я б не радив цькувати зонування. Гадаю, ми на шляху більш комплексного зонування, про це варто говорити, з цього можна створити новий тип розвитку міст.

Як бути з локальністю в добу глобалізації?

Як на мене, глобалізація — це теж погане кліше, що цькує зміну життя, зміну цінностей, зміну символів.

Це лише одна з моделей розвитку міст, наприклад, за комуністичного режиму в 50–60-ті роки під впливом Ле Корбюзьє відбувалося приблизно те саме.

І в Бухаресті є типові помешкання, як і у всіх східноєвропейських містах. Радянський інтернаціоналізм теж був своєрідною глобалізацією. Думаю, це відбувається більшою чи меншою мірою постійно, певні впливи окремих стилів перетинають культури та кордони. Це можна побачити і в античності, і в бароко, яке тривалий час розповсюджувалось на значних територіях.

Мені здається, те, чого ми боїмося — це погане використання нових технологій, нових матеріалів, нових можливостей, загалом погане використання архітектурної мови, використання найдешевших матеріалів з метою економії.

Але просте копіювання не народжує нових оригінальних рішень, ось у чому страх.

Залежить від того, як копіювати. Хороша копія — це використання моделі як натхнення, отже, це лише питання професійної культури. Прикладів поганого проектування в усьому світі, мабуть, більше, ніж прикладів хорошого, і це на совісті архітекторів. Справжній професіонал зважить і на навколишнє середовище, і як реалізувати свою ідею відповідно до ландшафту, зважить на всіх користувачів та багато інших умов.

Якщо вже згадали про професіоналів, ви працюєте з молоддю у Wolf House[5], на воркшопі в університеті. Чи варто молодим і тут, в Україні, і там, в Румунії, вибудовуючи свій професіоналізм, слідувати настановам академічної освітньої системи, чи краще шукати інші, нетрадиційні шляхи саморозвитку? Що ви можете сказати про українських учасників воркшопу?

Нині ми перебуваємо в ситуації мозаїки вибору. Звичайно, я впевнений, що вік «учня і майстра» скінчився, ймовірно, років 30-40 тому це була провідна модель, коли спеціаліст створював так звану школу, і я сподіваюсь, що ті часи вже минули. Зараз усе індивідуалізоване, засноване на власній рішучості.

Краще пропонувати методи, знання про винаходи, вчити розпізнавати добре і погане, якісне та неякісне, як створити хороший проект, отже, важливо просто запропонувати інструментарій, який їм потрібен для того, щоб створювати свої моделі, таким чином вони отримують свободу обирати і створювати.

Про самих учасників можна сказати, що зібралась дуже хороша команда, хлопці і дівчата швидко адаптувалися й успішно працювали в команді, отже, у них прекрасні комунікативні здібності, так само як і професійні. Мені здається, вони виконали прекрасну роботу, вони дуже творчі в хорошому сенсі і надзвичайно конструктивні, я вважаю, що вони мають неймовірний потенціал.

5. Wolf House Productions — молода проектна студія з Бухареста, що має на меті впровадження інноваційних та стабільних рішень для складних міських об'єктів. Члени студії — багатопрофільна група молодих професіоналів, що успішно співпрацювала на студентських конкурсах, зокрема здобула перемогу разом з Ґабріелем Паскаріу в конкурсі концепцій Київських островів «Дніпровські перлини» у 2012 році.

РОЗДІЛ 4

ВУЛИЦЯ

ХРОНІКА АНДРІЇВСЬКОГО УЗВОЗУ
ІСТОРІЯ БОРОТЬБИ ЗА ОДНУ ВУЛИЦЮ

Ігор Тищенко

Андріївський узвіз, можливо, найвідоміша (після Хрещатика) вулиця сучасного Києва, на межі 2011–2012 років опинився у центрі уваги активної громадськості. Звістка про невідворотну реконструкцію вулиці (у необхідності якої, втім, ніхто не сумнівався) викликала масовий солідарний рух місцевих мешканців, активістів, істориків, мистецтвознавців, митців, просто орендарів і небайдужих киян і киянок. Громада згуртувалась навколо недопущення ймовірних наслідків, з якими в пострадянському Києві почала асоціюватися будь-яка реконструкція: знищення пам'яток архітектури (в тому числі і через їхню перебудову), спорудження нових об'єктів, які випадають з історичного архітектурного ландшафту, недолугий благоустрій і комерціалізація простору, а також просто відмивання грошей на будівельних підрядах. І як наслідок — розмивання автентичності місця, не кажучи вже про фізичне знищення його складових. Адже основною метою концепції реставрації та ремонту забудови, благоустрою території та реконструкції інженерних мереж Андріївського узвозу (2011), розробленої Державним науково-дослідним проектним інститутом «УкрНДІпроектреставрація», є «*створення в історичному центрі Києва туристично-рекреаційної зони з розвинутою сучасною багатофункціональною інфраструктурою туристичного сервісу, задля збільшення кількості українських та іноземних туристів і подальшого розвитку міста як центру туризму*» (курсив мій. — *І. Т.*)[1]. Окремо підкреслювалось невтручання в економічні й соціальні проблеми місця.

Як бачимо, ця «туристична мотивація» у риториці київської влади, що останні роки неодмінно супроводжує майже кожен реставраційний містобудівний проект, навіть не допускає можливості простої реставрації вулиці через необхідність зберігати обличчя і «дух» міста. Безпосередня загроза узвозу й іншим старовинним знаковим місцям Києва полягає у тому, що ідея його реставрації, озвучена

*Примітки та коментарі до цього матеріалу починаються на сторінці 182

київською владою, ще ніколи не була просто реставрацією давньої вулиці. Рейдерські захоплення, руйнування, незаконні землевідводи і зміна цільового призначення споруд, які вимальовувалися за проектами 2006–2008 років, у 2010–2012 роках не зникли. Натомість вони поглинулися всеохопним репрезентаційним проектом в реальному часі, демонстрацією зусиль міської влади з підвищення туристичного потенціалу Києва.

«Кожна відреставрована або відновлена пам'ятка має приносити прибуток, принаймні символічний; інакше вона нічого не варта», — десь так може звучати максима пам'яткоохоронної практики держави останніх років. Реалізують її, як правило, не професіонали (ті лише розробляють більш-менш «гнучкі» концепції та надають необов'язкові консультації), а статечні адміністратори в цивільному, які здійснюють керівництво містом в «ручному режимі» і приурочують ті чи інші реставраційні роботи до визначних дат. Андріївський узвіз тут, на жаль, не виняток.

Але останні події навколо узвозу переконливо доводять, що громада міста може коректувати цю несприятливу ситуацію на свою користь. Виступаючи активним політичним суб'єктом, громадяни отримали можливість вимагати прозорості будь-яких планів щодо Андріївського і впливати на процес його реконструкції. Про своє існування заявила локальна спільнота, яка відчуває узвіз важливим рубежем у боротьбі за міський публічний простір, «своїм місцем», і готова боротися за нього. І якщо для стороннього спостерігача події 2011–12 років на узвозі були лише простою реконструкцією — одним з багатьох «євроремонтів», приурочених до «свята футболу», то для ангажованих громадян це був напружений процес контролю за станом вулиці і вибудовування власної колективної ідентичності. Він триває й досі. Спробуємо прослідкувати основні його етапи, вказавши на головні протиріччя і зазначивши основних дієвців і зацікавлені сторони.

Хроніка

Початок новітньої історії Андріївського узвозу і творення його колективної ідентичності варто відносити до часів першої реконструкції вулиці (регенерації забудови), яка була виконана у **1981–1982 роках**. Саме тоді вулиця була збережена від знищення (така доля спіткала тоді, у 1980-х, цілі квартали старої київської забудови) і внаслідок реконструкції набула того вигляду, який вона мала останні 30 років. Нині Андріївський узвіз — фактично єдина вулиця Києва, збережена майже в первісному вигляді. Після тієї реконструкції узвіз перетворився на місце проведення масових культурних заходів і фестивалів, альтернативний осередок мистецької і неформальної молоді.

Перші ідеї «згори» щодо реконструкції Андріївського узвозу з'являються влітку **2006 року**. Тоді їх озвучує голова Подільської районної ради Євген Романенко. Втім, громадські слухання **14 серпня** та **28 вересня 2006** показали, що громадськість розуміє «Комплексну стратегію розвитку Андріївського узвозу» дещо інакше, ніж міська влада; громадяни вимагали вкрай обережної реставрації узвозу з дотриманням прозорості усіх проектів та документації[2].

25 листопада 2006 Творчий гурт «Горище» провів музичну перформанс-акцію **«Андріївський узвіз — для киян і митців»**, метою якої було продемонструвати незадовільність і незаконність методів робіт, які виконуються на Андріївському (зокрема залиття бруківки бетоном), а також оголосити протест проти планованого перетворення вулиці митців на осередок торгівлі[3].

11 лютого 2008 Вже міська влада (в особі міського голови Леоніда Черновецького) анонсує реставрацію Андріївського узвозу, яка має початись цього ж року. Основна мета реставрації — «зробити його (узвіз. — *І. Т.*) ще більш привабливим, презентабельним культурним центром»[4], при цьому роботи обмежаться косметичним ремонтом фасадів і заміною освітлення. Озвучується також ідея перетворення узвозу на пішохідну вулицю. Як можна буде далі переконатись, ці базові установки влади щодо узвозу залишаться майже без змін і в 2012 році.

Щоправда, ще **влітку 2007 року** депутати Київради від фракції Віталія Кличка і БЮТ підготували **Пояснювальну записку до проекту рішення Київської міської ради «Про реставрацію вулиці Андріївський узвіз у Подільському районі м. Києва»**, в якій обґрунтували

необхідність реставрації вулиці, в тому числі для запобігання незаконним землевідводам, будівництву і рейдерським атакам на приміщення культурно-мистецького призначення.

7 травня 2008

КМДА видає розпорядження № 641 від 07.05.2008 «Про надання товариству з обмеженою відповідальністю "Андріївський Плаза" дозволу на проектування та будівництво торгово-офісного комплексу з вбудовано-прибудованими приміщеннями та підземним паркінгом по вул. Фролівській, 9-11 у Подільському районі»[5].

21 червня 2009

Головне управління охорони культурної спадщини (тоді його начальником був Руслан Кухаренко) повторно анонсує реставрацію Андріївського узвозу. Реставрація стає нав'язливою ідеєю влади. Почати роботи з реставрації фасадів, реконструкції інженерних мереж, ремонту хідників і бруківки планується з початку 2010 року, попри відсутність як готової концепції реставрації, так і закладених у міський бюджет коштів. Дехто зі столичних архітекторів, як-от Георгій Духовичний, висловлює побоювання, що «під прикриттям» реставрації на узвозі планується нове будівництво[6]. Такі «попередження» громади від відомих осіб — специфічний тип «розсекречування» неафішованої чи прихованої інформації, в тому випадку — існуючих і навіть погоджених проектів нового будівництва на узвозі (таких як «Андріївський Плаза» Ріната Ахметова).

28 серпня 2009

КМДА видає розпорядження **№ 954 від 28.08.2009** «Про проведення реставрації та ремонту забудови, благоустрою території Андріївського узвозу у Подільському районі та реконструкції інженерних мереж цієї вулиці», згідно з яким Відділ капітального будівництва та реконструкції виконавчого органу Подільської районної у м. Києві ради (Подільської районної у м. Києві державної адміністрації) має здійснити у **2009–2010 роках** «проектування, ремонт, реставрацію, благоустрій, художнє освітлення забудови, реконструкцію інженерних мереж, ремонт покриття пішохідних тротуарів та проїзної частини Андріївського узвозу з відновленням функціонування комплексу дощової каналізації»[7].

23 вересня 2009

Головне управління охорони культурної спадщини пропонує внести Андріївський узвіз в цілому до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як пам'ятку містобудування місцевого значення[8].

21 травня 2010

У Ґете-Інституті в Києві було презентовано спільний німецько-український проект Ґете-Інституту і Центру сучасного мистецтва «Совіарт» **«Вулиця ігор — ігри на вулиці. Київ: Андріївський узвіз»**. Проект почався 21 травня відкриттям мистецького конкурсу «Візуальні проекції майбутнього Андріївського узвозу»[9]. В центрі уваги проекту, як зазначають його творці, опинилися радикальні трансформації публічного простору у пострадянських містах і можлива реакція мистецтва на пов'язані із цим соціальні і політичні процеси; зокрема здатність мистецьких проектів продукувати діалог між спільнотою, мешканцями і владою. Серед оголошених цілей «Вулиці ігор» — сприяння суспільній дискусії про проблеми Андріївського узвозу із залученням новаторських мистецьких і містобудівних поглядів, заснування мультимедійного вуличного фестивалю «Андріївський узвіз», а також підвищення політичної активності громади[10].

1-3 жовтня 2010

На Андріївському узвозі відбувся мультимедійний вуличний фестиваль «Андріївський узвіз. Вулиця ігор — ігри на вулиці». На ньому, окрім перформансів, виставок, і публічних

Перформанс в рамках фестивалю

лекцій німецьких фахівців з обачного оновлення простору відбулася демонстрація найкращих пропозицій облаштування простору, поданих на конкурс «Візуальні проекції майбутнього Андріївського узвозу» митцями, архітекторами й місцевими активістами[11].

4 листопада 2010

Київрада своїм голосуванням продовжила для ТОВ «Андріївський Плаза» (входить до «ЕСТА-холдингу», що в свою чергу входить до «СКМ» Ріната Ахметова) на 15 років строк оренди земельної ділянки на Андріївському узвозі, 10-б, для будівництва торговельно-офісного комплексу[12].

21 лютого 2011

На засіданні консультативної ради при Головному управлінні охорони культурної спадщини КМДА Державний науково-дослідний проектний інститут «УкрНДІпроектреставрація» представив «Концепцію реставрації та ремонту забудови, благоустрою території та реконструкції інженерних мереж Андріївського узвозу»[13].

У відповідних повідомленнях ЗМІ знову акцентується «делікатний» характер реконструкції і її суто туристична мотивація, яка підкреслюється планом завершити роботи до чемпіонату Європи з футболу. Також владою озвучується ідея впорядковування вуличної торгівлі[14].

3 березня 2011

В рамках Міжнародного архітектурного фестивалю «CAN-actions 2011» у київському Будинку архітектора відбувся круглий стіл **«Андріївський узвіз: концепція реставрації забудови і благоустрою території»**, в рамках якого концепція була представлена архітектурній громадськості.

На ньому один із авторів, Петро Макаренко, вперше публічно озвучив такі факти:

- реставрація здійснюватиметься у дві черги: 1. Реконструкція інженерних мереж і дорожнього покриття; 2. Реставрація фасадів будинків і благоустрій території;
- реставрація фасадів насправді стосуватиметься 29 (із 46) будинків узвозу (бо вони перебувають у комунальній власності);
- на містобудівній Раді м. Києва були затверджені проекти новобудов на узвозі (ділянки № 14, 15, 16, 6, 7), які автори концепції повинні були прийняти за вихідні дані; отже, їхня реалізація — фактично лише питання часу.

Один з учасників дискусії, архітектор Віктор Зотов, наголосив на відсутності соціальної та економічної складових концепції[15]. Нагадаємо, що в публічній репрезентації реставрації узвозу ця відсутність подається як перевага.

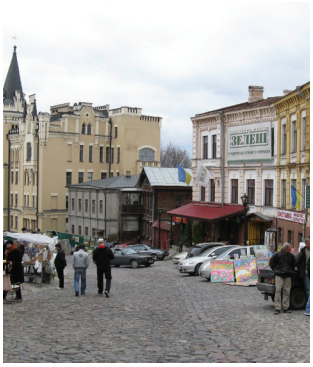

12 вересня 2011

На виїзній робочій нараді[16] на узвозі голова КМДА Олександр Попов оголосив строки початку та орієнтовного завершення 1-ї черги робіт на Андріївському узвозі: **кінець вересня 2011 — кінець травня 2012 року**[17]. Окрім цього, Попов висунув ідею створення **органу самоорганізації населення** й орендарів узвозу, із прийняттям статуту вулиці, «щоб і влада, і громадськість разом відповідали

за стан справ на Андріївському узвозі». Нарешті, чиновник повідомив, що реставрація узвозу є складовою проекту «Старе місто», до якого входять також реконструкції Контрактової площі і вулиці Сагайдачного[18].

Втім, відповідні розпорядження про затвердження проекту реставрації, проведення тендерів на визначення проектної організації, як і головного підрядника з виконання робіт, ще не прийняті.

14 вересня 2011

КМДА видає розпорядження **№ 1669 від 14.09.2011** «Про передачу функцій замовника по об'єкту: "Реставрація та ремонт забудови, благоустрій території Андріївського узвозу у Подільському районі та реконструкція інженерних мереж цієї вулиці"», відповідно до якого функції виконання робіт переходять від Відділу капітального будівництва та реконструкції Подільської районної в місті Києві державної адміністрації до Головного управління капітального будівництва виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації). Згідно з цим розпорядженням, «*проектування, ремонт, реставрація, благоустрій, художнє освітлення забудови, реконструкція інженерних мереж, ремонт покриття пішохідних тротуарів та проїзної частини Андріївського узвозу з відновленням функціонального комплексу дощової каналізації*» (тобто той самий об'єм робіт, який вказано у скасованому розпорядженні **№ 954 від 28.08.2009**) мають бути виконані у **2011–2015 роках** (п. 4)[19].

В той же час електронні ЗМІ, не вказуючи, що йдеться тільки про 1-шу чергу реконструкції (а фактично — тільки її початок), створюють враження, що всі роботи на узвозі будуть завершені до Дня Києва 2012 чи принаймні до чемпіонату Європи з футболу[20].

25 жовтня 2011

КМДА видає два розпорядження:

№ 1964 «Про термінове виконання робіт з реконструкції інженерних мереж, благоустрою та озеленення вулиці з реконструкцією дорожнього покриття (І черга будівництва об'єкта "Реставрація та ремонт забудови, благоустрій території, реконструкція інженерних мереж по Андріївському узвозу у Подільському районі м. Києва")»[21];

ІКОНИ, КАРТИНИ, СРІБЛО,
ВИШУКАНІ ПОДАРУНКИ

ЗЕЛЕНЬ

№ 1965 «Про затвердження проекту “Реставрація та ремонт забудови, благоустрій території, реконструкція інженерних мереж по Андріївському узвозу у Подільському районі м. Києва”, І черга будівництва “Реконструкція інженерних мереж, благоустрій та озеленення вулиці з реконструкцією дорожнього покриття”»[22].

Розпорядження № 1964 вкрай важливе, тому що воно першим встановлює точні строки виконання робіт 1 черги (про фасадні роботи мова поки не йде): **до 25.05.2012**. Фінансування робіт (41 млн. грн.) здійснюватиметься з коштів державного бюджету.

Розпорядження № 1965 містить основні техніко-економічні показники проекту реставрації і зокрема пункт про те, що узвіз має *пішохідну* категорію.

29 грудня 2011

Київська міська рада видає дозвіл на створення органу самоорганізації населення «Вуличний комітет “Андріївський узвіз”». У рішенні зазначається, що «орган самоорганізації населення<...> діє в межах території будинків №№ 2, 2-б, 2-в, 3, 11, 22-а, 30, 34 на Андріївському узвозі» (п. 2) і на його території зареєстровано 201 мешканця (станом на 20.10.2011).

Серед реальних політичних повноважень новоствореного ОСН — «представляти разом з депутатами Київради інтереси жителів у Київраді, в місцевих органах виконавчої влади» (п. 4.1)[23].

Впродовж **листопада 2011 — травня 2012** року на узвозі тривають роботи з демонтажу старої бруківки й тротуарів, прокладення комунікацій, замощення й реставрації фасадів.

20 січня 2012

Наказом Міністерства культури України № 45 від 20.01.2012 «Про занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» Андріївський узвіз і Замкова гора внесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як пам'ятка містобудування місцевого значення (охоронний № 675-Кв)[24]. З моменту подання пройшло 2,5 роки.

14 лютого 2012

У мережі Facebook створюється сторінка «Публічна мережа Андріївського узвозу», яка швидко стає публічним майданчиком для висловлення і дискутування зацікавлених у якісному публічному просторі на узвозі громадян. Передбачається, що сторінка послугує для вироблення моделей соціально прийнятного розвитку, які будуть обговорюватись у колі архітекторів, реставраторів, громадських діячів і представників місцевої влади на форумі «Андріївський узвіз після реконструкції: мистецька оаза серед мегаполіса чи VIP-квартал?» 30 березня 2012 р. у великій залі НАН України[25].

Станом на 23 жовтня 2012 року сторінку вподобали більше 2000 тис. користувачів.

15 лютого — 16 березня 2012

Як пізніше з'ясував києвознавець Михайло Кальницький, в цей час Міністерство культури України двома листами[26] погоджує для ТОВ «Андріївський Плаза» будівництво торговельно-офісного комплексу «Андріївський Плаза» з прибудованими приміщеннями і підземним паркінгом на ділянках по вул. Фролівській, 9-11 і Андріївський узвіз, 10-б — території колишньої швейної фабрики «Юність»[27]. Зокрема, погодження проектної документації підписав директор Департаменту культурної спадщини і культурних цінностей Андрій Вінграновський.

В документі **№ 200/22/51-12 від 15.02.2012** Міністерство культури наказує забудовнику «...будівництво об'єктів здійснювати за проектною документацією, розробленою на підставі історико-містобудівного обґрунтування з урахуванням вимог розпорядження Київської міської державної адміністрації **№ 954 від 28.08.09** "Про проведення реставрації та ремонту забудови, благоустрою території Андріївського узвозу у Подільському районі та реконструкції інженерних мереж цієї вулиці"», хоча це розпорядження, як ми вказували, було скасовано розпорядженням КМДА **№ 1669 від 14.09.2011** «Про передачу функцій замовника по об'єкту: "Реставрація та ремонт забудови, благоустрій території Андріївського узвозу у Подільському районі та реконструкція інженерних мереж цієї вулиці"». (У першому розпорядженні виконавець робіт — відділ капітального будівництва та реконструкції Подільської РДА,

в другому — Головне управління капітального будівництва КМДА). *Тобто міністерство дозволило забудовнику будувати комплекс, оминаючи чинні розпорядження КМДА і керуватись при цьому скасованим документом 2009 року.*

14 березня 2012 Почалися будівельні роботи на ділянці. На опублікованих у електронних ЗМІ макетах видно, що комплекс займає майже квартал в межах вул. Фролівської, Боричів Тік та Андріївський узвіз, а існуюча в межах ділянки забудова — відсутня[28].

30 березня 2012 За підтримки Представництва Фонду ім. Гайнріха Бьолля в Україні відбувся громадський форум **«Андріївський узвіз після реконструкції: мистецька оаза серед мегаполіса чи VIP-квартал?»**, на якому виступили архітектори, пам'яткоохоронці, києвознавці, дослідники, столичні чиновники й активні громадяни, занепокоєні можливою втратою символічного культурного середовища узвозу в результаті його реконструкції. Організатори форуму ініціювали підтримку культурних ініціатив, започаткованих

на фестивалі «Вулиця ігор — ігри на вулиці» у 2010 році з метою створення активної громадської опозиції планам забудови Андріївського узвозу.

Зокрема, на форумі обговорювалися такі важливі питання:

Яким чином можна сприяти залученню об'єктів культурно-історичної пам'яті до активного громадського життя міста?
Як нова забудова історичного середовища Андріївського узвозу вплине на автентичність цього місця?
Який баланс культури та бізнесу був би прийнятний для Андріївського узвозу? Як запобігти поступовій комерціалізації його публічного простору?
Хто є виразником потреб та інтересів спільноти Андріївського узвозу?
Як забезпечити прозорість та контрольованість реставраційної діяльності на Андріївському узвозі[29]?

Фото Андрія Макаренка

7-10 квітня 2012

ТОВ «Андріївський Плаза» (входить до «ЕСТА-холдингу», а та — до «СКМ» Ріната Ахметова), у власності якого знаходяться ділянки по вул. Фролівській, 9-11 і Андріївський узвіз, 10-б, і яка вже узгодила в Міністерстві культури (див. вище) проект будівництва на цих ділянках торговельно-офісного комплексу «Андріївський Плаза», зносить 3 фасадні будинки колишньої фабрики «Юність» на розі вул. Фролівської і Андріївського узвозу[30].

Зруйновані будинки колишньої фабрики «Юність». Автор — Володимир Петров

Будинки не були пам'ятками архітектури (наріжний будинок № 10-б — стилізація пізньорадянської доби); в той самий час у сприйнятті громадян вони становили невід'ємну частину вуличного ландшафту, без якого важко уявити собі самотню Андріївську церкву на пагорбі. Для громадськості, яка опікується долею узвозу, знесення будинків стало ще одним сигналом невідворотних змін як на Андріївському, так і в публічному просторі міста загалом, після яких залишалось тільки починати боротьбу за можливість впливу на долю узвозу.

Руйнування викликає хвилю протестів[31].

У соціальній мережі Facebook завдяки активісту Володимиру Петрову створюється група «Я ПРОТИ "арт-центру" на Андріївському узвозі» (5778 членів на 24.10.2012)[32]. На ній, а також на сторінці «Збережи старий Київ»[33] у Живому журналі активісти закликають тиснути на керівництво «ЕСТА-холдингу» з метою недопущення будь-якого непогодженого з громадськістю будівництва (зокрема і «арт-центру») на місці фабрики «Юність».

11 квітня 2012

Генеральний директор «ЕСТА-холдингу» Микола Нестеренко робить заяву про перепрофілювання будівництва на спорудження «малоповерхового арт-простору»[34]. Цій розтиражованій у медіа заяві передує ряд «антикризових» публікацій-роз'яснень у органі «СКМ» газеті «Сегодня»[35].

У Києві біля офісу компанії «ЕСТА-холдинг» на Десятинній, 3-а відбулась акція протесту проти нищення Андріївського узвозу. Активісти вимагали скасування будь-якого будівництва і відновлення зруйнованих споруд і намагалися висипати перед входом купу сміття з будівельного майданчика; їм перешкоджають бійці «Беркута» і муніципальні міліцейські чиновники високого рангу, перевдягнені в цивільне[36]. Представники компанії запевнюють протестувальників, що будівництво комплексу буде скасовано, а натомість буде обрано громадську раду задля вирішення функцій і характеристик майбутнього об'єкта.

Міністерство культури на своєму офіційному сайті публікує роз'яснення-відповідь на звернення громадян, у якому повідомляє деталі погодження будівництва «Андріївський Плаза», а також підкреслює, що знесені будівлі **«не входили до складу пам'ятки містобудування місцевого значення "Замкова гора — Андріївський узвіз"»**[37]. Принагідно Міністерство нагадало, що замовник проекту комплексу «зобов'язаний провести вичерпні археологічні

Акція протесту проти нищення Андріївського узвозу біля офісу компанії «ЕСТА-холдинг», 11 квітня 2012. Автор — Олександр Заклецький

Громадська акція «Захистимо Андріївський узвіз — захистимо Україну». Михайлівська площа — Хрещатик, 21 квітня 2012. Автор — Максим Требухов

Головне управління культури м. Києва
Спілка художників України
Музей-майстерня монументального мистецтва
Національний заповідник
Національний заповідник
Національний заповідник

дослідження на ділянці проектування і в разі виявлення археологічних об'єктів, які підлягають музеєфікації на місці, забезпечити їх збереження та експонування, а також відповідне коригування проектної документації»[38].

12 квітня 2012

КМДА видає розпорядження **№ 609 від 12.04.12** «Про реєстрацію органу самоорганізації населення "Вуличний комітет «Андріївський узвіз»"», дозвіл на створення якого Київрада видала раніше (див. вище)[39].

18 квітня 2012

Генеральний директор ТОВ «Андріївський Плаза» І. Пуголовкін надсилає у Київську міську раду і КМДА заяву про відмову від будівництва на території колишньої фабрики «Юність» торгово-офісного комплексу. Натомість компанія має «заснувати **консультативну експертну громадську раду**, метою роботи якої буде всебічне врахування громадської думки, опрацювання пропозицій і зауважень громадян та прийняття рішень щодо визначення функціонального призначення нового некомерційного об'єкта будівництва...», а також «здійснити фінансування й організацію проектних і підрядних робіт зі створення затвердженого консультативною експертною громадською радою нового некомерційного об'єкта забудови та передати його у комунальну власність після завершення робіт»[40].

21 квітня 2012

У Києві на Михайлівській площі відбувається громадська акція «Захистимо Андріївський узвіз — захистимо Україну» за участю активістів, києвознавців, пам'яткоохоронців, громадських діячів, митців, співаків і небайдужих киян. Окрім оприлюднення документів погодження будівництва, активісти оголосили свої вимоги, зокрема: введення мораторію на будівництво в історичному центрі; скасування незаконних землевідводів і повернення земельних ділянок і об'єктів у власність громади; коригування законів, які дозволяють руйнування пам'яток історії; покарання відповідальних за всі подібні дії чиновників; створення на місці фабрики «Юність» публічного простору, подібного до Пейзажної алеї та інші[41].

23 квітня 2012

Компанія «ЕСТА-холдинг» представляє координаторку експертної громадської ради проекту «Андріївський» — Юлію Філоненко, відому киянам координаторку й члена оргкомітету проекту Kiev Fashion Park[42]. Договір із нею «ЕСТА» підписує раніше, 20 квітня[43]. Координаторка приймає на себе зобов'язання **створити** громадський консультативний орган (раду) й забезпечити все необхідне для його функціонування до 20.06.2012.

«Останні приготування»

Наприкінці квітня створюється сайт «Андріївський узвіз: квартал «Юність»» (andreevkiy.com.ua, тепер junost.org.ua), на якому компанією «ЕСТА» задля демонстрації публічності і прозорості (новий тип діалогу забудовника із громадськістю) публікуються всі матеріали, пов'язані з процедурою обрання членів громадської ради, а також подальшими кроками компанії. Згідно з проектом цієї процедури, експертна рада повинна дати відповідь на два основні питання: яким повинно бути культурне призначення нового простору на території фабрики «Юність» і як воно має виглядати. Відповідно, у майбутньої громадської ради буде дві «палати» — «авторитети в царині культури» й експертне коло — архітектори, містобудівники, історики, пам'яткоохоронці[44].

травень — червень 2012

У цей період на сайті www.junost.org.ua проводиться 3 голосування:

- за варіанти призначення культурного простору на території фабрики;
- за професії, які будуть представлені у громадській раді;
- за конкретних членів громадської ради[45].

За результатами першого найбільшу кількість голосів набрали варіанти «багатофункціональний культурний центр», «музейний квартал з відкритим внутрішнім простором» і «майстерні/тимчасові резиденції художників»[46].

За результатами третього голосування було обрано членів громадської ради[47].

3 червня 2012

В рамках офіційного відкриття реконструйованого Андріївського узвозу відбулась театралізована концертна програма, організатором якої був відомий співак Олег Скрипка. Узвіз перетворився на суцільний фестиваль — тисячі киян прийшли подивитись на реконструйовану вулицю.

23 червня 2012

ПП «Маркон», яке належить колишньому співробітнику Державної податкової служби України Валерію Павлюку[48], починає вирубку дерев на схилі Замкової гори (пам'ятки містобудування й археології) у межах орендованої нею ділянки № 14 по узвозу. В подальшому компанія планує збудувати там готельний і ресторанний комплекс. Мешканці сусіднього будинку № 16 та інспектори заповідника «Стародавній Київ» повідомляють про інцидент і зупиняють вирубку[49].

Столична прокуратура подає у Господарський суд Києва позов про розірвання угоди оренди землі із ПП «Маркон». Але попри заяви голови КМДА О. Попова про те, що ця та інші подібні варварські дії «будуть заблоковані та оскаржені міською владою у правоохоронних органах»[50], представники КМДА навіть не з'явилися на перше судове засідання по цій справі[51]. Судова справа триває.

Схил Замкової гори. Екскаватор стоїть на території колишньої фабрики «Юність»

29-30 червня 2012 На узвозі відбувся міжнародний фестиваль мистецтв «Андріївський узвіз»[52], в рамках якого відбулись майстер-класи, художні і фотовиставки, аукціони, кінопокази, а також пройшов однойменний музичний фестиваль, на якому виступили провідні столичні рок-гурти та закордонні гурти й виконавці[53]. В планах організаторів фестивалю мистецтв — зробити його щорічним: вони сформулювали його завдання як «створення простору комунікації і творчості, свого роду фабрики ідей, що перетворює урбаністичні інновації на реальність...»[54].

16 серпня 2012 Після того, як 6 червня 2012 Державна архітектурно-будівельна інспекція України відмовилась вводити в експлуатацію Андріївський узвіз[55], КМДА видає розпорядження **№ 1454** «Про перезатвердження проектної документації "Реставрація та ремонт забудови, благоустрій території, реконструкція інженерних мереж по Андріївському узвозу у Подільському районі м. Києва", І черга будівництва "Реконструкція інженерних мереж, благоустрій та озеленення вулиці з реконструкцією дорожнього покриття" (Коригування)»[56], згідно з яким реставраційні роботи на узвозі продовжуватимуться до 2013 року.

вересень 2012 На узвозі розпочався волонтерський проект «Культурний метр»: екскурсії та інші просвітницькі заходи для популяризації історичної та культурної значимості Андріївського узвозу. Реалізація проекту стала можливою завдяки консолідації городян, небайдужих до ситуації на узвозі, на сторінці «Публічна мережа Андріївського узвозу» у соціальній мережі Facebook.

1 жовтня 2012 Відбулося перше засідання громадської палати експертної ради зі створення культурного простору на місці фабрики «Юність»[57].

24 жовтня 2012 Компанія «ЕСТА-холдинг» анонсує початок програми розвитку пішохідної інфраструктури Андріївського узвозу. Перший крок — реконструкція сходів на Замкову гору[58].

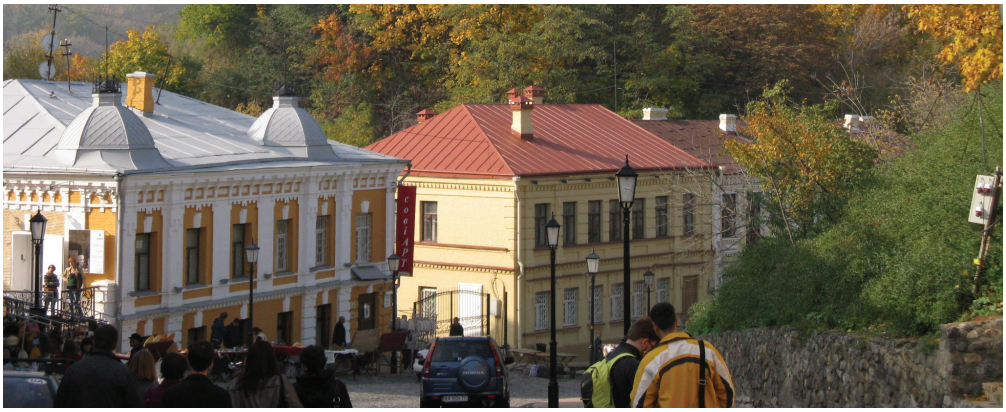

Екскурсія узвозом в рамках проекту «Культурний метр». Екскурсовод — Владислава Осьмак

Паркан навколо колишньої фабрики «Юність»

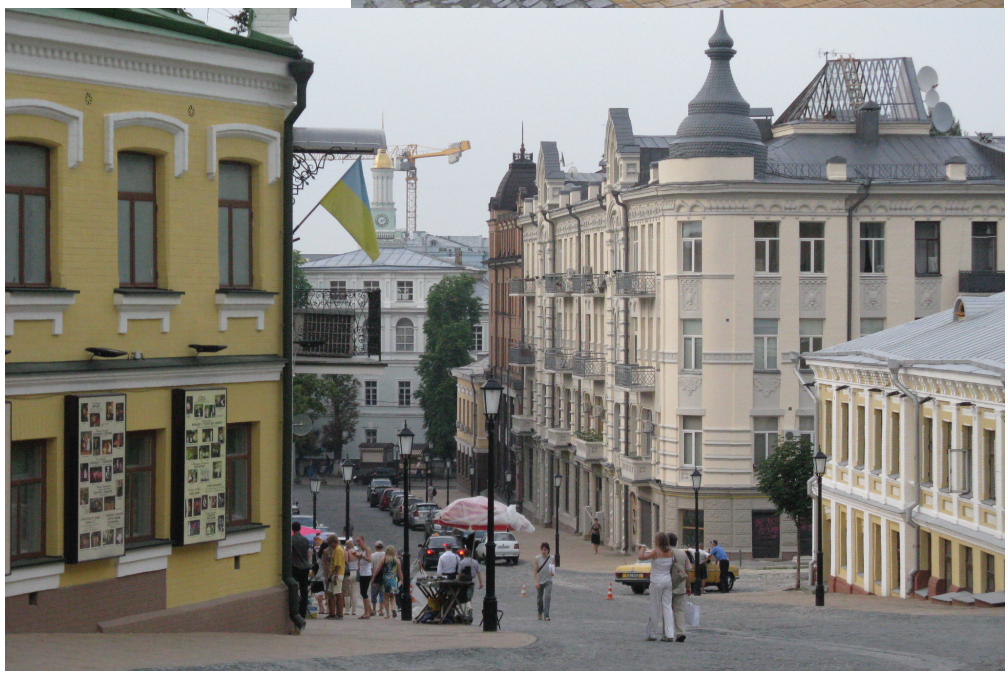

Примітки та коментарі

Автор усіх фото до матеріалу, якщо не зазначено інше — Владислава Осьмак.

1. «Реконструкція Андріївського узвозу».— http://kga.gov.ua/rss/115-rekonstruktsiya-andrijivskogo-uzvozu.
2. «Узвіз. Історія хвороби». — http://uzviz.livejournal.com/5805.html#cutid1.
3. Фоторепортаж з акції у «Спільноті однієї вулиці». — http://uzviz.livejournal.com/5444.html; «Терміново: Андріївський узвіз у небезпеці». — http://kiyany.obozrevatel.com/news/2006/11/24/25320.htm.
4. «Черновецький візьметься за "улюблене місце відпочинку кожного киянина"». — http://www.unian.ua/news/235538-chernovetskiy-vizmetsya-za-ulyublene-mistse-vidpochinku-kojnogo-kiyanina.html.
5. Розпорядження КМДА № 641 від 07.05.2008 «Про надання товариству з обмеженою відповідальністю «Андріївський-плаза» дозволу на проектування та будівництво торгово-офісного комплексу з вбудовано-прибудованими приміщеннями та підземним паркінгом по вул. Фролівській, 9-11 у Подільському районі».
6. «Андріївський спуск готують до реконструкції». — http://vkurse.ua/ua/society/andreevskiy-spusk.html.
7. http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1024.22836.0.
8. «Перелік об'єктів культурної спадщини, що пропонуються для внесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як пам'яток місцевого значення. Вул. Андріївський узвіз». — Пропозиції Головного управління охорони культурної спадщини про переведення пам'яток архітектури та містобудування з категорії місцевого до категорії національного значення. — Реєстр 23.09.2009.
9. http://www.goethe.de/ins/ua/kie/kue/spstr/doku/uk6138700.htm.
10. «Вулиця ігор — ігри на вулиці. Київ: Андріївський узвіз». Німецько-український проект Ґете-Інституту в Україні та Центру сучасного мистецтва «Совіарт». — http://www.goethe.de/ins/ua/kie/kue/spstr/ukindex.htm.
11. http://www.goethe.de/ins/ua/kie/kue/spstr/fest/ukindex.htm.
12. «Ахметов збудує офісний центр на Андріївському узвозі». — http://kyiv.pravda.com.ua/news/4cd2cfa8bfc5a/.
13. Замовник — Подільська РДА. Науковий керівник: Граужис О. О. Автори: Макаренко П. Я., Рутковська О. А., Безякін В. М., Косьяненко В. І., інші.
14. Див. наприклад: Александр Зворовский. Сверху вниз. — Коммерсант-Украина. — № 27 (1301). — 2011. — 22 лютого. — http://kommersant.ua/doc/1590068.
15. http://canactions.livejournal.com/6248.html.
16. Діяльність Олександра Попова почала асоціюватися саме з такими репрезентаційними виїзними нарадами.
17. «Реконструкция Андреевского спуска станет первым этапом реализации проекта "Старый город" — Попов». — http://www.interfax.com.ua/rus/main/79117/.

18. «Олександр Попов: "Андріївський узвіз повинен зберегти свою автентичність і після проведення реконструкції"». — http://kga.gov.ua/rss/138-oleksandr-popov-andrijivskij-uzviz-povinen-zberegti-svoyu-avtentichnist-i-pislya-provedennya-rekonstruktsiji.
19. http://document.ua/pro-peredachu-funkcii-zamovnika-po-obektu-restavracija-ta-re-doc69748.html.
20. «Реконструкцію Андріївського узвозу почнуть наприкінці вересня». — http://novynar.com.ua/politics/187027; «Андріївський узвіз перебудують до невпізнання». — http://www.unian.ua/news/461648-andrijivskiy-uzviz-perebuduyut-do-nevpiznannya.html та інші.
21. http://document.ua/pro-terminove-vikonannja-robit-z-rekonstrukciyi-inzhenernih--doc73607.html.
22. http://document.ua/pro-zatverdzhennja-proektu-restavracija-ta-remont-zabudovi-b-doc73598.html.
23. Рішення Київської міської ради «Про дозвіл на створення органу самоорганізації населення "Вуличний комітет «Андріївський узвіз»" у Подільському районі м. Києва» № 1001/7237 від 29 грудня 2011 року. — http://document.ua/pro-dozvil-na-stvorennja-organu-samoorganizaciyi-naselennja--doc86510.html.
24. Наказ Міністерства культури України № 45 від 20.01.2012 «Про занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України».
25. http://www.ua.boell.org/web/index-476.html.
26. № 200/22/51-12 від 15.02.2012 та № 22-236/35 від 16.03.2012.
27. http://mik-kiev.livejournal.com/85410.html.
28. «Ахметов розпочав будівництво на Андріївському узвозі? ФОТО». — http://kyiv.pravda.com.ua/news/4f60789a6908c/
29. «Андріївський узвіз після реконструкції: мистецька оаза серед мегаполіса чи VIP-квартал?». — http://www.ua.boell.org/web/index-483.html.
30. Відеозапис руйнування: http://www.youtube.com/watch?v=z5gvGx34FeU.
31. «Conservation protests in Kyiv: a civic re-awakening?». — http://www.opendemocracy.net/od-russia/yegor-vasylyev/conservation-protests-in-kyiv-civic-re-awakening.
32. http://www.facebook.com/groups/andreevskiy/
33. http://saveoldkyiv.livejournal.com, http://saveoldkyiv.org/
34. «СКМ не будет строить торгово-офисный центр на ул Фроловской и сохранит Андреевский спуск». — http://www.segodnya.ua/specprojects/andreevskiy/ckm-ne-budet-ctroit-torhovo-oficnyj-tsentr-na-ul-frolovckoj-i-cokhranit-andreevckij-cpuck.html.
35. «Снос на Андреевском спуске: застройщик внес ясность, а киевская власть поставила точку в скандале (фото, видео)». — http://www.segodnya.ua/specprojects/andreevskiy/cnoc-na-andreevckom-cpucke-zactrojshchik-vnec-jacnoct-a-kievckaja-vlact-poctavila-tochku-v-ckandale.html; «На Андреевском спуске не сносили исторических зданий — Кулиняк». — http://www.segodnya.ua/specprojects/andreevskiy/na-andreevckom-cpucke-ne-cnocili-ictoricheckikh-zdanij-%E2%80%93-kulinjak.html.

36. «Акція на захист Андріївського. Режим застосовує силу». — http://www.youtube.com/watch?v=LYzzC39sS1A.
37. http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/281047.
38. Там само.
39. http://document.ua/pro-reestraciyu-organu-samoorganizaciyi-naselennja-vulichnii-doc95550.html.
40. http://www.junost.org.ua/sites/default/files/letter_kgga.pdf.
41. http://www.youtube.com/watch?v=f16-xSpivaI.
42. «ЭСТА Холдинг представила координатора общественного экспертного совета проекта "Андреевский"». — http://www.scm.com.ua/ru/media-centre/news/view/1081/
43. http://www.junost.org.ua/sites/default/files/filonenko_contract.pdf.
44. http://junost.org.ua/ru/news/project_collection_of_advisory_council.
45. Детальну структуру голосувань див тут: http://www.junost.org.ua/sites/default/files/final_procedure.jpg.
46. http://www.junost.org.ua/ru/poll_destination.
47. http://www.junost.org.ua/ru/sostav-obshchestvennoy-palaty.
48. «Хто нищить Замкову гору?». — http://www.svidomo.org/defend_article/6911.
49. «Навколо Замкової зводять паркан». — http://www.svidomo.org/defend_article/6772.
50. «Міська влада захистить Андріївський узвіз від варварства забудовників». — http://kievcity.gov.ua/novyny/868/
51. «Мерія не готова захищати Замкову в суді». — http://www.svidomo.org/defend_article/6875.
52. Сторінка фестивалю у мережі «ВКонтакте»: http://vk.com/aufest.
53. «Фестиваль "Андріївський Узвіз" провів "творче коронарне шунтування" Києва». — http://www.muzprostir.com.ua/news/in_ukraine/20984.html.
54. http://rock.kiev.ua/article/2012/226/
55. «Андріївський узвіз може бути небезпечний для киян?». — http://kiev.pravda.com.ua/news/4fd085f07e84b/
56. http://kievcity.gov.ua/upload/orders/kmda_1454_20120816.pdf.
57. Відеозапис засідання: http://www.youtube.com/watch?v=kywBuhmy03c&feature=player_embedded.
58. «ЭСТА Холдинг начинает проект по развитию пешеходной инфраструктуры Андреевского спуска». — http://www.junost.org.ua/ru/esta-holding-nachinaet-proekt-po-razvitiyu-peshehodnoy-infrastruktury-andreevskogo-spuska.

АВТОР(К)И

Льюїс Мамфорд (1895–1990) — автор близько двадцяти п'яти впливових праць, що стали вагомим внеском у соціальну філософію, американську літературну та культурну історію, історію техніки та історію міст і практики міського планування. Мамфорд розглядав міський досвід як невід'ємну складову розвитку людської культури й особистості. Він послідовно доводив, що фізичні плани міст та їхні економічні функції є другорядними щодо їхнього зв'язку із природним середовищем та духовними цінностями людської спільноти.

Джудіт Боднар — професорка соціології, антропології та історії в Центральноєвропейському університеті в Будапешті. Авторка книги «Fin de Millènaire Budapest: Metamorphoses of Urban Life» та публікацій, присвячених реструктуризації міст, публічному простору, постсоціалізму, глобалізації, їжі та альтерглобалістським рухам. *bodnarj@ceu.hu*

Роман Цибрівський — професор географії та урбаністики в університеті Темпл (Філадельфія, США). Географ за освітою, спеціалізується на міських спільнотах та містах світу. В його останній книжці «Перехрестя Роппонґі» (2011) йдеться про соціальні конфлікти та забудову в токійському районі нічних клубів. Інші його публікації стосуються Філадельфії та інших американських міст, канадського Ванкувера, а також Сінґапура, Джакарти і Пномпеня у Південно-Східній Азії. Закінчує книжку про Київ, робоча назва якої — «Місто куполів і демонів: конфлікти простору, суспільства та історичної пам'яті в постсоціалістичному Києві, в Україні». *roman.cybriwsky@gmail.com*

Йоганнес Фідлер — архітектор та містопланувальник. Професор Інституту містобудування та ландшафтного планування Технічного університету міста Брауншвайґ. Задіяний у різних проектах у якості радника та планувальника, зокрема в Aspern Seestadt у Відні; Direcção Geral de Ordenamento Gabinetes та Técnicos de Santiago в республіці Кабо-Верде. Пріоритетними пунктами його наукової діяльності є урбанізація, публічний простір та просторова справедливість. *j.fiedler@tu-bs.de*

Наталія Кондель-Пермінова — кандидатка архітектури, працювала науковою співробітницею Інституту теорії та історії архітектури і містобудування (Київ, 1979–2005), а також архітектурним редактором часопису «А+С». Зараз є старшою науковою співробітницею Інституту проблем сучасного мистецтва. Сфера інтересів: теорія та історія архітектури, методологічні засади архітектурної діяльності. *natali_kp@ukr.net*

Юлія Скубицька — аспірантка кафедри культурології Києво-Могилянської академії (2007–2010), з 2012 — аспірантка кафедри історії Університету Пенсильванії (США). *taakava2@gmail.com*

Ігор Тищенко — культуролог, аспірант Києво-Могилянської академії. Працює старшим науковим співробітником в Музеї історії Києва. Паралельно бере участь у дослідницькому проекті «Метрополіс-Київ». Сфера наукових зацікавлень включає радянську візуальну культуру, історію архітектури, візуальну антропологію та сучасні урбаністичні дослідження. *fishtysh@gmail.com*

Анна Кравець — випускниця кафедри культурології Києво-Могилянської академії, належить до Центру візуальної культури та української редакції часопису «Політична критика», перекладачка. *mnotok@gmail.com*

Назарій Совсун — культуролог, активіст Центру візуальної культури, журналіст української версії часопису «Політична критика». *who.evar@gmail.com*

Людмила Малес — кандидатка соціологічних наук, доцентка, закінчила докторантуру в Університеті імені Тараса Шевченка. Викладає на кафедрі теорії та історії соціології. Сфера інтересів: соціокультурний аналіз, урбаністичні дослідження, гендерні дослідження, сучасна соціологічна теорія. *lyudmylamales@gmail.com*

Софія Мамчич — магістр філології, випускниця Києво-Могилянської академії. Журналістка видань про культуру, літературу, Київ. Сфера інтересів: міський текст в українській літературі, життя міста. *sofiyamamchich@gmail.com*

Наталія Нешевець — студентка магістерської програми з культурології, навчається в Києво-Могилянській академії. Співпрацює з Центром візуальної культури та часописом «Політична Критика». Сфера наукових зацікавлень: урбанізм, індустріальна археологія, фрейдо-марксизм. *n.neshevets@gmail.com*

РЕДКОЛЕГІЯ

Надія Парфан — історик культури, антропологиня, перекладачка, активістка групи «Право на місто». Аспірантка Києво-Могилянської академії, гостьова дослідниця Університету Темпл (США), випускниця Центральноєвропейського університету в Будапешті. Досліджує урбаністичні утопії, радянські та пострадянські міста. Авторка «Київські графіті: виробництво простору в пострадянському місті» (2010) та інших публікацій про Київ XX–XXI століть.
nadia.parfan@gmail.com

Анна Хвиль — культуролог, активістка групи «Право на місто» та ініціативи «Феміністична Офензива». Аспірантка Києво-Могилянської академії, випускниця Центральноєвропейського університету в Будапешті. Проводила дослідження когнітивних карт Києва, трансформації індустріальних кварталів, місць страху. Авторка статей, присвячених сучасному київському транспорту, радянській міській фотографії.
anna.khvyl@gmail.com

Світлана Шліпченко — кандидатка філософських наук, за фахом — архітекторка. Викладає курси «Трансдисциплінарні прочитання архітектури», «Місто як об'єкт спеціалізованого та загальнокультурного дискурсів», «Архітектура в сучасній культурі: Огляд історії та теорії», «Канон і контекст: Історія української архітектури» в Києво-Могилянській академії, працює в Інституті філософії Академії наук. Кураторка дослідницького проекту «Метрополіс-Київ». Сфера наукових інтересів: філософія мистецтва та архітектури, урбаністичні студії.
svitlana.shlipchenko@gmail.com

Владислава Осьмак — екскурсовод, викладачка кафедри культурології Києво-Могилянської академії, активістка руху на захист Андріївського узвозу, адміністратор фейсбук-сторінки «Публічна мережа Андріївського узвозу». Авторка публікацій, теле- та радіопрограм з історії Києва. Сфера наукових інтересів — історія та культура Києва, київський міський текст.
vosmak@gmail.com

AUTHORS & ABSTRACTS

Lewis Mumford (1895–1990) has been called America's last great public intellectual. Mumford saw the urban experience as an integral component in the development of human culture and personality. He consistently argued that the physical design of cities and their economic functions were secondary to their relationship with the natural environment and to the spiritual values of the human community.

What is a City?
Mumford laid out his fundamental propositions about city planning along with the individual and social human potential in urban life. He wrote that the city was "...a theater of social action." He considered everything else, such as art, politics, education, and commerce, as only vessels to serve "the social drama richly significant, (that) as a stage-set, well-designed, intensifies and underlies the gestures of the actors and the action of the play." He wrote that the city is "above all things a theater." If commenting on the cultural conformity of the 1950's, he warned that an urban civilization that lost its sense of dramatic dialogue was "...bound to have a fatal last act."

Judit Bodnar is a U.S.-trained sociologist who is based in Budapest as the Associate Professor of Sociology, Anthropology, and History at Central European University. The author of *Fin de Millénaire Budapest: Metamorphoses of Urban Life* (University of Minnesota Press, 2001), she has written on urban restructuring, public space, post-socialism, globalization, food, and alter-globalization movements. *bodnarj@ceu.hu*

Fin de Millnaire Budapest
A cursory glance at the above-mentioned work by Judit Bodnar: The author is concerned with what this central european metropolis tells us about the changing nature of urban life. With the collapse of state socialism, the people of Budapest are rearranging their points of reference as the cityscape's familiar signposts disappear. In what sense is the transformation of Budapest different from the experience of "Western" cities? What does all this mean if viewed, as this book suggests, as a part of global restructuring? Through Budapest's example, Judit Bodnar shows how the postsocialist experience of east-central European cities offers a fresh and instructive view of our general farewell to modernity.

Roman Cybriwsky is Professor of Geography and Urban Studies at Temple University, USA. He has written several books about Tokyo. His most recent work being (2011) *Roppongi Crossing*, which details the social conflict and land development in a nightclub district. During the 2010–2011 university calendar year, he was a Fulbright Scholar in the Sociology Department at The Kyiv-Mohyla Academy. He is now finishing a book about Kyiv titled *City of Domes and Demons: Conflicts of Space, Society, and Historical Memory in Post-Socialist Kyiv, Ukraine. roman.cybriwsky@gmail.com*

Kyiv between Monsters and Modernization: Observations about Capitalist Reshaping of the Postsocialist City
As Kyiv is transformed from socialist city to the spatial patterns and architectural forms of postsocialist urbanism, we see the construction of so-called 'monsters' in the city, i.e., buildings that violate normal construction practices in that they are built in protected historic districts, in parks, or in other places where they are not supposed to be, and/or that their design is a discredit to the city's landscape. It is corruption and disorganization in city planning that allows such construction to happen. This paper identifies various characteristics of 'monster' buildings by presenting a case study of one such structure, a new residential building for the rich and powerful called Diamond Hill.

Svitlana Shlipchenko received her PhD and Masters of Architecture from The National Academy for Fine Arts in Kyiv. Currently, she is lecturing in the Cultural Studies Department at The Kyiv-Mohyla Academy. She is the creator of such courses like Trans-disciplinary Readings of Architecture, Canon and Context: A History of Ukrainian Architecture, and The City as an Object of Specialized and Cultural Discourses. She is also a senior research fellow at the Institute for Philosophy (aka The National Academy of Sciences) and is the curator of the Metropolis-Kyiv Research Project. *svitlana.shlipchenko@gmail.com*

Blair Ruble: "The wealth of the city lies in the chance meetings of people simply because they are in the city. That's the source of its creativity. You may call it dialogue..."
This is an excerpt from an Interview with Blair A. Ruble, Director of the Kennan Institute for Advanced Russian Studies and Program Director for Comparative Urban Studies at the Woodrow Wilson Center. His latest work is Washington's U Street: A Biography. It explores the tentative mixing of classes and races over the past century-and-a-half in the stores, theaters, clubs, and ballparks located along a vibrant commercial and entertainment corridor in Washington DC. Dr. Ruble also authored Creating Diversity Capital (2005) that examines the changes in such cities as Montreal, Washington D.C., and Kyiv that were brought about by the recent arrival of large, transnational communities.

A Test for Kontraktova: A Return to the Square
This paper explores and analyzes public response to the recent official project of renovating Kontraktova Square. It entails a rather weird mix of abstract historical forms, consumerist ideology, and globalist images. The public response could be regarded as claiming a right to the city in conjunction to a public campaign, culminating in alternative projects for public spaces at Kontraktova. Through analyzing alternative projects, the author focuses on several questions: In which ways are the "global," the "national," and the "local" to be represented/translated/articulated in urban form? Is it possible to think of new articulations of "place" (ie the town square as a paradigm public space) transgressing the opposition of trans/national/local? Is the notion of "community resilience" applicable in this case? How can "local" be placed within the broader mega-networks of cultural or social belonging?

Johannes Fiedler is an architect and city planner. He is professor at the Institute for City Planning and Landscape Planning at the TU Braunschweig. He works as an advisor and planner on different projects such as aspern Seestadt, Vienna, Direcção Geral de Ordenamento, and Gabinetes Técnicos de Santiago of the Cape Verde. His main areas of research are urbanization, public spaces, and spatial justice. *j.fiedler@tu-bs.de*

Spatial Justice — The Case of Kyiv
Embedded in a series of seminars on Spatial Justice, architecture students at TU Braunschweig have researched cases of injustice in urban development, in different countries, at different scales. Olesia Gavrysh has contributed a monograph on recent real estate projects in Kyiv that violate standards of urban governance and damage the public sphere in heritage, green space, and traffic. Based on the case analyses and the general issues, physical standards of spatial justice are being developed. These are to constitute an emerging set of basic spatial rights that are universally applicable in all cultures.

Natalia Kondel-Perminova received a PhD in Architecture. She has worked as a science researcher at the Theory and History of Architecture Research Institute in Kyiv (1979–2005) and as an editor of the "A+C" magazine. Currently, she works as a leading scientific researcher at the Modern Art Research Institute of the Academy of Arts in Ukraine. Her fields of interest include the theory and history of architecture and the methodological basis of architectural activity. *natali_kp@ukr.net*

The Problems of a Postsoviet City
Interview with Volodymyr Nudelman and Henrich Filvarov. Volodymyr Nudelman is the author of The General Planning Scheme of Ukraine and a number of general plans for towns and regions in Ukraine, Kazakhstan, and Tajikistan. Henrich Filvarov is a coauthor of Kyiv general plans in 1986 and 2002, and is the head of the Institute of Urbanism (Kyiv).

Iulia Skubytska is a PhD candidate in Culture Studies and a PhD candidate in History at the University of Pennsylvania. *taakava2@gmail.com*

An 'Alien' Bedroom District
The article is devoted to the issue of the formation of sleeping districts in Kyiv in the Soviet times and their transformation in the post-Soviet period. By using visual materials, the author analyses in which ways these districts are currently changing and what will be the end results of such changes.

Igor Tyshchenko is PhD-candidate in Culture Studies at the Kyiv-Mohyla Academy. Now he works as a senior researcher at the Museum of Kyiv History, while being involved in the Metropolis-Kyiv Research Project. His fields of interests include soviet visual culture, the history of soviet and modern architecture, visual anthropology, and contemporary urban studies. *fishtysh@gmail.com*

Vynogradar: An Incomplete Ensemble
This article focuses on the Vynogradar Kyiv housing estate that was built on the northeastern outskirts of Kyiv from 1974 to 1987. Despit the architect's efforts to construct "an emotionally supportive, aesthetic, living environment," it has not been completed. This article shows what changes the district has undergone in the last twenty years and how it affected its residents' everyday practices.

Exploring Kontraktova Square: Field Studies of Social Practices
This article is a culmination of case-studies that were conducted by student teams. It focuses on Kontraktova square as a component of a city's public space. It comprises several parts. First, it has a study of everyday practices and elements of spatial identity. Secondly, it offers an analysis of functionality and proposals for the reuse of historic structures like the Guest Courtyard (Gostynnyj dvir), a study of artistic practices of Kontraktova's spaces, and a study of local, informal, youth communities. This article provides an opportunity to see how Kontraktova is lived through by social actors and also examines essential spatial problems and expectations of the city inhabitants.

The Andriivsky Descent Chronicle: a History of the Struggle for One Street
This article summarizes the crucial for the Andriivsky Descent events, which occurred during 2006-2012 years, from open-air street festivals to mass protests against uncontrolled development, demolishing, and new construction. The chronology of the events illustrates that the birth of a political subject has been taking place precisely during this period of time. From now on, the Andriivsky local community starts conceiving its own responsibility for this street.

Nazariy Sovsun graduated from the Cultural Studies Department at the Kyiv-Mohyla Academy. He serves as an activist of the Visual Culture Research Center and is a member of the Ukrainian editorial board for Political Critique magazine. *who.evar@gmail.com*

Anna Kravets graduated from the Cultural Studies Department at the Kyiv-Mohyla Academy. She participates as an activist for the Visual Culture Research Center and is a member and translator on the Ukrainian editorial board at Political Critique magazine. *mnotok@gmail.com*

The Culture of Everyday Life in an Urban District
This article analyzes the daily life of Kyiv's Obolon' District. It draws upon comparative historical parallels with particular attention to the respective ideological contexts in the culture of everyday life. The impetus for the text was the demolition of a household service center building near the Minska metro station during the spring of 2012.

Lyudmyla Males received a PhD in Social Sciences from Taras Shevchenko University. She is now lecturing in the Theory and History of Sociology Department at her Alma Mater. Her fields of interests include social and cultural analysis, urban studies, gender studies, and modern sociological theory. *lyudmylamales@gmail.com*

Center versus Periphery Division of Space and Community in a Big City
The author considers the city center not only as a spatial phenomenon influencing the social stratification but primarily as a social phenomenon formed due to "space production" practices. A successful study of contemporary urban changes, this article emphasizes that the determining of the city's cultural value in the center along with its social functions.

Nataliia Neshevets is a MA student in the Cultural Studies Department at the Kyiv-Mohyla Academy. She is affiliated with the Visual Culture Research Center and Political Critique magazine. Her fields of interest include urbanism, industrial archaeology, and Freudo-Marxism. *n.neshevets@gmail.com*

Sofia Mamchych received a MA in Literature Studies from the Kyiv-Mohyla Academy. She is a journalist who writes about culture, literature, and Kyiv. Her academic interests focus on urban text in Ukrainian literature. *sofiyamamchich@gmail.com*

Sandra Annunziata:
"The Most Influential Squares Were Not Planned as Squares"
In an interview, Sandra Annunziata, PhD in Territorial Policies and Local Projects from Roma Tre University, tutor of the interdisciplinary group "City" at the "Kontraktova Square" workshop, shares her impressions from the workshop. Additionally, she reflects on citizens' influence on city changes. Additionally, she emphasizes on two opposite scenarios for the city such as the necessity of growing along with the "degrowth movement," the practices of erecting new buildings in historical areas, and the development of urban studies.

Gabriel Psacariu: "Don't Be Idle! Organize Yourself!"
This is an interview with Gabriel Psacariu, an urban planner from Bucharest, Romania. He is an Associate Professor at the University of Civil Engineering in Bucharest, the Academy of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine in the Department of Horticulture and Landscape. Additionally, he is member of the Department of Sociology at the University of Bucharest and at the Centre for European Studies at the University of A.I. Cuza of Iasi. He is also a creator of master plans for medium and large-sized cities. In 2011 together with Wolf House Productions, Gabriel Pascariu won first prize in the Dnieper Pearls International Urban Planning Competition in Kyiv.

EDITORIAL BOARD

Nadia Parfan is a visiting researcher at the Department of Geography and Urban Studies at Temple University, USA, a PhD candidate in Culture Studies at the Kyiv-Mohyla Academy, received a MA in Sociology and Social Anthropology at the Central European University (Budapest). She is a cultural historian, an anthropologist, a translator. Her research focuses on urban utopias, Soviet and post-Soviet cities. Author of "Kyiv graffiti: production of space in post-Soviet city" (2010) and other publications on 20-21st century Kyiv. Nadia is an activist of the Right to the City Kyiv Initiative. *nadia.parfan@gmail.com*

Anna Khvyl is a PhD candidate in Culture Studies at the Kyiv-Mohyla Academy, received a MA in History at the Central European University (Budapest). She made several research projects focusing on cognitive mapping of Kyiv, transport development, and soviet urban photography. Her interests follow the intersections of urbanism, visual anthropology, and gender studies. Anna is an activist of the Right to the City Kyiv Initiative and the Feminist Ofenzyva Initiative. *anna.khvyl@gmail.com*

Svitlana Shlipchenko received her PhD and Masters of Architecture from The Academy for Fine Arts in Kyiv. Currently, she is lecturing in the Cultural Studies Department at The Kyiv-Mohyla Academy. She is the creator of such courses like Trans-disciplinary Readings of Architecture, Canon and Context: A History of Ukrainian Architecture, and The City as an Object of Specialized and Cultural Discourses. She is also a senior research fellow at the Institute for Philosophy (aka The National Academy of Sciences) and is the curator of the Metropolis-Kyiv Research Project. *svitlana.shlipchenko@gmail.com*

Vladyslava Osmak is a lecturer in the Cultural Studies Department of the Kyiv-Mohyla Academy. She has more than twenty years of experience in working as a tourist guide in Kyiv and was one of the founders of the One Street Museum. Vladyslava is an activist of a public movement aimed to protect Andriivsky Uzviz and an administrator of a Facebook page «Andriivsky Uzviz Public Network». *vosmak@gmail.com*

Науково-публіцистичне видання

Анатомія міста: Київ

Урбаністичні студії

Упорядниці: *Надія Парфан, Анна Хвиль*

Редколегія: *Андрій Макаренко, Владислава Осьмак, Надія Парфан, Ростислав Семків, Ігор Тищенко, Анна Хвиль, Світлана Шліпченко*

Літературне редагування: *Віра Балдинюк, Роксолана Машкова*

Коректура: *Марина Александрович*

Дизайн і верстка: *Микола Леонович*

Ілюстрації: *grapheme*

За підтримки Представництва Фонду ім. Гайнріха Бьолля в Україні

Підписано до друку 30.11.2012
Формат 70×100 1/16
Папір офсетний. Друк офсетний
Тираж 1000 прим.

ТОВ «Смолоскип»
04071, Київ, вул. Межигірська, 21
Тел. і факс (044) 425-23-93.
E-mail: mbf.smoloskyp@gmail.com
www.smoloskyp.org.ua
Державний реєстраційний номер 2348 від 21.11.2005

Віддруковано ПАТ «ВІПОЛ»
03151, Київ, вул. Волинська, 60
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
Серія ДК № 4404 від 31.08.2012 р.

А64 **Анатомія міста: Київ.** Урбаністичні студії. — К.: Смолоскип, 2012. — 195 с.

ISBN 978-966-2164-66-4

Збірка статей, інтерв'ю, досліджень з урбаністичних студій, присвячена проблемам сучасного Києва.

УДК 72.01:911.375.1](477-25)
ББК 85.118(4Укр-2К)